

FELSŐOKTATÁSI KUTATÓINTÉZET

KUTATÁS KÖZBEN

Forray R. Katalin – Híves Tamás

**A SZAKKÉPZÉSI RENDSZER SZERKEZETI
ÉS TERÜLETI ÁTALAKULÁSA
(1990-2000)**

The structural and regional changes in the
vocational training system

No. 254

RESEARCH PAPERS

INSTITUTE FOR HIGHER EDUCATIONAL RESEARCH

Forray R. Katalin – Híves Tamás

**A szakképzési rendszer szerkezeti
és területi átalakulása (1990-2000)**

**The structural and regional changes
in the vocational training system**

FELSŐOKTATÁSI KUTATÓINTÉZET

BUDAPEST, 2004.

KUTATÁS KÖZBEN 254
(219–228-ig Educatio Füzetek címen)

SOROZATSZERKESZTŐ: Czeizer Zoltán

Kutatási zárótanulmány készült az Oktatási Minisztérium megbízásából.

© Forray R. Katalin, Híves Tamás, Felsőoktatási Kutatóintézet 2004.

Felsőoktatási Kutatóintézet
HU ISSN 1588-3094
ISBN 963 404 385 2

Felelős kiadó: Liskó Ilona, a Felsőoktatási Kutatóintézet igazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 5,0 A/5 ív
Készült az Felsőoktatási Kutatóintézet sokszorosítójában

TARTALOM

Előszó	5
1. Strukturális kérdések	6
1.1 A térbeliség szempontjai	6
1.2 Az ország regionális szerkezetének változása a rendszerváltozást követően	7
1.3 Területfejlesztési politika	11
2. Gazdasági és társadalmi különbségek	15
2.1 Megyei kompetenciák	15
2.2 Regionális folyamatok, 1990-2002	18
3. A középfokú szakképzés alkalmazkodása	24
3.1 Általános tendenciák	24
3.2 Szakmai szerkezet az iskolarendszerben	35
4. A szakképzés szerkezetének változásai	37
4.1 A szakirányok változásai	37
4.2. A szakközépiskolai képzés	42
4.3 Az új szakképzési szerkezet az ezredfordulón	45
4.4 Szakképzési szerkezet a kistérségekben	51
4.5 Az oktatási expanzió területi hatásai	56
5. A szakképzési szerkezetre ható tényezők	58
Források	62
Irodalom	63
Függelék	65
Táblázatok	66
Térképek	71
Summary	79

Előszó

Tanulmányunkban a szakképzési hálózat alakulását mutatjuk be és elemezzük. A hálózat vizsgálata az intézmények, az intézmények képzési kínálata, az egyes szakképzések hozzáférhetőségét jelenti, azaz területi elemzést igényel. Másfelől időbeliségében elemezzük ezeket a folyamatokat, ami újabb szempontoknak a tanulmányozást is jelenti. Nemcsak a hálózat, hanem a szakmastruktúra is jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt évtizedben.

Optimális az lenne, ha az iskolarendszerben, a szakmastruktúrában és a hálózatban bekövetkezett változások követnék a társadalom és gazdaság átrendeződését, illetve támogatnák és segítenék a pozitív folyamatok kibontakozását. Az ország némely területén, kistérségében ez be is következett, ám az ország jelentős részében – ahol nem látni a gazdasági kibontakozás útjait –, a szakképzési rendszere és hálózata is bizonytalanságokkal küszködik.

Tanulmányunk fontos szempontjai között szerepelnek az Európai Unió vonatkozó céljai, prioritásai, a strukturális alapok működésének szempontjai és az emberi erőforrás fejlesztésére irányuló törekvései.

Az első és második fejezetben a ország regionális szerkezetének változásait mutatjuk be a vonatkozó szakirodalom adatai alapján, taglaljuk azokat a térségi típusokat, amelyek a társadalmi-gazdasági változások nyomán jól elkülöníthetők, illetve a területfejlesztési politikával összefüggésben vizsgáljuk a megyei kompetenciák változásait is.

A harmadik fejezetben a szakmai szerkezet és az iskolaszervezet 1990-2002 közötti módosulásának fő vonásait foglaljuk össze, a negyedik fejezetben részletezzük a szakképzési hálózat térbeli jellemzőit, tekintettel arra is, miként hatott az oktatási expanzió a különböző társadalmi feltételekkel leírható kistérségekben.

Végezetül összefoglaljuk a szakképzés hálózatára és szerkezetére ható főbb tényezőket. Tanulmányunkat részletező táblázatok és térképek egészítik ki, amelyek érzékletesen jelenítik meg az ország kistérségeinek ellátottságát, fejlettségét vagy éppen elmaradását a dinamikus területektől.

A kutatásban közreműködtek: *Györgyi Zoltán, Radácsi Imre és Vámos Dóra.*

1. Strukturális kérdések

1.1 A térbeliség szempontjai

A kiindulásunkat az Európai Unió strukturális alapjaihoz való közelítés szempontjából fogalmazzuk meg, ezért az alapul szolgáló területi egységek kijelölésében és elnevezésében (NUTS), a hozzáférhető változóiban a megfeleltethetőségre törekedtünk.

Nemzetközi elemzésekben ma elterjedt a NUTS (Nomenclature des unites territoriales statistiques) beosztás (Regions of the EU 1999). Ebben a rendszerben a jelenlegi Európai Unió 77 régióra oszlik (NUTS I. szint), 206 régióra (II. szint), illetve 1031 területi egységre (III. szint). Ebbe a rendszerbe illeszkedik a "helyi szint" is, (NUTS IV.) amelyet azonban ma még csak néhány – többnyire periférián elhelyezkedő vagy késői csatlakozó – országban határoztak meg. A mi kistérségeink, amelyek a következő elemzések egységét képviselik, nagyjából a NUTS IV. szintbe tartoznak.

Megjegyezzük, hogy az európai szabványok teljes átvétele ma Magyarországon még nem lehetséges. Ez részben statisztikai hiányosságokkal magyarázható, részben az ott már alkalmazott forráselosztási módszerek bevezetése csak több év alatt lesz megoldható. Ezért az EU szabványok szerint a NUTS II. – több megye által alkotott térség, régió – Magyarországon ma csak statisztikai szerepet kap, viszont az EU kiegyenlítést szolgáló, strukturális alapjaiból támogatást kapna. A NUTS III és a NUTS IV – nagyjából a megyei szintnek és a kistérségnek megfelelő területi egység – mint ún. "beavatkozási típus-térség" – is kaphat a sajátos területei problémáik felszámolását célzó támogatásokat: pl. ipari válságtérség, agrár-rurális térség, határ menti térség, stb. (Forray-Kozma, 1999.)

Közvetlen kutatási célunk "eurokonform" területi-társadalmi változók kialakítása, s ezek birtokában az ország társadalmának olyan leírása, amely az oktatásügyet (emberi erőforrás fejlesztése) helyezi az elemzés központjába.

1.2 Az ország regionális szerkezetének változása a rendszerváltozást követően

A térségek fejlettségét tekintve a centrum – periféria megkülönböztetés általános a szakirodalomban. *Nemes Nagy József* három eltérő tartalmat kapcsolt ehhez a fogalompárhoz:

- helyzeti (földrajzi) centrum – periféria
- fejlettségi (gazdasági) centrum – periféria
- hatalmi (társadalmi) centrum – periféria

Hangsúlyozza azonban, hogy nincsenek abszolút és örök érvényű pozíciók, illetve a centrum-periféria viszonyok jelentéstartalma olykor fedi egymást (*Nemes Nagy 1996, 34.*).

A térszerkezet megváltozásának okai

A rendszerváltozás (és az azt megelőzően megindulót folyamatok) olyan alapvető társadalmi és gazdasági változásokat eredményezett, amelyek új regionális társadalomfejlődési folyamatokat indítottak el.

Megnőtt az életszínvonal földrajzi jelentősége, Budapest ebben a tekintetben magasan kiemelkedik az ország területei közül. Az új gazdasági térben általában megerősödött a fő innovációs központokká váló nagyvárosok szerepe is.

Megváltoztak a területfejlesztés szereplői: az állami szektor kizárólagossága megszűnt és megkezdődött a helyi gazdaság kiépülése. Ez már önmagában a területi különbségek erősödéséhez vezetett, láthatóvá váltak ugyanis azok a települési hátrányok, melyeket az állami tulajdonú gazdaság és a szociális paternalizmus elfedett. Már nem a kormányzat szabja meg a regionális folyamatokat – legfeljebb befolyásolhatja ezeket. A legfontosabb szereplő a gazdasági szféra lett. Két új szereplő is megjelent: a helyi önkormányzat és az alulról szerveződő települési és regionális fejlesztési társaságok, valamint egyesületek.

A gazdaság leépülése is új területi folyamatokat indított el. A termelés-csökkenés nagyfokú szervezeti átalakulást vont maga után. A gazdasági visszaesést – amelyet a beruházások összezsugorodása kísért – csak fokozta a keleti piacvesztés. A gazdasági válság s ennek következményei – a munkanélküliség, az elszegényedés, az ingatlanok értékvesztése – egész körzetekben jelentkeztek átlagon felüli mértékben, válságrégiók alakultak ki. Ezeknek a körzeteknek egy része nehézipari jellegük miatt korábban az ország fejlett területei közé tartozott. A legsúlyosabb munkanélküliség és az elszegényesedés azonban a korábban is nehézsorsú régiókat sújtotta.

Ezekben a falusi régiókban a korábbi foglalkoztatás minden eleme összezugorodott, a beruházások visszaestek.

Az 1990-es éveket a magángazdaságok elterjedése is jellemzi. Településükkel a területi különbségek is jól magyarázhatók, hiszen a hazai magán- és a külföldi tőke a gazdasági dinamizmus szinte egyetlen forrása. (Enyedi 1994, 133-137.)

Az új térszerkezet

A magyar gazdaság térszerkezete átalakulóban van, a lebomló régi szerkezet mellett még nem erősödtek meg az új ágazatok – írta *Enyedi György* 1994-ben. A területi differenciáló elem a válságban való helytállás, az alkalmazkodás képessége a piacgazdaság követelményeihez. Ebben szerepet játszik földrajzi fekvésük, társadalmuk felkészültsége (iskolázottság, innovációs érzékenység, polgári hagyományok). Egyetlen dinamikus, szerkezeti, technológiai megújulásra kész régiót határolt el: a Budapest-Bécs tengelyt. Itt a legnagyobb a magánvállalatok sűrűsége, legfejlettebb a kommunikációs hálózat, és leginkább adott az ún. üzleti klíma, a gazdasági szolgáltatások pedig a legkedvezőbbek az országban. A fejlett és egyben fejlődő régiók közé sorolta a dél-magyarországi nagyvárosi körzeteket is. Kiterjedt területek kerültek azonban bizonytalan helyzetbe: Közép-Dunántúl és a Dél-Alföld. Különösen figyelemreméltó, a két évtizede még elmaradott, elnéptelenedő Délnyugat- és Nyugat-Dunántúl gyors felzárkózása. Enyedi szerint ezekben a régiókban a visszaesés csak átmeneti, mivel a megújulás társadalmi feltételeivel rendelkeznek. Kiterjedt válságövezeteknek tekintti azonban Észak-Magyarország ipari depressziós területeit, a keleti-északkeleti határ menti térséget, valamint az Alföld nagy területű belső falusias vidékeit. A válságterületeket jellemzi a népesség alacsony iskolázottsága, a városok rossz versenyképessége. (Enyedi 1994, 134-135.)

Nemes Nagy József három nagy típuson belül nyolc különböző régiót határolt el (Nemes Nagy 1994, 203-221.):

A) Kedvező távlatú térségek

1. Dinamikus pólusok és tengelyek (Budapest és agglomerációja, a legnagyobb megyeszékhelyek, a Duna vonala)
2. Az osztrák határ menti térségek
3. Az idegenforgalmi vonzású régiók
4. Stabil nagyipari körzetek

B) Válságtérségek

5. Külső periféria (Északkelet-Magyarország, a keleti határmente)
6. Belső rurális perifériák
7. Depressziós ipari térségek

C) Bizonytalan helyzetű térségek

8. Instabil városias régiók (középvárosok körzetei, Pest megye alföldi területei)

Rechnitzer János ezzel szemben négy alapvető térségtípust különböztetett meg:

A) Az aktív innovációs környezet zónái és szigetei

Olyan gazdasági erőforrásokat, tevékenységeket összpontosítanak, amelyek fogékonyak az újdonságokra, azok alkalmazására, terjesztésére, közöttük szoros egymásrautaltság, kölcsönös feltételezettség, a másikat, s továbbiakat is gerjesztő, serkentő kapcsolat alakult ki. (Rechnitzer 1993, 137.) A lakosság egy részében jelentős vállalkozói ismeret, tapasztalat halmozódott fel, amelyhez kedvezőbb jövedelem, magasabb tőkefelhalmozás párosul. Az infrastruktúrák mennyisége és minősége nem éri el a kívánt színvonalat, de összességükben képesek szolgálni, elősegíteni a gazdasági tevékenységet. Ide tartozik a főváros és agglomerációja, az osztrák határtól a győri agglomerációt is magába foglaló térség, a Balaton körzete és Székesfehérvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, valamint Debrecen innovációs szigete agglomerációjukkal együtt.

B) Élénkülő, átalakuló térségek és centrumok, újdonság fogadására képes környezet

Ezeknek a térségeknek és centrumoknak a jellemzője, hogy "még csak megjelentek a megújítás különböző elemei, /de/ azok nem tudtak egybekapcsolódni, nem indultak el az egymásra hatások az egymásra hatások révén a szinergetikus folyamatok, de kedvező adottságokkal rendelkeznek, számos erőforrásuk a jövőben felértékelődhet." (Rechnitzer 1993, 137.) Már több új gazdasági tevékenységnek helyet és piacot biztosítanak, hagyományaik, kötődéseik révén számos szektorban alkotó ismereteket halmoznak fel. Nem alakult ki az a mentalitás, amely a cselekvések előterébe a sokoldalú piacgazdasági viszonyokat állítaná. Nemzetközi kapcsolataik is csak most szerveződnek. Felemelkedésükhöz a tercier funkcióik radikális bővítése, közlekedési, távközlési rendszereik korszerűsítése szükséges. A potenciális innovációs zónák első sorban néhány tranzitút mentén fedezhetők fel. Ide tartozik a Kecskeméttől Szegedig húzódó sáv (Kiskunfélegyháza, Csongrád, Szentes, Hódmezővásárhely), a főváros keleti agglomerációja az M3-as mentén

Egerig, Tata-Tatabánya térsége a Dunáig, illetve a főváros nyugati agglomerációjáig. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a Duna alsó szakaszát, amely megtartotta és újjáélesztette a vállalkozói hagyományokat, valamint Békéscsabát és környékét, továbbá az osztrák-magyar-szlovén határ menti régiót és centrumait (Sopron, Szombathely, részben Zalaegerszeg, Nagykanizsa). Kis szigetek is vannak: Kaposvár, Nyíregyháza, Eger, Salgótarján.

C) Innováció-hiányos térségek, a perifériák

A belső perifériák köztes, átmeneti térségek, ahol részben az egyoldalú gazdasági bázis – többségében agrárszféra – a jellemző. Gyenge, funkcióhiányos központjaik nem képesek erőforrásokat tömöríteni, gyakran megyehatárok mentén fekszenek, ezért régóta elhanyagoltak. Érdekérvényesítésük minimális. Önálló iparral, más karakteres gazdasági potenciállal nem rendelkeznek, ugyanakkor kiszolgáltatottak a nagy gazdasági-ipari centrumok hatásainak. Ezért számos belső periferia kerülhet még súlyosabb helyzetbe. A belső perifériák közé tartozik a Rábaköz, a Marcal-medence, a Kemeneshát, a Bakonyalja által bezárt (megyehatár menti) térség; a Dunántúli-dombság nagyobb része, átnyúlva a Mezőföldre; Bács-Kiskun megye középső térségei egészen a fővárosig; átnyúlva a Jászságon, a Felső-Tisza vidékén keresztül a Bodroghöz.

Ugyanebbe a főcsoportba tartoznak a külső, országhatár menti perifériák, pl. a Zalától az Ipolyságig terjedő térség. Valószínű, hogy jelentős integrációs folyamatok nem indulnak meg az északi, keleti és déli határ menti térségekben. Néhány aktívabb középváros (Nagykanizsa, Baja, Makó) és egy-egy kisváros (Mezőhegyes, Fehérgyarmat, Balassagyarmat) található ebben az egybefüggő, egyre erősebben depresszióba zuhanó térségben.

D) Válságtérségek

A válságtérségek a korábbi jelentős gazdasági szerepkörüket elvesztették, különböző okokból kifolyólag nem tudták megújítani azokat. Tevékenységük iránti kereslet visszaesett, ezáltal mérséklődött a vállalkozói aktivitás. Résztint ennek következményeként egyre nagyobb veszteséget kellett elkönyvelniük az innovatív, kreatív, népesség elvándorlása, a tőkekoncentráció csökkenése miatt. A munkanélküliség rohamosan növekszik, és súlyosbodnak a szociális problémák. A helyzetet csak rontják a centrumok felszereltségében üzemeltetésében jelentkező zavarok, valamint a kiéleződő társadalmi feszültségek. Abban különböznek a válságtérségek a perifériáktól, hogy az itteni centrumok gazdasági-infrastrukturális adottságai számottevőek, mindezek azonban igen szorosan kötődtek a megroppant és leépülő gazdasági bázisaikhoz, amelyek viszont csak egy meghatározott gazdasági-politikai környezet-

ben működtek, jelentős támogatások mellett. Ennek a környezetnek a megváltozásával a szerkezetben funkciózavarok keletkeztek, amelyek aztán nemcsak a centrumokat, hanem a tágabb régiót is áthatották, válságok egész sorát indítva meg.

A válságtérsegek első csoportjába az ipari válsággal küszködő régiókat soroljuk. Ide tartozik az ipari tengely északkeleti szárnya (lényegében egész Északkelet-Magyarország), de a délnyugati része is (a Dunántúli-középhegység nehézipari körzetei). Egyoldalú a munkaerő szakképzettsége, a helyi kereslet pedig visszaesett. A városok instabillá váltak, hiszen kiderült, hogy a túldimenzionált létesítményeik nagy részét nem képesek fenntartani, a társadalmi problémák mérséklése is rájuk hárul, noha ehhez nincsenek meg a megfelelő eszközeik.

A válságtérsegek másik típusába a jó mezőgazdasági adottságokkal, de egyben jelentős termelő- és feldolgozó bázisokkal is rendelkező agrártérsegek tartoznak, elsősorban a Tiszántúlon. Itt nem, vagy csak jelzésszerűen bukkannak fel megújítást közvetítő elemek. A centrumok funkciói hiányosak, egyoldalúak. A mezőgazdaság szervezeti és tulajdonosi rendszere az 1990-es években jelentősen átalakult. Nagy szükség lenne új mezőgazdasági tevékenységek és technológiák megjelenésére. Félő azonban, hogy a kisgazdaságok ennek anyagi alapját nem tudják előteremteni.

A kategorizálások a leszakadó és a már leszakadt térségeket tekintve hasonló eredményre jutottak. Utóbbiak közé sorolták elsősorban Északkelet-Magyarországot, és az Alföld középső, keleti részét, valamint a Dunántúli-középhegység depressziós térségeit. A leszakadó körzeteket főként Dunántúlra tették. Enyedi szerint a regionális egyenlőtlenségek kialakulása leginkább a humán erőforrások földrajzi különbségeire vezethető vissza. (Enyedi 1996, 121.) A felzárkózás ezért a humánerőforrás-fejlesztéstől várható. Rechnitzer az innovációktól remélte ugyanezt. Nemes Nagy József pedig elsődlegesen a közlekedési-kommunikációs infrastruktúra kiépítésében látta jövőjük zálogát (Nemes Nagy 1996, 44.).

1.3 Területfejlesztési politika

Mivel a csatlakozást követően a területfejlesztéshez kapcsolódó támogatások nagy hányadára lehet számítani Magyarországon, a 90-es évek második felében jelentős előrelépés történt ezen a területen.

1992-től létezik a Területfejlesztési Alap, amely azóta jelentős volumenű beruházások megvalósítását segítette elő a legsúlyosabb helyzetben lévő térségekben (pl. új munkahelyek létesítése, gazdaságfejlesztést szolgáló

infrastruktúra fejlesztése, stb.), s pénzügyi ösztönzők kialakításával a kistérségi együttműködések, fejlesztéseket próbálja ösztönözni. Megyei fejlesztési programok születtek a hét legsúlyosabb helyzetben lévő megyében.

Az 1996-os Területfejlesztési törvény létrehozta azt a fogadni kész jogi és intézményi keretet, melyben az EU regionális politikájának elveit érvényesítette (s a decentralizáció, a partnerség, a szubszidiaritás és addicionalitás elvét), megteremtette a programfinanszírozás kereteit. Ennek nyomán jöttek létre a tervezési-statisztikai régiók, a regionális tanácsok, s a regionális ügynökségek is. (Ezek 10-15 fős egységek, akik a mindennapos konkrét területfejlesztési munkát végzik: a regionális stratégia kidolgozása, regionális programozás beindítása, projekt készítés-menedzselés, regionális marketing, belső ellenőrzés, vertikális és horizontális koordináció.)

A területfejlesztés stratégiai feladata a törvény megszületését követően az abban foglaltak intézményesítése volt: a megyei területfejlesztési tanácsok, majd a tervezési statisztikai régiók létrehozása és az eszközrendszer kialakítása: a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció irányelvei és a kedvezményezett területek besorolását országgyűlési határozat rögzítette. A területfejlesztési céltámogatások a regionális gazdaságfejlesztést, a kiegyenlítő keret támogatásai az önkormányzatok infrastrukturális fejlesztését szolgálják. További decentralizálásra is sor került a címzett támogatások keretében az önkormányzatok céljellegű decentralizált támogatása keretében (Szaló 1998).

A területfejlesztési politika specifikuma a makroszintű politikával szemben az egyes térségek differenciált kezelése. Az országos stratégia három térségi dimenzióban fogalmazódik meg: az első az Európai Unióban alkalmazott kritériumok szerint, a felvetődő problémák és az alkalmazandó stratégia alapján jelöl ki térségtípusokat. A második dimenzió az EU harmonizációs követelményeiből adódik: az EU regionális stratégiájának címtettjei a régiók. A harmadik dimenzió a településhálózat különböző funkciójú, szerepkörű és nagyságú településkategóriáknak felel meg.

A koncepció kistérségi szintnél mélyebb, település szintű besorolásra nem tesz javaslatot. A kistérségeken belüli egyenlőtlenség mérséklésének kérdése a megyei területfejlesztési tanácsok feladata, a törvényben meghatározott célokkal összhangban.

Társadalmi és gazdasági szempontból elmaradott térségeknek minősülnek azok amelyek 28 változó alapján képzett komplex mutatója nem éri el az országos átlagot. A lehatárolás szerint 76 körzet tartozik ebbe a kategóriába. Az elmúlt 5 évben a Területfejlesztési Alap eszközeinek 79%-a négy megyébe (Borsod, Szabolcs, Hajdú és Nógrád) koncentrált. Ennek keretében elsősorban az érintett területek infrastrukturális ellátásában következett be jelentős javulás, az eszközök viszonylag kisebb hányadát (26%-át) fordították vállalkozások támogatására, munkahely-teremtés ösztönzésére. Az elkövetkezendő években a támogatások nagyobb aránya

szolgálja a munkahelyteremtés ill. megtartás céljait, mert az infrastrukturális feltételek javítása szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdaság és a foglalkoztatás dinamizálásának.

Fejlesztési prioritások a társadalmi és gazdasági szempontból elmaradott térségekben:

- a munkahelyteremtő beruházások, a külső tőke bevonásának ösztönzése
- a gazdaság fejlődését elősegítő infrastruktúra fejlesztése
- a térség belső fejlődési lehetőségeit elősegítő programok ösztönzése
- a humán erőforrások fejlődését elősegítő fejlesztések, programok,
- a szociális és egészségügyi alapellátás feltételeinek javítása
- az üdülés-idegenforgalmi adottságokra, vonzerőre alapozott komplex fejlesztések támogatása
- továbbá a térség besorolása szerint az adott térségtípusnál felsorolt célok megvalósítása.

Az ipari szerkezetváltás által érintett térségek

Az elmúlt években az iparban és ezen belül néhány kritikus iparágban a foglalkoztatás csökkent, és az ipari szerkezetátalakulás által válságba jutott térségek és települések köre jelentősen nőtt. A nagyarányú ipari visszaesés területi differenciálódását növelte egyrészt az, hogy egyes iparágak kedvezőbb adottságú és dinamikus térségekbe települtek, másrészt a válságba került ágazatok jelentős hányadban ingázó, más térségben lakó munkaerőt foglalkoztattak. A válság és a munkanélküliség terhei ezért egymástól eltérő helyen jelentkeznek.

A mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei

Vidéknek az EU-ban a 150 km²-nél ritkábban lakott térségek minősülnek. A vidék nem jelent feltétlenül mezőgazdasági jellegű térséget, bár Magyarországon a vidékre az agrárágazat nagyobb súlya jellemző.

A vidékfejlesztés legfontosabb célja a lakosság jövedelemszerző lehetőségeinek és ezáltal megélhetési körülményeinek javítása, a mezőgazdasági termelés természeti erőforrásainak megőrzése, valamint a vidék társadalmi közösségeinek, hagyományainak megőrzése és fejlesztése. A vidékfejlesztés meghatározó tényezője az agrárgazdaság, az infrastruktúra rendszerek fejlesztése.

Tartós és jelentős munkanélküliséggel küzdő térségek

Magyar sajátosság, hogy a fenti kategóriákon kívül további térségek is vannak, amelyek nagyarányú és tartós munkanélküliséggel küszködnek. Ennek magyarázata, hogy számos térségben a munkanélküliség fő oka nem a saját gazdasági szerkezet átalakulása, hanem az ingázás lehetőségeinek a beszűkülése

Tartós munkanélküliséggel sújtott térségnek minősülnek azok a statisztikai körzetek, amelyekben a tartós munkanélküliek három egymást követő évben mért aránya 33%-al meghaladta az országos átlagot.

A területfejlesztés céljára a csatlakozásig ún. előcsatlakozási alapokat vehet Magyarország igénybe (Phare, Sapard), ezekben már jórészt az Európai Unió elvárásai érvényesülnek (programfinanszírozás, monitoring és pénzügyi ellenőrzés, stb.)

2. Gazdasági és társadalmi különbségek

2.1 Megyei kompetenciák

A múlt század kilencvenes évtizedét sokan az átmenet évtizedének tekintik. Természetesen minden év, évtized, vagy akár nagyobb időszak átmenet, hiszen valahonnan valahová vezet, s jellegzetességei egyaránt magukban hordozzák a korábbi illetve az azt követő (előzetesen még nem igazán jól leírható) időszak sajátosságait. Az oktatásügyet vizsgálva ezt az évtizedet mégis megkülönböztethetjük mind a korábbtól, mind a következőktől, mert a politikai rendszerváltás következményeként ekkor kezdett el átalakulni az az intézmény- és feltételrendszer, amelyben ma az oktatás, s ezen belül a szakképzés működik.

Míg a politikai rendszerváltás jól köthető egy időponthoz, addig az intézményrendszer átalakulása lassabb folyamat. Egyrészt azért, mert a működési keretek kialakítása több jogszabályhoz köthető, s ezek kidolgozásához több időre van szükség, másrészt azért, mert a keretek tartalommal való megtöltése sem megy egyik pillanatról a másikra. Jól példázza ezt a folyamatot az oktatásügyet érintő hazai törvényalkotás menetrendje, amire közismertsége miatt csak röviden utalunk. Első eleme a foglalkoztatási törvény volt, amely az iskolarendszeren kívüli képzést igyekezett először beemlíteni a képzési rendszer egészébe, s amelynek gyors elfogadását a munkanélküliek számának hirtelen emelkedése tette indokolttá. Ezt követte a közoktatási és a felsőoktatási törvény elfogadása, majd az Országos Képzési Jegyzék megjelenése. Az iskolarendszernek, illetve a képzési rendszernek az új keretekbe történő illesztése évekig elhúzódott, nemcsak a tisztázatlan részletek, az eltérő politikai megfontolások, hanem az átmenet tervezett késleltetése miatt is. Ezt a késleltetést az okozta, hogy az intézményeknek, fenntartóknak koncepcionálisan és anyagilag is fel kellett készülniük a változásokra. A részletekbe menő, illetve az oktatás tartalmát érintő szabályok (NAT, kerettantervek, vizsgakövetelmények) kidolgozására, bevezetésére fordított idő is hatott az intézményrendszer strukturális változásaira.

A hazai szakképzést a jogszabályi környezet hatásain túlmenően olyan hatások is érték, amelyekre Európa nyugati felén a rendszer fokozatosan fel tudott készülni, itt azonban gyors reakciókra késztette az érintetteket. Kiemelhetjük ezek közül a munkanélküliség megjelenését, tömegessé válását, amely az érintett lakosságot (szülőket, fiatalokat, sőt a felnőtt korban tanulni vágyókat illetve kényszerülőket) a korábbiaktól eltérő tanulási stra-

tégiára ösztökélte, illetve amelyhez az intézményrendszernek alkalmazkodni kellett (vagy kellett volna). S kiemelhetjük az előző tényezővel összefüggésben, de attól függetlenül is az oktatás expanzióját, amely ugyan évszázados (ha nem több évszázados) folyamat, de a fejlett világ országaiban már korábban új lendületet vett, míg Magyarországon a kilencvenes évek elejéig kevésbé érezte hatását.

Ez az "átmeneti" évtized nemcsak a szakképzés egészét, hanem annak regionális környezetét is jelentősen érintette. Két okból: egyrészt azért, mert a kialakult önkormányzati rendszer felértékelte a helyi megoldásokat, de legalábbis megteremtette annak lehetőségét, hogy a helyi problémákra helyi szinten szülessenek válaszok. Ezek a válaszok elvileg nagyobb területi egységbe is "tömörülhetnek", vagyis az oktatást és a szakképzést irányító intézmények a legkülönbözőbb térségi alapon működő formációkat hozhatnak létre, kezdve a közös koncepcióalkotástól, a közösen üzemeltetett intézményeken keresztül akár az önkormányzati intézményfenntartásig. Másrészt azért érintette, mert a gazdasági környezet, amely több faktoron keresztül is hat az oktatásra, mindenekelőtt a szakképzésre, a korábbinál erősebben differenciálódott.

A lakosság jövedelmének térbeli tagolódása is követte valamelyest a gazdaság tagolódását, de ebben más tényezők is éreztették hatásukat. Az egy főre jutó átlagkereset részben a legfejlettebb térségekben, megyékben a legmagasabb, de érezteti hatását a korábbi bérszínvonal is: a hajdan nehéziparral jellemezhető megyékben általában magasabb, mint azok tágabb környezetében. Az észak-dunántúli térség jövedelmei jelentősen elmaradnak a fővárosi keresetektől, az ország többi térségében pedig még ennél is alacsonyabbak. Ugyanakkor a nagy térségeken belül viszonylag jelentős jövedelmi különbségek figyelhetők meg, amelyek egyrészt abból adódnak, hogy az egyes gazdasági ágak bérszínvonala térségenként eltérő, másrészt abból, hogy az alkalmazásban állók ágazati struktúrája sem azonos.

A következőkben azt igyekszünk bemutatni, hogy a kilencvenes évtizedben a környezeti hatások milyen mértékben hatottak a homogenizálásra, vagyis az egységes, térbeli arculattal alig rendelkező, s milyen mértékben a jellegzetes helyi, megyei, regionális sajátosságokkal rendelkező szakképzési rendszer kialakulása irányába, s mindennek következtében milyen jellegzetes térségi különbségek alakultak ki.

Mindezzel kapcsolatban le kell szögeznünk, hogy a térségi jellegzetességek kialakulása vagy kialakulásának hiánya önmagában sem nem érték, sem nem probléma. Ugy gondoljuk, hogy a területi eltérések akkor tekinthetők pozitívnak, értékordoazónak, ha az adott térség rövidebb-hosszabb távú fejlődését szolgálják.

A kilencvenes évek elején a megyei intézményrendszer sok területen, így az oktatás területén is visszaszorult. A helyi önkormányzatok kerültek

privilegizált helyzetbe az intézményfenntartás területén, a főbb jogszabályok pedig továbbra is országos szinten születtek. Ez a rendszer gyökeret vert, amit bizonyít az is, hogy a középfokú oktatás intézményeiről csak a legrászorultabb települések mondtak le a megyei irányítás javára, holott az intézményfenntartás pénzügyileg egyre inkább "ráfizetési" lett.

A helyi szintű intézményfenntartás előtérbe kerülése politikailag ugyan szilárd lábakon áll, de – mindenekelőtt a középfokú szakképzés területén – sokszor érte kritika az összehangolatlan intézmény ill. programfejlesztések miatt. Úgy gondoljuk, hogy ennek az összehangolatlanságnak a hátránya mellett hozadéka is volt. A versenyhelyzet ugyanis jelentős mértékben hozzájárult – különösen az évtized közepétől kezdve, a csökkenő létszámú korosztályok középiskolába lépésével párhuzamosan – az intézmények fejlődéséhez, képzési szerkezetének átalakulásához. Mindenesetre az összehangolatlanság párhuzamos kapacitások kiépítését, s egyes esetekben a kiépített kapacitások kihasználatlanságát is eredményezte, s ez vetette fel a koordináció igényét. Ezt a célt szolgálta a közoktatási törvény 1996-os módosítása során a közoktatás-fejlesztési tervek elkészítésének kötelezettsége. A megyéknek és a megyei jogú városoknak 1997 közepére kellett egy-egy ilyen tervben összefoglalniuk középtávú oktatásfejlesztési elképzeléseiket.

Ezek a tervek egy korábbi vizsgálat (*Györgyi-Imre, 1997.*) tanúsága szerint még gyenge lábakon állnak. Kiütközik rajtuk egyrészt a hagyomány hiánya, másrészt annak az eszköztárnak a szinte teljes hiánya, amely segíthetné a tervekben megfogalmazott elképzelések, koncepciók megvalósulását. Ezt tükrözi, hogy a terveknek csak egy kisebb köre nevezhető koncepcionális jellegűnek. A többségük leginkább csak a várható folyamatok összegzésére vállalkozott, azt is alapvetően csak az iskolaszervezet alapvető struktúráját illetően fogalmazta meg (főként a középfokon, s horizontálisan: gimnázium – szakképzés viszonylatában, esetleg a gimnázium–szakközépiskola–szakiskola területén, valamivel kevésbé markánsan vertikálisan, érintve a 9-10. osztályos képzést illetve a felsőfokú akkreditált szakképzést).

Jól érzékelhető, hogy hol húzódik az a határ, amelyet már iskolai kompetenciának tekintettek mind a megyei, mind a megyei jogú városi önkormányzatok: ez a képzés belső tartalma. Ennek megfelelően egyáltalán nem találkoztunk tagozatokra, illetve az oktatandó szakmákra vonatkozó elképzelésekkel.

Hosszabb távon a megyei kompetenciát erősítheti, s az iskolaszervezetre is befolyásoló hatása lehet a megyei közalapítványok működésének. Az említett kutatás tapasztalatai szerint ezeknek alapvetően a megyei fejlesztési tervben megfogalmazott célokkal összhangban kell meghozniuk döntéseiket. Hogy ez miként sikerült általában, s az egyes megyékben, ma még nem tudjuk. A közalapítványok hatása az iskolaszervezetre és a főbb iskolai folyamatokra vélhetően csekély maradt. Egyrészt azért, mert nem az

ilyen jellegű feladatok támogatását, hanem az iskolán belüli innovációt, és egyes tanulói rétegek oktatásának felkarolását tűzték ki célul, másrészt azért is, mert nem vállalták a szelekciót, hanem a pénzügyi támogatást viszonylag egyenletesen osztották fel.

Mindez nem jelenti azt, hogy a megyei szint hosszabb távon is jelentéktelen marad az oktatásirányításban. Új fejlesztési tervek születhetnek, a közalapítványok megerősödhetnek, s kialakulhat egy a korábbihoz (az 1990 előttihez) képest újfajta típusú oktatásirányítás, amelyben a megyék – a helyi önkormányzatok fenntartói jogainak csorbítása nélkül – ismét szerepet kaphatnak.

Mindenesetre ma Magyarországon a megyei szint az egyetlen, amely artikulálja a különböző elképzeléseket, ezért a további elemzéseink első sorban megyei szintű statisztikákra támaszkodnak. A megyei kiindulópont mellett nagyobb régiók szerinti elemzésre is sor került. Ez első sorban azt a célt szolgálja, hogy képet kapjunk arról is, milyen jellegzetességei vannak – ha vannak – a gazdaságilag egyértelműen más utat bejáró nagyobb területi egységeknek.

A régiók kialakításánál korábbi kutatásokban már használt módszert követve, első sorban a gazdaság működésére vonatkozó információk, ezen belül is hangsúlyosan a munkanélküliség mértéke játszotta a fő szerepet. Ennek megfelelően került kialakításra négy régió: a dél-magyarországi, amely dél-dunántúli és dél-alföldi, a kelet-magyarországi, amely az észak-alföldi és az észak-magyarországi megyék összevonásával alakítottunk ki, a nyugat-magyarországi, amely a Dunántúl északi és középső részét foglalja magában, valamint a központi régió, amely a fővárost és Pest megyét fogja össze. E beosztás nem mond ellen a Központi Statisztikai Hivatal által is használt regionális besorolásnak, az ottani régiók összevonásával is kialakíthatók az általunk használt egységek. A felosztásunk nem kíván egy általánosabb érvényű regionális beosztást sugallni, csupán kutatási eszköznek tekintendő.

A gazdaság helyzetének a regionális lehatárolásnál történő elsődleges figyelembevételét nem pusztán a gazdaság, mint oktatásszervező tényező indokolja, hanem a gazdaság, mint jövedelemtermelő tényező is. Ezen a funkcióján keresztül az intézményfenntartó önkormányzatok finansziális helyzetét is befolyásolhatja, amit az állami költségvetési politika különböző eszközökkel kompenzálhat.

2.2 Regionális folyamatok, 1990-2002

A magyar regionális fejlődés folyamataiban az 1990-es években három alapvető változás következett be (*Enyedi, 1996*):

- a *piacgazdaság kialakulása*, amely a helyi gazdaságokat versenykényszerbe helyezte,
- a *gazdaság szerkezeti és technológiai átalakulása*, amelynek során korábban a fejlettséget jelző ágazatok háttérbe szorultak, a gazdaság fejlettségi térképe is módosult,
- a *globalizációs hatások*, a nemzetközi gazdasági hatásokhoz való alkalmazkodás kényszere.

A jövedelmekben és foglalkoztatásban mért *területi különbségek* a 90-es évtized elején nagymértékben növekedtek (Nemes Nagy, 2000). Az évtized második felében bekövetkezett stabilizálódás időszakában a dinamikus régiók (Közép-Magyarország, Észak-Dunántúl) és a gyengébb teljesítőképességű makrotérségek (Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) között az egyenlőtlenségek bővültek (Csatári, 1999; Horváth–Rechnitzer, 2000). A területi egyenlőtlenségek új területi formákban jelennek meg: a dinamikus térségek szigetszerű elhelyezkedése, a modern gazdaság térhálózatos szerveződése nyomán létrejött fejlődési tengelyek kialakulása a nyugat-európai területi fejlődési pályákkal mutat hasonlóságot.

A globalizáció a *helyi adottságok* szerepét is átértékeli, egyre több a mindenütt jelenlévő gazdasági tényező, ezek a versenyképesség szempontjából közömbössé válnak. Ugyanakkor felértékelődnek a speciális tudáson alapuló adottságok. Ezek nemcsak a csúcstechnológiához kapcsolódnak, hanem a hagyományos ágazatok magas szintű műveléséből fakadó versenyelőnyökhöz is (Enyedi, 2000).

A magyar térszerkezetben kibontakozó eltérő fejlődési pályák a termelési tényezők egyenlőtlen területi eloszlásával magyarázhatók. A regionális differenciálódás az *innovációk befogadásának és elterjesztésének képessége* szerint megy végbe (Horváth, 1999; Rechnitzer–Döry, 2000), az ország területi innovációs képességei nagyfokú különbségeket mutatnak.

Az egyes régiók gazdasági fejlődése eltérő strukturális átalakuláshoz kapcsolható: Budapesten a terciér és a kvaterner ágazatok, vidéken a *feldolgozóipar* a fejlődés motorja (Barta, 2000). Mind a fejlett szolgáltatásokban, mind pedig a versenyképes ipari ágazatokban meghatározó jelentősége van a külföldi működő tőkének. Az *agrárágazat* nagy mértékű visszahúzódása általában a területi jövedelemtermelő képesség csökkenéséhez vezetett, a magyar agrárgazdaság leginkább versenyképes területei a dinamikus várostengelyekhez kapcsolódnak, válságterületei pedig többnyire egybeesnek az általános gazdasági depresszió területeivel (Buday–Sántha, 2001). A közlekedési-kommunikációs hálózat fejlettsége, a régiók megközelíthetősége, az információs rendszerek kiépültsége fontos telep-hely-választási feltétellé vált Magyarországon is (Ehrlich, 1998).

A gazdasági fejlettséget összefoglalóan kifejező egy főre jutó GDP szerint – melyet területi bontásban 1994 óta számol a KSH – a központi régió, ezen belül a főváros szerepe kiugróan nagy. Budapest egy főre jutó GDP

termelése évről-évre egyre nagyobb mértékben (1994-ben 80%-kal, 1996-ban 86%-kal) haladta meg az országos átlagot és így itt keletkezett a beszerzési áron számolt országos GDP 34-35%-a. Az egy főre jutó GDP 77 százalékpontos különbsége a legfejlettebb és a legelmaradottabb régió között igen nagy, s a problémát az jelenti, hogy a fejlettségi távolság stabilnak mutatkozik, sőt folyamatosan növekszik (GKI 2002).

A területfejlesztésnek öt lehetséges fejlesztési szintje (országos, regionális, megyei, kistérségi, települési) közül az első a területi szint, a kistérségek szintje a területfejlesztési politika fontos alapszintje. A kistérség ebben az összefüggésben tervezési-fejlesztési területi egységnek tekinthető, ahol a vidéki lakosság mindennapi szükségletei kielégítésével kapcsolatos gazdasági, piaci-kereskedelmi, infrastrukturális és ellátási, közigazgatási és társadalmi kapcsolatok, térfolyamatok zöme lejátszódik. Fő feladatuk, hogy a területfejlesztéssel kapcsolatosan a tájhoz, a lokalitáshoz, az egymással együtt élő, együttműködő önkormányzatokhoz kötődő közös szándékokat kifejezze, a szükséges terveket elkészíttesse, összehangolja és addicionálja a forrásokat, megvalósítsa a fejlesztéseket, segítse a falu-város kapcsolatok kiteljesedését, erősítését, biztosítsa a térségi identitás és a vidék fejlődését (Csatári 1995.).

A kistérségek, mint komplex területi (tervezési és fejlesztési) egységek – a helyi gazdasági, ellátási és társadalmi kapcsolatok szerteágazó volta és térbeli kiterjedése miatt – pontosan igen nehezen határolhatók le. A KSH által meghatározott és alkalmazott ún. statisztikai kistérségek rögzített határai sem fedik (fedhetik) le a létező valóságos (kis)térségi egységeket, szerveződéseket. A jelenlegi helyzetben – mint akár az Európai Unió hasonló regionális (vidék) fejlesztési programjai esetében, – feladatuk az, hogy a területfejlesztési célok és források egy bizonyos részének megfelelően előkészített beavatkozási teret biztosítsanak, s statisztikailag módszeresen meghatározott módon kijelölve, segítsék az országos, regionális vagy megyei fejlesztési prioritások és források területre szabott meghatározását, elosztását (Csatári 1995).

A legsürgősebb és koncentrált kistérségi szintű beavatkozások elsősorban a hátrányos helyzetű kistérségek esetében szükségesek hosszú és rövid távon egyaránt. Hátrányos helyzetük több komponens egyszerre bekövetkező kedvezőtlen hatásának a következménye. Okai között kiemelkednek a kedvezőtlen demográfiai viszonyok, a gyenge infrastrukturális alapellátottság, a kitermelőipar és a nehézipar válsága, illetve az annak következményeként fellépő tartós munkanélküliség, valamint az alacsony termelékenységű és eltartóképességű, az átalakulása miatt gyengülő színvonalú és egyoldalú mezőgazdaság, az iparhoz hasonlóan magas és tartós munkanélküliséggel.

E súlyos problémákat sajátosan fokozzák egyes térségek esetében: az ország gazdasági- és térszerkezetében elfoglalt kedvezőtlen, határmenti helyzet, illetve az ország belső területein ún. forgalmi árnyékban fekvés

következményei. Esetükben olyan rövid és hosszú távon megvalósuló, komplex területfejlesztési beavatkozásokra van szükség, amelynek nyomán 10-15 éven belül lesznek képesek a halmozottan hátrányos helyzet mérséklésére. Az elsődleges fejlesztési cél e térségekben a települési integráció fokozása és az ellátottság javítása lehet, de szinte ezzel egyidőben szükség van e térségek gazdasági eltartóképességének fokozására, a munkahelyteremtésre és az infrastrukturális színvonal javítására is. Külön hangsúllyal szükséges fejleszteni e térségek szociális ellátását is (Csatári 1995).

Míg a nagyrégiós, megyés elemzés a főváros-vidék, illetve a nyugat-kelet markáns különbségeit mutatja be, addig a kistérségeket tekintve sokkal differenciáltabb a kép. A piacgazdaságra való átmenet végére kialakult térszerkezetben az eddig vázoltaknál jóval tagoltabb és eltérő növekedési pályákon haladó térségtípusok különíthetők el.

A jelenleg érvényes statisztikai kistérségi rendszer főbb jellemzői a következők. A 150 statisztikai kistérség közül 148-nak város a központja. A 150 kistérségben a központi város mellett 1, 2, 3 vagy 4 város is szerepel társközpontként. A két társközponti várossal rendelkező kistérségek száma 11, a hárommal rendelkezőké 4, a négyvel rendelkezőké 2. Község a központja az őriszentpéteri és a tét-pannonhalmi kistérségnek.

A kistérségek osztályozás során öt összevont *fejlettségi térségtípust* alakult ki (1. térkép): "dinamikusan fejlődő" térségeknek neveztük azokat, ahol a jelzőszámok zöme több mint 10%-kal meghaladja a vidéki átlagot, a "fejlődő" térségek azok, ahol a mutatók zöme a vidéki átlag felett van, de annak mértéke nem haladja meg a 10%-ot. A "felzárkózó" térségek azok, ahol a mutatók zöme közelíti a vidéki átlagot, s a növekedés jeleit is mutatják, a "stagnáló" térségek azok, ahol a vidéki átlagtól való elmaradás a jelzőszámok zöménél eléri, illetve közelíti a 10%-ot, a "lemaradó" térségek esetében a jelzőszámok zöménél a vidéki átlagtól való elmaradás legalább 15%.

A vidéki átlaghoz való viszonyítást nem szükséges részletesen indokolni. A főváros már bemutatott, kiugróan magas súlya annyira megemeli az országos átlagot, hogy annak alkalmazása nem adna értékelhető eredményt.

A kedvező "dinamikusan fejlődő" és "fejlődő" térségekben él az ország népességének több mint 61, a vidéki népességnek közel 53%-a. A kitörési esélyeket is felmutató "felzárkózó" térségekben a vidék népességének több mint 22%-a él, míg a "stagnáló" és a "lemaradó" térségek a vidéki népességből 12-12%-ot képviselnek.

A **kistérség típusok területi eloszlása** is jól szemlélteti azokat a markáns térszerkezeti jellemzőket, amelyeket már a régiós és megyés helyzet ismertetésekor jeleztünk. Amíg a "dinamikusan fejlődő" 26 térségből 24 található Közép-Magyarországon és a dunántúli régiókban, Észak-Magyar-

országon és a két Alföldi régióban csak 2 ilyen térség van, s a 26 "fejlődő" térségnek is alig több mint egyharmada (9) van az utóbbi régiókban.

A "felzárkózó" térségek 15-17%-ot képviselnek Közép-Magyarországon és a Dunántúlon, ugyanakkor Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön súlyuk 7-7%, míg a dél-alföldi régió kistérségeinek egynegyede tartozik ebbe a típusba. Közép-Magyarországon a "dinamikusan fejlődő" és a "felzárkózó" térségek kettőssége mellett "stagnáló" és "lemaradó" térség nincs, ez utóbbi típus nem fordul elő a közép- és nyugat-dunántúli régiókban sem. A legtöbb, 8 "stagnáló" térség Észak-Magyarországon van, míg a Dél-Alföldön és a Dél-Dunántúlon 5-5 található ebből a típusból.

A 30 "lemaradó" térségből 25 van az ország keleti felén, s 5 Dél-Dunántúlon. Az Észak-Alföld térségeinek közel 57%-a, Észak-Magyarország térségeinek közel 40%-a tartozik ebbe a típusba. Dél-Dunántúlon számuk a térségek több mint ötöde, ugyanakkor Dél-Alföldön a 3 "lemaradó" térség az összesnek csak 13%-a.

Az 1. sz. térkép is jelzi, hogy a térségtípusok eloszlása mozaikszerű, s a már említett kivételektől eltekintve a régiók többségében a típusok majd mindegyike előfordul. Három régióban – Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Dél-Alföld – mindegyik típus jelen van, Közép-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon a "lemaradó", Észak-Alföldön a "dinamikusan fejlődő" típus hiányzik.

Az új térszerkezetben világosan kirajzolódik a legszembevetőbb változás, a középhegység térségébe települt északkelet-délnyugati nehézipari tengely összeomlása. Az északi megyék kohászata mára már teljesen visszafejlődött, s a dunántúli ipari térségben is lassan tér magához Komárom és Veszprém megye lepusztult ipara. Az iparágak közül ebben a zónában egyedül a vegyipar tért magához a piacgazdasági átmenet traumájából. A térség sok iparvárosa ma csak vegetál, Ózd és Bányászterenyé kistérsége pl. a lemaradók között van, ugyanakkor Salgótarján, és Kazincbarcika térsége is csak a stagnálók körébe tartozik. Hasonló problémákkal küzd a térségen kívüli Komló kistérsége is. Dinamikusan fejlődik ugyanakkor Székesfehérvár. Ez a fejlődés nemcsak a kistérség, hanem a megye fejlődését is meghatározza, Fejér megye gazdasági fejlődésével a legjobb helyet éri el 1997 óta a megyék között az egy főre jutó GDP alapján kialakított rangsorban.

A "dinamikusan fejlődő" kistérségek elhelyezkedésében jól érzékelhetőek a nyugati országrész dinamikus tengelyei: a Budapest – Győr – Mosonmagyaróvár – Sopron vonal és a Budapest – Székesfehérvár – Balaton vonal is. Kiegészíti ezt a nyugati határszél nagyobb városainak és kisebb centrumainak a térsége. Az e tengelyek menti térségek mellett csak Pécs, s a keleti országrészben Szeged és Eger térsége tartozik ebbe a kategóriába.

A "fejlődő" térségek részben a már említett tengelyekhez kapcsolódóan, nagyvárosi funkcióik alapján, esetenként külföldi működő tőke telephelye-

ként, korábbi iparukat továbbfejlesztve, vagy annak munkaerőbázisán, idegenforgalmi adottságaikat kihasználva helyezkednek el.

A "felzárkózó" térségek Közép-Magyarországon elsősorban a mezőgazdasági dominanciájú, alföldi térségek, kivétel a kedvezőtlen elérésű szobi kistérség. Észak-Dunántúlon a fejlettebb térségek peremén, azok vonzásában, illetve a kisvállalkozások fejlesztésével igyekeznek megkapaszkodni, nem kevés sikerrel. Dél-Dunántúlon elsősorban Baranya megyében számottevő ez a típus. A felzárkózás alapja térségenként más és más.

Amint azt a térképen kirajzolódó kép is mutatja, a Duna választó vonalat képez. A jobb parti jelentős iparvárosok – Százhalombatta, Dunaújváros, Paks – stabil fejlettségi vonalat alkotnak, melyet a fejlődő Szekszárd térsége hosszabbít meg, míg a bal parton, Bács-Kiskun megyében "felzárkózó" átmeneti sávot találunk. itt részben érezhető a főváros vonzóereje, az M5-ös mentén viszonylag kedvező a közlekedés-földrajzi helyzet, lényeges a mezőgazdasági kistermelés, de a külföldi tőke csak Bajára, illetve Kecskemétre és Kiskunfélegyházára jutott el. A fejlődés és a lemaradás új térbeli határvonala az ún. "BB" tengely, Balassagyarmat és Békéscsaba vonalában húzódik, amint ezt több tanulmány is megfogalmazta. Ennek nyugati sávjában még "dinamikusan fejlődő" térség (Szeged kistérsége), "fejlődő" térségek (Gyöngyös, Szolnok, Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Orosháza kistérsége) húzódnak, míg ettől keletre – néhány kivételtől eltekintve – csak stagnáló és lemaradó térségek helyezkednek el.

Észak-Magyarország és Észak-Alföld kistérségeinek közel háromnegyede, Békés megye térségeinek kétharmada "stagnáló" vagy "lemaradó", amelyből szigetként emelkedik ki a dinamikusan fejlődő Eger térsége, a lassan feléledő Miskolc és a csökkenő népességű Tiszaújváros térsége. Csak "felzárkózó" Nyíregyháza és a külföldi tőkével erősített Tiszavasvári térsége, "fejlődő" második legnépesebb városunk, Debrecen és az ipari és üdülő funkcióit jól hasznosító Hajdúszoboszló kistérsége.

Dél-Dunántúlon is több mint egyharmadot képviselnek a "stagnáló" és a "lemaradó" kistérségek. Egy részük a volt jugoszláv határ mentén helyezkedik el: Letenye, Curgó, Barcs, Nagyatád, Sellye, illetve annak északi folytatásaként Szigetvár, Sásd és a válságos Komló kistérsége. A hasonló típusú további térségek a Dunántúlon a megyehatárok mentén kialakult ún. belső periféria "stagnáló" térségei: Fejér megyében Enying és Sárbogárd, Tolna megyében Tamási, Somogy megyében Tab és Lengyeltóti, Vas megyében Vasvár, Veszprém megyében Sümeg kistérsége.

3. A középfokú szakképzés alkalmazkodása

3.1 Általános tendenciák

Területi különbségek a középfokú oktatásban

Az oktatási expanzió már hosszú ideje magyar viszonyok között is tanulmányozott, mindig újra felfedezett folyamat. Lényegét, az adja, hogy a társadalom- és oktatáspolitikai elgondolásokat, becsléseket, terveket – egyes időszakokban utasításokat is – meghaladó mértékben és ütemben növekedik a szervezett tanulásban résztvevők száma és a korcsoportokhoz viszonyított aránya. Különös jelentősége van a nem kötelező iskolai szinteken, elsőként a középfokú oktatásban bekövetkezett dinamikus növekedésnek.

Itthon először *Erdész Tiborné és Tímár János (1967)*, valamint *Nagy József (1972)* "vették észre" ezt a folyamatot a hatvanas évek végén, s úgy értelmezték, hogy a hatvanas évek középiskolai végzettséget preferáló oktatáspolitikája és a nagy létszámú korosztályok mintegy kitágították az iskolázási utak csatornáit, s középiskolában többen akartak továbbtanulni, mint amennyit a hetvenes évek oktatásirányítása elképzelt. A továbbtanulási igényeknek a szakmunkásképzésben való kielégítése, a gyerektömegeknek a szakmunkásképzésbe való "becsatornázása" volt a feladat.

De látványos volt a középfokú oktatásnak az az expanziója is, amelyet a hetvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig regisztrálhattunk (*Forray 1988*). A korábban az általános iskolát sem befejezett fiatal korcsoportok most már nem elégedtek meg a kötelező végzettséggel, hanem – zömmel a kijelölt úton – a szakmunkásképzésbe áramlottak.

Kozma Tamás (*Kozma, 1983, 1998*) megfigyelései, gondolatai ma is aktuálisak, mivel olyan folyamatokat írt le akkor, amelyek alapvető lényegükben spontának, öngerjesztők, a trendek – hogyha erőszak nem fordítja őket másfelé – előre mutatják a folyamat alakulását.

Most már több, mint egy évtized tapasztalatainak birtokában talán árnyaltabb képet kapunk arról, hogyan történt és hogyan történik az a társadalmi folyamat, amelynek sodrában hovatovább már az érettségi is elveszíti a korábban ritkasága folytán megszerzett presztízsét.

A magasabb iskolai fokozatokban való részvétel és a magasabb kvalifikációk megszerzése iránti társadalmi-lakossági igény olyan folyamatot jeleznek, amelyet valószínűleg joggal tarthatunk a kilencvenes évek egyik kiemelkedően fontos és látványos történetének. Összefüggései szerteága-

zók, s talán nem túlzás megkockáztatni, hogy új társadalmi minőségek hordozóivá válnak.

Változások az iskolatípus választásában

A kilencvenes évek elején levonult az a kicsiny demográfiai hullám, amely bővülésre készítette a középfokú iskolák hálózatát, a hetvenes évek első felében születettek befogadása érdekében. A rendszerváltással bekövetkezett politikai, a piacgazdaságra való áttéréssel bekövetkezett gazdasági változások elengedték a korábban lefajtott iskolázási igényeket, illetve ösztönözték a továbbtanulást. Az egyes iskolák pedig – mint a korábbi időkben is – nemcsak túlélésben, hanem növekedésben, a változó környezethez való alkalmazkodásban érdekeltek. Az iskolák, még szerkezetük, képzési kínálatuk átalakításával is törekedtek arra (Liskó Ilona végzett empirikus kutatást e kérdésről, vö. pl. *Liskó, 1996*), hogy jó pozíciókat teremtsenek maguknak a csökkenő létszámú korcsoportok befogadása során. Hasonlókat tapasztaltunk magunk is a közelmúltban végzett kutatás során (*Forray-Híves, 2003.*)

Az országos statisztikákat vizsgálva legfeltűnőbb az, hogy a megfelelő korúak létszáma csökkent ugyan, de a középfokon továbbtanulóké jó ideig stagnált, azután is kisebb mértékben csökkent, mint a demográfiai adatokból következett volna. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kisebb létszámú korcsoportok egyre több tagja egyre hosszabb időt tölt a középfokú oktatásban.

A változás alapját jelenti a továbbtanulók átáramlása a szakmunkásképzésből az érettségit adó iskolatípusokba. Ezt az iskolarendszer szempontjából úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a kilencvenes évek "vesztése" a hagyományos szakmunkásképzés. Ugyanis a középiskolák csak úgy növelhették tanulólétszámukat, ha magukhoz vonzották azokat, akik korábban megelégedtek volna a rövidebb ideig tartó (tulajdonképpen részidős) szakmunkásképzéssel. Az *1. sz. táblázatban* (lásd a függelékben) adatain nyomon követhető a szakmunkásképzés fokozatos térvesztése az évtized elejétől: 43-ról 22%-ra csökkent az itt tanulók aránya a középfokú oktatásban részt vevők között.

Az általános képzési célú gimnázium keveset profitált ebből: 26%-ról csak 29%-ra nőtt a gimnáziumi tanulók részesedése a vizsgált időszakban. A szakmai képzésben részt venni szándékozók a szakmunkásképzés helyett elsősorban a szakközépiskolát választották: a középfokú oktatásban tanulóknak az évezred fordulóján a fele (50%) szakközépiskolába jár.

Területileg vizsgálva ezeket az adatokat, érdemes figyelni a tanulók megoszlásának eltéréseire, amelyet a táblázaton a szórás jelez. A szórás azt fejezi ki, milyen jelentősek a megyék közötti különbségek a vizsgált

szempontból. A gimnáziumban továbbtanulók megyék közötti eltérései az átlaghoz képest csökkenők ugyan, de lényegében ugyanakkorák az időszak elején, mint a végén (15%). A szakközépiskolában továbbtanulók megyék közötti eltérésének jelentősége viszont éppúgy növekedett, mint a szakmunkásképzésben résztvevőké: míg az előbbi jelentősen csökkent, az utóbbi ugyanígy növekedett. Azaz nőttek a területi különbségek abból a szempontból, hogy az egyes térségek inkább szakközépiskolai vagy inkább szakmunkásképzési továbbtanulást nyújtanak fiataljaiknak, miközben a gimnáziumi továbbtanulási részvételben sokkal kisebbek a területi eltérések.

Ugyanezt mutatják az iskolatípusonkénti továbbtanulási arányok legkisebb és legnagyobb értékei közötti eltérések is. Különösen kirívó az évtized végén a szakmunkásképzésben részt vevők arányában mutatkozó megyék közötti eltérés: a legmagasabb arány jóval több, mint kétszer múlja fölül a legalacsonyabbat.

Az 1993-as tanévet bázisnak tekintve az alábbi összefüggéseket hangsúlyozzuk. A gimnáziumban tanulók száma országosan kis mértékben növekedett, de ez a növekedés úgy következett be, hogy a fővárosban mindkét további évben csökkent a gimnazisták száma. Ezt úgy értelmezzük, hogy az évtized elején Budapesten a gimnázium már olyan telítettségi állapotot ért el, hogy nem volt "elfojtott igény", nem volt olyan nagyobb létszámú társadalmi csoport, amely gyermekeit végre gimnáziumba akarta volna küldeni. Figyelemre méltó, hogy a szakközépiskolások számának növekedése is elmarad az országos átlagtól. A szakmunkásképzésbe járók száma az évtized végére viszont megfelelőződött, s a csökkenés üteme alapján úgy véljük, lassan itt is eléri a főváros az adott iskolaszervezet mellett a telítettségi állapotot. Ezt a telítettséget úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a nem kötelező iskolafokozaton is – akár csak az általános iskola szintjén – a megfelelő korúak létszáma határozza meg a beiskolázhatóak számát. Hasonló folyamatot az ország más térségeiben nem találunk.

Jellemzőnek látunk három további fejlődési utat:

a) Az egyiket a középiskolázás friss expanziója karakterizálja abban az értelemben, hogy mindkét középiskolai típusba járó diákok száma folyamatosan növekszik, jeleként a korábbi években, évtizedekben nem mutatkozó vagy nem realizált iskolázási igényeknek. Ezt támasztja alá, hogy e típusban a szakmunkástanulók létszáma sem csökkent az átlagost jelentősen meghaladó mértékben. Legjellemzőbb példája ennek két alföldi – Békés és Jász-Nagykun-Szolnok –, valamint Baranya megye, de némileg hasonló folyamatot regisztrálhatunk Fejér megyében is.

b) További jellegzetes mintázatot alkotnak azok a megyék, ahol csak az egyik középiskola-típus terjedése robbanásszerű a szakmunkásképzés

rovására, azaz az expanzió határozottan az egyik iskolatípust emeli ki. Borsod-Abaúj-Zemplén megye kínálja erre az egyik példát, ahol a szakközépiskola, Győr-Moson-Sopron megye a másikat, ahol a gimnázium kiterjedése a látványosabb. Mindkét megye esetében a korábbi továbbtanulási és iskolai szerkezetek korrekciójára kell gondolnunk. A két térség gazdasági-társadalmi fejlettsége közötti különbség nyomán azt is feltételezzük, hogy a Nyugat-Dunántúlon a felsőfokú tanulás iránti növekvő igények realizálódnak a gimnáziumi továbbtanulás gyakorisága mögött, míg az észak-magyarországi térség esetében a szakképzés magasabb szintje felé irányulnak az igények.

c) Harmadjára azt a területi csoportot figyelhetjük meg, ahol nem történt jelentős változás. Hajdú-Bihar és (kevésbé pregnánsan) Szabolcs-Szatmár-Bereg, valamint Vas megyéket sorolhatjuk ide. Különösen a két alföldi, kisebb mértékben a dunántúli megyére is jellemző a szakmunkástanulók magas száma és hányada, a szakközépiskolai képzésnek az átlag alatti növekedése. A Vas megyei képzési szerkezet stagnálását a kedvező gazdasági helyzet ellensúlyozza, ami nem lakosságának (iskolai) műveltségére, hanem kedvező földrajzi helyzetére vezethető vissza. A két alföldi megye esetében a képzési kínálat, az iskolahálózat korszerűsítésének elmaradását nem kompenzálják egyéb előnyök.

Hosszabb távon valószínűleg még a jó földrajzi fekvés sem lesz elegendő a képzés és a képzési kínálat hiányosságainak pótlására, s ebbe az irányba kellene elmozdulnia a két észak-alföldi megyének is. Az egyes térségek és nagyobb országrészek gazdasági stagnálása, lemaradása/leszakadása közvetlenül nyilván nem orvosolható a fiatalok jobb, korszerűbb képzésével, nagyobb távlatban azonban aligha számíthatunk fejlődésre, felzárkózásra e nélkül.

A gimnázium

A gimnáziumi továbbtanulásnak két fő funkciója van: felkészít a felsőfokú tanulmányokra vagy érettségit ad a továbbtanulni nem szándékozók-nak, illetve azoknak, akik jobb híján választanak helyi, nem szakképzést adó iskolát. E két funkció természetesen nem különül el szervezetileg, ám az adott intézményt választók tudják azt – még ha nem is tanulmányoznak statisztikákat és rangsorokat –, hogy nagyjából milyen eséllyel fognak továbbtanulni az érettségi után, ha itt vagy ott jelentkeznek. (Nem is szólva az "elit" gimnáziumoknak megadott felvételiztetési jogról.) Másként fogalmazva a gimnázium gyakori választásában a családoknak vagy olyan magabiztos döntése fejeződik ki, hogy gyermekeik később még magasabb képzettséget szereznek, vagy pedig az, hogy a gyermekek (különösen a

lányok) jobb társadalmi pozícióinak eléréséhez szükséges az érettségi. A gimnáziumban továbbtanulók területi arányainak eltéréseiben feltételezésünk szerint az iskolatípusnak e két funkciója is megjelenik.

A különböző középfokú intézménytípusba járók aránya szerint csoportosítva a megyéket azt mutatjuk be, hogyan rendeződnek el a kiválasztott dimenziók mentén. Egyikbe azok sorolhatók, ahol a gimnáziumi továbbtanulás kiugróan magas részesedése az évtized során (de már korábban is) jellemző volt (2. sz. *táblázat* lásd a függelékben): ide tartozik Budapest, valamint a kelet-magyarországi térség megyéi. Az évtized végére további térségek (Baranya, Pest) csatlakoztak hozzájuk, illetve (ha a magas részesedésüket is itt vesszük számba) Győr-Sopron, Bács-Kiskun megyék. Visszaulva a területi fejlettség összefoglaló térképére (1. *térkép*) egyrészt olyan térségekre látjuk jellemzőnek a gimnáziumban tanulók hagyományosan magas és növekvő arányát, amelyeken a gazdaság és társadalom stagnálása vagy éppen lemaradása-leszakadása készíthet a gimnázium, mint "nem-szakképzés" választására. A másik csoportot azok a térségek képezik, ahol a gimnáziumban tanulók részesedése dinamikusan nőtt, vagy az évtized során magas szinten maradt, ugyanakkor a térség szociokulturális szempontból is a dinamikusan fejlődő területek közé sorolható (a fővároson kívül Győr-Moson-Sopron egyértelműen ide tartozik). Úgy véljük, ezekben a térségekben jellemzőek azok a lakossági magatartások, amelyek a gimnáziumi érettségit közbülső állomásnak tekintik magasabb kvalifikációk elnyeréséhez.

A skála másik végpontján is olyan térségeket találunk, amelyek általános fejlettségük szerint a stagnáló-lemaradó, vagy pedig éppen a dinamikus térségek közé tartoznak. Itt is kétféle folyamatot tételezünk fel. Kissé túlélve jelen tanulmány értelmezési keretén, a helyi (megyei) oktatáspolitikai hagyományokra hivatkozunk (Zala, Vas és Fejér megyékben), illetve a megszakadt fejlődési hagyományokra (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). Olyan térségekre látjuk jellemzőnek a gimnáziumi tanulók alacsony vagy extrém alacsony részesedését, amelyek iskolahálózata hagyományosan nem ezt a képzési utat preferálta. Azaz az érdeklődők viszonylagos tömegeit nem az általános kvalifikációt nyújtó érettségi felé irányította (másképpen fogalmazva nem épített ki gimnáziumi hálózatot) vagy szakmunkásképzésben vettek részt korábban lakói. Az utóbbi típusba sorolhatók azok a területek, amelyek a kilencvenes években a gimnázium gyorsabb növekedésével tűntek ki (Komárom-Esztergom mellett Tolna és Vas megye).

A szakközépiskola

Amikor a szakközépiskolában tanulók területi arányait vizsgáljuk (3. sz. *táblázat* lásd a függelékben), szem előtt kell tartanunk az előbbi megoszlásokat, és azt is, hogy az egyes térségek (megyék) hagyományos oktatás-

politikája, képzési kínálata milyen csatornákat részesített előnyben az iskolázási igények kielégítése érdekében. Azaz tartósnak látszik az a jellegzetesség, amelyre már a nyolcvanas évek elején végzett kutatásainkban is felhívtuk a figyelmet (Forray-Kozma, 1992): az ország, gazdaságilag kevésbé dinamikus keleti térségeiben az országos átlagokhoz viszonyítva is a gimnázium dominanciája jellemző, míg a nyugati országrészekben elsősorban a szakközépiskoláé. Rámutattunk, hogy a nagy erővel fejlesztett borsodi térség iskolahálózatában és a továbbtanulási szerkezetben az érettségire adó képzések zömmel szakmunkásiskolákban szerveződnek, s tartósítják a térség aluliskolázottságát.

Így válik érthetővé, hogy a szakközépiskolai részvétel aránya alapján miért listavezetők (Budapesten kívül) azok a megyék, amelyek a gimnáziumba járók arányában nem tűntek ki, jóllehet társadalmi-gazdasági helyzetük és kilátásaik alapján területük egésze vagy nagyobb része a fejlődő vagy éppen dinamikusan fejlődő országrészek közé sorolható (Zala, Fejér, Vas, Győr-Moson-Sopron, stb.). Ugyanakkor az alföldi térség (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) szakközépiskolai hálózatának szintje és fejlődése elmarad az átlagtól.

Kissé elébe vágva a képzési struktúrák területi jellemzésének, már itt felhívjuk a figyelmet egy olyan folyamatra, amely nézetünk szerint jelentőségénél kisebb érdeklődést váltott ki az elemzők körében. Az 1999/2000. tanévben a szakközépiskolai tanulóknak közel 10%-a a szakmunkások szakközépiskolájában tanult (20 250 tanuló).

Ez a szám és arány három okból is igen jelentős.

- Egyrészt itt csak kétéves a képzés, azaz fele a rendes szakközépiskolának, az egy évfolyamhoz viszonyított arányát, illetve a potenciális érettségizők évfolyamonkénti számát az intenzív képzésben résztvevők a 10%-nál nagyobb mértékben növelik.
- Másrészt azt is jelzi, hogy a hagyományos szakmunkásképzésben résztvevő (többségében fiatal) korcsoportok jó része már az érettségi megszerzésére is törekszik (a szakmunkásképzésben résztvevőkhöz viszonyítva arányuk a 20%-ot is meghaladja). Mivel az elemzésben nem idősoros elemzést készítettünk, hanem a területi eltéréseket vizsgáljuk, talán figyelmen kívül hagyhatjuk azt a szempontot, hogy az egyes évfolyamok, illetve végzősök számához viszonyítva mekkora arányokról van szó.
- Harmadrészt e képzés kiterjedése még a diákok iskolatípusonkénti megoszlásának változásánál is élesebben jelzi a magasabb iskolázottságra irányuló igények – és persze a lehetőségek – növekedését: 1993-még csak 1533 diákja, 1996-ban már 16 ezer, 1999-ben pedig már 20 ezer diákja volt ennek az iskolatípusnak.

Területileg az jellemző, hogy 1993-ban – értelemszerűen – a fővárosban volt a legmagasabb az így érettségizők száma. Azért felel ez meg a várakozásoknak, mert olyan innovációról van szó, amely első lépésben a legmagasabban iskolázott terület eddig viszonylag lemaradó csoportját érinti, tovább növelve az itt élő fiatalok iskolázottsági szintjét. Pest megye a főváros közelsége folytán kerülhetett az úttörők közé. Borsod-Abaúj-Zemplén megye is az elsők között van ebben a tekintetben: ezt valószínűleg a szakmunkásképzés kiterjedtsége és a középiskola viszonylagos alulfejlettsége indokolja. Fejér és Komárom-Esztergom megyét – amelyeket szintén a szakmunkásképzés dominanciája jellemzett – gazdaságuk dinamikus fejlődése is olyan kihívás elé állította, hogy törekednie kellett fiatal lakossága iskolázottsági szintjének emelésére. Az évtized közepére bekövetkezett robbanásszerű fejlődésben újra a központi régióé és közvetlen környékéé a vezető szerep, Budapestet Pest és Fejér, Komárom-Esztergom megyék követik: a négy térségben összesen mintegy 6300-an vettek részt ebben a képzésben. A skála másik végpontját viszont a néhány száz-as létszámok jellemzik, különösen az észak-alföldi megyéket: Hajdú-Biharban 140, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 290 diák tanult a szakmunkások szakközépiskolájában. Az évtized végére országosan is csökkent a növekedés üteme, s ezt a fejlődést területi szempontból az jellemzi, hogy a korábbi "éllovasok" lényegében nem bővítették létszámaikat, ám a legtöbb, eddig elmaradó területen dinamikusan nőtt az érettségire felkészülő szakmunkások száma. A kivételt ismét csak a két keleti megye jelenti, miközben az Alföld és Észak-Magyarország stagnáló vagy lemaradó többi térségében jelentős számú végzett szakmunkás igyekezett érettségit szerezni. Az alföldi megyéken kívül két nyugat-magyarországi megyében alacsony – egyébként az évtized folyamán állandóan – a létszám. Ezt azonban az itt kiemelt szempont alapján nem tudjuk értelmezni.

A szakképzés

A hagyományos szakmunkásképzés visszaszorulása az ország valamennyi térségét érintő folyamat, az ország 20 területi egységéből egyetlen sincsen, ahol ne következett volna be függetlenül az 1993-as (a korábbi időszakokhoz viszonyítva már alacsony) arányok viszonylag gyors további csökkenésétől (4. sz. táblázat lásd a függelékben). A területi különbségek inkább akkor mutatkoznak jelentősnek, ha Budapestet is egynek tekintjük a megyék sorában: a szakmunkástanulók legalacsonyabb (budapesti) és legmagasabb (Bács-Kiskun megyei) aránya között 1993-ban és 1996-ban kétszeres a különbség, 1999-ben csaknem két és félszeres. Budapestet figyelmen kívül hagyva a 9- pontos különbség csak 10- pontosra nőtt az időszakban (Csongrád és Bács-Kiskun, illetve Csongrád és Somogy megye között).

A különbségek ellenére kevés olyan térség van az országban, ahol a radikális változások a megyék e szempontból kialakuló sorrendjét megváltoztatták volna. Azaz ott, ahol a kilencvenes évek elején legszűkebb volt a szakképzés, az évtized végén is legkisebb kiterjedésű maradt. Ez jellemző Budapestre, Csongrád megyére az egyik, Bács-Kiskun, Somogy, Veszprém megyékre a másik végponton. Csak a más vonatkozásban már említett szórásvizsgálat alapján képzett csoportok tagjainál vannak különbségek. Ezek közül kiemeljük Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyét, amelyekre az átlagosnál inkább jellemző volt a hagyományos szakképzés beszűkülése.

A szakképzés regionális környezeti feltételei

A következők során az ország egyes térségeinek demográfiai és iskolázottsági eltéréseit vesszük számba. Ezek a tényezők azok, amelyek a leginkább képesek a regionális jellegű gazdasági hatások felerősítésére, vagy tompítására.

Demográfiai folyamatok

A demográfiai helyzet (népességszám, korösszetétel, migráció, stb.) mind regionális, mind országos viszonylatban befolyással van az oktatásra. Az összefüggés sokrétű, kezdve az iskolázandó korosztály számának megfelelő kínálat megteremtésének igényétől, a migráció fékezését vagy elősegítését célzó oktatási intézkedésekig. Az ezzel kapcsolatos iskolafenntartói döntések részben jogszabályi kötelezettségeken (pl. a tankötelezettség végrehajtása), részben oktatáspolitikai megfontolásokon alapulhatnak.

Az országos demográfiai folyamatok a lakosság csökkenését, előreagedését jelzik. A középiskolás korosztály a kilencvenes évek elejéig nőtt, azóta fokozatosan csökken. A középiskolás korú népesség csökkenésével párhuzamosan a középfokú iskolai kapacitás lehetőséget teremt arra, hogy a helyi igényeknek illetve a helyi oktatási koncepcióknak megfelelően alakuljon az iskolaszervezet.

Miután az iskolák fenntartásával, profiljával, működésével kapcsolatos döntések jelentős része települési, s részben megyei szinten dől el, ezeknek a döntéseknek szükségszerűen figyelembe kell venniük a helyi (települési) és tágabb (iskolakörzeti) szintű demográfiai viszonyokból adódó következményeket.

A kilencvenes évtized végére vonatkozó statisztikák azt jelzik, hogy tapasztalhatók bizonyos térségi különbségek a demográfiai viszonyokban: a

korösszetétel, a természetes szaporodás és a vándorlási különbözet eltérései.

A népesség életkor szerinti megoszlása azt tükrözi, hogy bár az egyes régiókon belül jelentősek lehetnek az egyes megyék közötti eltérések, az egy-egy régióhoz tartozó megyék közül több közös vonással rendelkezik. A korstruktúrának az ideálisként elfogadott, felfelé elkeskenyedő korfával ábrázolt szerkezete országosan torzult. Az észak-dunántúli régióban a középkorú korosztály felülreprezentált, az átlagosnál alacsonyabb a gyerekkorúak aránya, ugyanakkor az előregedés jelei nem rajzolódnak ki annyira. A dél-magyarországi térség leginkább az előregedéssel jellemezhető. A kelet-magyarországi korstruktúra egyaránt magán viseli a viszonylag magas népszaporulat és az előregedés jeleit. E térségek közül az előbbi kettő viszonylag homogénnek tekinthető, a kelet-magyarországi térség megyéi között azonban jelentősek az eltérések. Még ennél is jellemzőbb a különbség a fővárosi régió belül: az előregedő főváros és a fiatalosabb Pest megye viszonya azonban nem hasonlítható össze más régiók egymás közötti, vagy a régiókon belüli viszonyaival. A főváros és Pest megye szimbiózisban él egymás mellett: a korábban csak távolabbról a főváros közelébe költözőkön kívül egyre többen költöznek ki Budapestről, s ingáznak naponta a városi munkahelyükre. Ez egyben magyarázata is annak, hogy az imént jelzett demográfiai különbségek ellenére is egy régióba sorolhatók.

A természetes szaporodásra vonatkozó adatok az életkor szerinti összetételt tükrözik: magas születési arányszámokkal a kelet-magyarországi régióban, magas halálozási arányszámmal a dél-magyarországi, illetve a kelet-magyarországi térségben, valamint a fővárosban találkozunk. Természetes szaporodásról már nem beszélhetünk, csak természetes fogyásról (1999-óta már Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is fogy a népesség). Ennek mértéke Kelet-Magyarországon a legkisebb.

A régiók vándorlási egyenlege részint gazdasági helyzetükkel, részint urbanizáltságukkal hozható összefüggésbe. Amelyik térség gazdasága talpon tudott maradni, vagy újra tudott éledni a kilencvenes évek végéig, az bevándorlási többlettel, a többi bevándorlási veszteséggel számolhat. Jellegetes a fővárosi régió helyzete, amelyben a gazdaság motorját nyilvánvalóan Budapest jelenti, mégis jelentős az elvándorlás, Pest megyében ezzel szemben éppen fordított a helyzet.

Összességében a természetes szaporodás és a belső vándorlás valamelyest kiegyenlíti egymást.

Iskolázottság és a képzési rendszer igénybevétele

A befejezetlen általános iskolai végzettségűek aránya leginkább az alföldi megyékben magas, néhány kivételtől eltekintve pedig alacsony a dunántúli megyékben. Az általános iskolát végzettek arányát tekintve vegyes

képpel találkozunk: annak ellenére, hogy az Észak-Dunántúlon vannak a legkevesebben, találkozunk kiugróan magas értékkel is.

A szakmunkás végzettségűek aránya részben a fejlett észak-dunántúli térségben alacsony, de találunk ezek között olyan kelet-magyarországi megyét, amelyre inkább az ennél magasabb iskolai végzettség a jellemző, s olyat is, amelyikben azért van kevés szakmunkás, mert sokan még ezt a végzettséget sem érik el.

A szakmunkások aránya elsősorban azokban a megyékben magas, amelyeknek jelentős az ipara. Ugyanakkor az iparosodottabb megyék közül nem sorolható ide Nógrád és Borsod, ami egyrészt korábbi (1990 előtti) iparuk szerkezetével, másrészt – Borsod esetében – a peremvidékek elöregedő lakosságával függ össze. Budapest és Csongrád megyében aránylag alacsony a szakmunkás-végzettségű lakosság aránya, ami a középiskolát végzetek magas arányára vezethető vissza. Más megyékben (főként Békés, Borsod, Heves, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok) az alacsony szakmunkásarány alacsony középfokú végzettséggel párosul, vagyis ezekben a megyékben a lakosság iskolázottsága összességében alacsony.

A középiskolai végzettség kiemelkedően nagy arányú Budapesten, magas Csongrádban, és az észak-dunántúli megyék többségében, de találunk térségüktől elütő megyéket is. Pozitív irányban leginkább egy-egy nagy megyeszékhely képes eltéríteni a regionális környezettől a megyéjét. Még jellegzetesebben figyelhető meg ugyanez a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében, azzal a különbséggel, hogy itt leginkább egy-egy főiskolai vagy egyetemi központ hatása érződik. Összességében a megyék négy fő típusa rajzolódik ki:

Magasan iskolázott megyék:

A fővároson kívül ide tartozik Győr-Sopron, Fejér és Baranya megye (az utóbbi kettőben a középfokú végzettség helyett inkább az általános iskolai a jellemző), Csongrád és Vas megye (kevés szakmunkás végzettségűvel), valamint Hajdú-Bihar megye (kevés általános iskolai végzettségűvel). A nyugati határszél megyéin kívül tehát elsősorban három, a megyéjük egészéhez viszonyítva a nagyváros hatása érződik, amelyek emellett tradicionális egyetemi központok is egyben.

Közepesen iskolázott megyék:

Tipikus esete Zala megye, ahol nagyjából egyenletes (az országos arányoknak megfelelő) az iskolai végzettség megoszlása. Borsodra és Nógrádra a kevés szakmunkás, Veszprémre és Komáromra a sok szakmunkás, Somogyra és Tolnára a kevés középiskolát végzett a jellemző.

Ezen fő típuson belül az alesetek jellegzetes történelmi utakat tükröznek. Zala megyében egyrészt az aprófalvas térségek visszahúzó hatása érvényesül (ezért nem kevés az alacsony végzettségűek aránya),

másrészt az erőteljes fejlődés (urbanizálódás, gazdasági fejlődés), amit viszont korlátoz az igazi nagyváros hiánya, amely tömegesen tudná letelepíteni a felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembereket. Borsod és Nógrád megyére egyrészt az elsorvadó, előregedő aprófalvak iskolázottsága, másrészt az elmaradt, zömmel betanított munkát igénylő (korábbi) nehézipar nyomja rá bélyegét. Veszprémben és Komáromban ezzel szemben a Dunántúl általánosan magasabb iskolázottsága, valamint az előző két megyénél valamivel igényesebb ipara érezteti hatását. Somogy és Tolna megyében úgy tűnik az az erő hiányzik, amely a középrétegek egy részét eltolta volna a szakmunkás végzettség felől a középiskolai végzettség irányába. Mindkét megyéről elmondható, hogy hiányoznak az erős, lokális kulturális központként ható kisvárosok, s megyeszékhelyük sem olyan domináns, ami megmutatkozhatna az adott megye iskolázottságában.

Alacsonyan iskolázott megyék:

Ide elsősorban az igazi nagyvárossal nem rendelkező alföldi megyék kerültek. Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok ennek a típusnak a legjellegzetesebb képviselője. Bács-Kiskunban és Pest megyében valamivel kedvezőbb a helyzet, amennyiben az általános iskolát végzettek a jellemzőbbek az ennél kevésbé iskolázott rétegekkel szemben. Ez a két megye kedvezőbb gazdasági helyzetével, s ennek megfelelően a demográfiai összetételüknek a fiatalabb korosztályok felé való eltolódásával magyarázható.

Alacsonyan iskolázott lakosság – a magasan iskolázott rétegek számottevő arányával:

Egy megye tartozik ide: Heves. Jellemző az alacsonyan iskolázott (0-7 osztályt végzettek), valamint a közép- és felsőfokú iskolát végzettek erőteljes jelenléte. Az előbbi tény utal a megye alföldi térségének elmaradottságára, az utóbbi a megye középső részének urbanizáltságára, valamint Eger kulturális szerepére.

A fentiek alapján valamelyest kirajzolódik a Nyugat-Dunántúl – Dél-Magyarország – Kelet-Magyarország irányú lejtő, amelyet egy-egy nagyvárossal (egyetemi nagyvárossal) rendelkező megye tör meg. A gazdasági fejlődésben megmutatkozó eltérésekre vonatkozóan bizonyos összefüggések kiolvashatók:

- nem állítható, hogy a nyugati országrész kilencvenes évtizedekben megfigyelhető gazdasági fellendülésében döntő szerepe lett volna az ottani népesség viszonylag magas iskolázottságának, de az igen, hogy ebben a gazdasági fellendülésben részben ugyanazok a tényezők játszhatták a főbb szerepet, amelyek – korábban – az itteni népesség viszonylag magas iskolázottságához elvezettek.

- a regionális eltérések nem olyan jellegzetesek, hogy a gazdaság fejlődését regionális szinten akadályozhatnák. Minden régióban található a régió egészére kevésbé jellemző iskolázottságú megyék.

3.2 Szakmai szerkezet az iskolarendszerben

A szakképzés belső szerkezete

A szakképzés szakmák szerinti struktúrájának területi szintű értékelése nem könnyű feladat, mert hiányoznak a stabil viszonyítási alapok. A szakértő hiába tudja, hogy országos viszonylatban milyen szakmaszerkezet felel meg a korábbi, a kilencvenes évek egyes időszakára jellemző illetve a várható jövőbeli gazdasági struktúrának, a helyi sajátosságok akár megyei szinten is eltéríthetik a képzés szerkezetét, s nem könnyű megállapítani, hogy a jellegzetes helyi struktúra milyen helyi sajátosságoknak felel meg, s így a jövőbeni fejlődést szolgálja-e, vagy pedig éppen az ahhoz való alkalmazkodóképesség hiányát jelzi. Éppen ezért ebben a fejezetben inkább csak rögzítjük a tapasztaltakat, s az összegző fejezetben értékeljük azokat, egybevetve más tapasztalatokkal.

Az értékelés bizonytalanságának másik oka, hogy a szakképzés mindig ingadozik abban a tekintetben, hogy a pillanatnyi, vagy a várható jövőbeni igényeknek megfelelően képezzen-e. Nyilván más stratégiára van szükség akkor, ha a végzettek számára szabad munkahelyek állnak rendelkezésre, s másra, ha az iskolából kikerülők számára alig kínál valamit a munkaerőpiac. Az előbbi esetben nagyobb nyomás nehezedik a szakmaszerkezet tekintetében a döntéshozókra annak érdekében, hogy a pillanatnyi igényeket elégítsék ki, ami rövid távon előnyös, de adott esetben konzerválhatja az ágazati struktúrát, lassíthatja az innovációt. Ellenkező esetben nagyobb a lehetőség a megújulásra, de egyrészt a megújulás konkrét formája nem mindig egyértelmű (a gazdaság jövőbeni igényei csak főbb vonásaiban láthatók előre), másrészt nehezen megvalósítható, hiszen a gazdaság támogatási hajlandósága nyilvánvalóan kisebb, vagy hiányzik.

Az elemzés során tekintettel kell lennünk arra, hogy a szakmai képzés a kilencvenes években alapvetően átstrukturálódott. Ha csak arról beszélhetnénk, hogy a szakközépiskola átvette a szakmunkásképzés funkcióját, magasabb szintre emelve a szakmai vagy az ehhez illeszkedő közismereti képzést, akkor nagyon könnyű lenne a dolgunk. A változások azonban ennél lényegesen bonyolultabbak, s statisztikailag nagyon nehezen követhetők.

Az adatokból kiderül, hogy a szakmunkásképzés korábbi iskolai formája alapvetően veszített jelentőségéből. A tanulók jelentősebb része ehelyett szakközépiskolákba került, más, kisebb részük a gimnáziumokat választotta. Az is tény, hogy a felsőoktatás kapui is megnyíltak, de nem voltak képesek felszívni a középiskolai expanzió következtében az ott végzetteket. A korábbinál nagyobb tömegű fiatal lépett ki az iskola kapuján szak-képzettség nélkül, vagy olyan általános szakmai ismeretekkel felvértezve, amelyek még további szakmatanulást igényeltek.

Vizsgálatok jelzik, hogy a gazdaság alapvetően az érettségizettek foglalkoztatását részesíti előnyben, ugyanakkor sok esetben hiányolja a konkrét és alapos szakmai ismereteket, termelési tapasztalatokat. Vagyis elsősorban azokat foglalkoztatja szívesen, akik műveltebbek, szélesebb szakmai ismeretekkel rendelkeznek illetve könnyebben szocializálhatók (hiszen a szakmunkásképzés egyre inkább a lemaradók, a hátrányos helyzetűek képzési útjává vált), de nem nélkülöz olyan szakmai ismereteket, amelyekkel az egyébként előnyben részesített fiatalok a középiskolai végzettség megszerzésével párhuzamosan nem szereznek meg. Ezt a feladatot valamilyen formában el kell látni, s ennek a funkciónak nincs egyetlen "klasszikus" útja.

Az érettségit követő szakmunkásképzés, mint lehetőség benne van a rendszerben, de ez az út nem vált a szakképzés királyi útjává. Szórványos tapasztalataink alapján mondhatjuk, hogy sem a kínálat, sem a tanulói kereslet nem értékelte fel ezt az utat. Az iskolák számára nyilván egyszerűbb, olcsóbb megoldásnak kínálkozott a tanulókért folytatott küzdelemben az expanzió más formái felé történő elmozdulás. Ezzel párhuzamosan a tanulók olyan megoldásokat kerestek inkább, amelyek kevésbé merevek, s amelyek már némi jövedelmet, s ezzel nagyobb függetlenséget is eredményeznek. Ennek tulajdonítható, hogy az érettségit frissen végzettek tömegesen kerültek be a munkaügyi rendszerbe, s kevésbé számszerűsíthetők, de információnk van arról is, hogy sokan a munkahelyük révén szerezték meg a munkaadójuk által igényelt tudást.

4. A szakképzés szerkezetének változásai

4.1 A szakirányok változásai

Az 1993-as tanévre, vagyis arra az időpontra vonatkozó adataink szerint, amikor a gazdaság átrendeződése még csak kezdeti, nagyrészt a leépüléssel jellemezhető fázisban volt, a képzés szakmaszerkezete erőteljes területi sajátosságokat mutat. E területi sajátosságok elsősorban a nagyobb, vagyis sok tanulót képző szakmacsoportokban figyelhetők meg. A gépészet körébe sorolható szakmák a nyugat-dunántúli és a dél-magyarországi régió megyéiben nem túl jelentősek, a megyék egy részében – mindenek előtt a leghamarabb fejlődésnek indult osztrák-szlovén határ menti térségben – kifejezetten alacsonyak. Ezek a megyék kevésbé kényszerültek olyan szakmákban képezni, amelyekkel akkoriban nem nagyon lehetett mit kezdeni. Kérdés, hogy mit oktattak helyette, képesek voltak-e olyan területek találni, amelyek gazdasági helyzete a gépészeti szakmáknál többel kecsegtetett.

Az adatok azt sejtetik, hogy a megyék legtöbbszörében azok a szakmák erősödtek meg, amelyek, hagyományosan jelen voltak korábban is. A jövőbe mutató szakmai átrendeződéssel nem nagyon találkozhatunk. Három területet (elektronika, kereskedelem-vendéglátás, szolgáltatóipar) kiemelve, amely hosszabb távon nyilvánvalóan fejlődés előtt áll, azt tapasztaljuk, hogy ezek súlya csak egy-egy megyében, s azon belül is csupán egy-egy szakterületen emelkedik az átlagosnál lényegesen magasabbra a két említett régióban.

A kelet-magyarországi régióban kevésbé jelentek meg ekkoriban az ígéretesebb jövő előtt álló szakmacsoportok a képzésben, bár egy-egy megyében, főként a gazdasági recesszió által leginkább sújtott Borsodban és Szabolcsban mintha már történt volna valami. A gépészet még sok megyében nagyon erősen jelen van, s jelen van a könnyűipar is, amely szintén nem tartozott (s azóta sem tartozik) a húzóágazatok közé. Az átstrukturálódást nehezítette a gyenge gazdasági háttér, valamint az, hogy a középiszkolás korba lépő nagy létszámú korosztályok esetében a térség "kedvezőbb" (ebben az összefüggésben azonban lényegesen kedvezőtlenebb) demográfiai helyzete miatt kisebb volt az iskolafenntartók mozgástere. Mindezzel együtt a keleti országrész gépipari képzése változatlanul kiemelkedő arányú maradt.

1993-hoz képest érzékelhető változás történt a következő három évben. Országosan jelentős mértékben visszaesett a gépészeti szakmák oktatása,

valamint a kevésbé jelentős vegyipari szakmáké, ugyanakkor a szolgáltatási ipari valamint a kereskedelmi-vendéglátási szakmunkásképzés előrelépett néhány százalékponttal. A korábban jelzett regionális jelenségek alig figyelhetők meg, szemmel láthatóan minden megyében törekedtek a változásra. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy részben a szakközépiskolai képzés további előretörése, részben pedig kisebb korosztályok belépése miatt megnyílt a mozgástér az iskolák előtt. Már nem volt szükség bármi áron elhelyezni a felvételre jelentkező tanulókat, s maguk a tanulók is befolyásolhatták a képzés szerkezetét, hiszen kevésbé voltak kiszolgáltatva a képzési kínálatnak. Szélesebb kínálatból választhattak, így azután gyakran előfordultak olyan esetek, amikor a meghirdetett képzések elegendő jelentkező hiányában el sem indultak.

Elsősorban a dél-magyarországi régióban került előtérbe a szolgáltatási ipar illetve a kereskedelem-vendéglátás. Ez már arra utal, hogy az itteni települések az eddigtől gyökeresen eltérő irányba igyekeztek tapogatózni. Nyilván összefüggésben áll ez a gazdaság szerkezetváltásával is, de az oktatási intézmények útkeresése is játszik ebben szerepet, különösen a Dél-Dunántúlon, ahol a gazdasági fellendülés nem indult be még ebben az időszakban.

A kelet-magyarországi régió megyéiben a gépipar kiemelkedő szerepe a képzésben megszűnt, ami szintén arra utal, hogy ez a térség már kevésbé számolt annak újjáéledésével, s inkább más irányba indult el. Hogy milyen irányba, az nem rajzolódott ki.

Ha a változás mértékét nézzük, akkor azt tapasztaljuk, nemcsak az aránya, hanem sok esetben még a változás iránya tekintetében is jelentősek az eltérések a nagyobb régiók és az egyes régiókon belül a megyék között is. Az egyedüli kivétel a gépgyártás körébe sorolt szakmák visszaszorulása, amely megyétől függően többnyire 20-30%-os, s ezekben a képzés sehol sem emelkedett. Ugyancsak viszonylag egységes az elektronikai szakmák (időleges) háttérbe szorulása, illetve a szolgáltatási szakmák előtérbe kerülése, ezeknél azonban néhány kivétellel találkozunk mind a változás irányát mind az átlagos változástól való eltérés nagyságrendjét illetően. Az adatok arra utalnak, hogy nem mindig koncepciózusan igyekezett megoldani az intézményrendszer a szakmai képzésben jelentkező problémákat (gyakorlati képzőhely-hiány, tanulólétszám-emelkedés). Ennek tudható be, hogy sok megyében olyan szakmák oktatása került előtérbe, amelyek rövid vagy hosszabb távon nem igazán látszottak perspektivikusnak.

Az 1996-ot követő három évben az országos adatokat nézve a korábbi tendencia folytatódott, vagyis a gépészeti, a könnyűipari és a mezőgazdasági terület szakmái visszaszorultak, előtérbe kerültek viszont az építőipari és az élelmiszeripari szakmák, amelyek összefüggésbe hozhatók a gazdaság magára találásával. A már korábban fejlődésnek indult szakterületek tovább erősítették pozíciójukat, különösen a kereskedelem-vendéglátás,

amely a szakmunkásképzésben résztvevőknek csaknem a negyedrészt érintette már.

Az ország egyes térségei, egyes megyéi azonban nem követték a főbb irányt (lásd a táblázat) Nagy általánosságban azt mondhatjuk a területi folyamatokról, hogy a képzés szerkezete hasonlóságot mutat a kilencvenes évek eleji, a sok tekintetben még a korábbi évtizedek sajátosságait tükröző képzési szerkezettel. Az arányok természetesen változtak, de az országos átlagtól való eltérés tekintetében sok a hasonlóság a két időpontban megfigyelt képzési szerkezet között.

A képzés szerkezete a (egyes szakmacsoportokban) 2001/02

	OKJ össz.	Gépészet	Vegyipar	Építőipar	Kőnyűipar	Közlekedés	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Elektrotechnika- elektronika	Kereskedelem- marketing, adminisztráció	Biztonság, vegyes- és szolgáltatóipar	Informatika (szoftver)
Budapest	16,3	11,0	0,2	5,1	9,5	0,0	2,4	1,8	2,6	12,8	12,1	6,1
Baranya	3,6	12,8	0,0	13,7	4,5	0,0	6,2	10,0	3,5	15,5	8,4	1,0
Bács-Kiskun	5,4	19,1	0,0	14,7	7,0	0,0	5,2	6,1	3,6	14,0	7,4	0,0
Békés	5,0	18,5	0,0	7,5	6,5	0,0	6,5	7,7	6,8	7,1	7,1	0,0
Borsod-A.-Z.	7,3	16,9	0,7	11,0	7,2	0,8	7,3	9,2	6,4	8,3	8,4	1,7
Csongrád	4,3	15,7	0,7	12,6	4,9	0,0	4,7	19,3	1,9	10,7	8,9	1,3
Fejér	4,0	23,4	0,6	9,2	7,5	0,0	6,1	13,3	6,5	7,7	6,2	1,6
Győr-M.-S.	4,8	17,7	0,2	13,2	7,8	0,0	6,4	3,4	4,2	12,4	9,4	1,2
Hajdú-Bihar	5,5	21,1	0,0	10,4	10,8	0,0	2,3	7,3	4,4	8,3	8,6	0,0
Heves	4,0	14,1	0,0	11,2	4,1	0,0	6,4	9,6	5,1	11,8	5,4	5,7
Komárom-E.	3,3	19,4	0,0	10,6	7,1	0,0	3,9	5,8	3,2	9,8	9,6	4,0
Nógrád	1,7	24,5	0,0	15,9	4,2	0,0	1,3	1,1	2,7	7,6	22,7	2,8
Pest	5,6	16,4	0,0	15,0	7,2	0,0	3,7	6,4	5,8	11,9	12,5	1,1
Somogy	4,2	13,1	0,0	7,4	3,3	0,0	6,0	13,1	3,4	10,4	4,4	0,2
Szabolcs-Sz.	6,0	21,5	0,2	9,2	12,7	0,0	3,2	3,8	4,5	11,5	4,7	0,7
J.-N.-Szolnok	4,9	18,6	0,4	11,8	8,9	0,0	1,3	2,2	4,9	17,2	5,9	2,9
Tolna	3,5	19,8	0,0	18,4	11,2	0,0	4,9	6,2	3,5	4,6	3,6	2,0
Vas	3,1	14,8	0,7	13,0	11,2	0,0	12,6	4,1	3,0	9,2	3,2	0,9
Veszprém	4,6	15,1	0,0	14,8	4,8	0,0	3,4	3,1	4,2	9,8	4,3	0,8
Zala	2,8	13,2	0,0	9,3	9,4	0,0	3,1	4,4	3,1	13,5	7,4	0,0
Országos	100,0	16,6	0,2	10,8	7,8	0,1	4,6	6,4	4,2	11,0	8,2	2,1

Forrás: OM

A változások iránya és üteme ebben az időszakban is nagyon változatos képet mutat. Mégis, látszik egyfajta kibontakozás, elsősorban az elekt-

ronika, a kereskedelem-vendéglátás és a szolgáltatóipar területén, kisebb mértékben az építőipari szakmákat tekintve. A helyi adottságokhoz történő igazodás nyomai elsősorban a gépészeti és az élelmiszeripari területen érzékelhetők, ugyanakkor nem ismerjük a könnyűipari illetve a mezőgazdasági képzésben jelentkező különbségek hátterét.

A vizsgált időpontra kialakult képzési szerkezet mögött olyan folyamatok húzódnak, amelyek már a korábbinál is kevesebb kényszerű megoldást tartalmaznak. A gazdaság ebben az időszakban már kezdett talpra állni – bár térségenként különböző mértékben –, ami azt jelenti, hogy az iskolák egyre kevésbé kényszerülnek a sötétben tapogatózni, s egyre inkább a tényleges munkaerő-piaci igényekhez tudják igazítani a képzési szerkezetüket. Ugyanezt mondhatjuk a demográfiai folyamatok hatásáról. A csökkenő tanulólétszám továbbra is lehetőséget teremt a képzési szerkezet "fogyasztói" befolyásolására. Ebből adódóan egyre kevésbé van szükség az olcsó, illetve a tényleges munkaerő-piaci igények nélkül népszerű szakmák oktatására, a képzési szerkezet – nagy valószínűséggel állítható – egyre inkább leképezi a gazdaság igényét. Alátámasztják ezt az állítást azok a kutatások is (Györgyi-Imre, 1997), amelyek szerint a fenntartók korlátozzák a tanulói igények kielégítését, előtérbe helyezve a munkaerő-piac igényeit.

Mindez azzal a következménnyel is járt, hogy az egyes megyék, az egyes térségek sajátos szakmaszerkezettel rendelkeznek. Természetesen megvannak mindenhol az általában fejlődő szakterületek szakmái – adott esetben az országos átlagot – lényegesen meghaladóan, de sok esetben, különösen az ország kevésbé fejlett térségeiben, a gépészeti, könnyűipari, építőipari, élelmiszeripari képzés ismét viszonylagos jelentőségre tett szert. Az egyes, azonos régióhoz tartozó megyék nem sok hasonlóságot mutatnak, leszámítva talán a kelet-magyarországi régiót, amelyben a gépipari képzés több megyében is jelentős súlyú. Ezek a folyamatok arra utalnak, hogy a gazdaság szerkezetét a képzés – legalábbis rövid távon – alig-alig képes befolyásolni. A kilencvenes évek közepén az egyes térségek hiába próbáltak kitörni a képzés révén a hagyományos szerkezetből, vagy nem sikerült rátalálni a jövő lehetséges munkaerő-piaci igényeire, vagy pedig – s ez a valószínűbb – a gazdaság fejlődése elsősorban nem a munkaerő kínálatot veszi figyelembe, hanem ezen kívüli tényezőket, olyanokat, amelyek – mint pl. a rendelkezésre álló termelőeszközök, a korábban kiépült beszállítói és értékesítói kapcsolatok, stb. – nem engedik meg a túlzottan nagy ugrást a gazdaság szerkezetében (s így ennek konzekvenciái láthatók a képzés területén is). Egy-egy kisebb terület – város, kistérség – vonatkozásában lehetnek kivételek, de a spontán folyamatok jelentős része ilyen jellegű.

Külön kell foglalkoznunk az előzőek során az "egyéb" szakterületek közé sorolt képzésekkel. Ezek aránya összességében nem túl jelentős, de zömmel olyan képzések kerültek ebbe az utolsó vizsgált évben, amelyek –

ha nem is válnak tömegessé, de –várható elterjedésük. Igaz, ugyan, hogy inkább a szakközépiskolai képzés keretein belül oktatják ezeket, de – mint az alábbi táblázatból látható – megjelenhetnek a hagyományos szakmunkásképzésben is, egyes esetekben kiemelkedő mértékben. Szemmel látható, hogy ezekkel inkább csak egy-egy iskola próbálkozik, bevezetésük háttere, az elhelyezkedési lehetőségek még bizonytalanok lehetnek, ezért ezt a "szakmacsoportot" még a kialakulatlanság jellemzi.

A várhatóan fejlődő képzési irányok 2001/02

	Egészségügy + szociális	Informatika	Környezet- védelem + víz- gazdálkodás	Közgazdaság + ügyvitel	Oktatás + művészet
Budapest	4,2	6,1	0,0	3,5	6,7
Baranya	5,1	1,0	0,8	0,4	0,8
Bács-Kk.	3,1	0,0	0,0	0,0	0,3
Békés	7,2	0,0	0,0	3,9	2,4
BAZ	2,8	1,7	0,0	0,6	0,7
Csongrád	0,0	1,3	0,0	1,6	0,6
Fejér	0,0	1,6	0,0	0,6	0,0
Gy-M.-Sopron	0,6	1,2	0,0	1,1	0,2
Hajdú-B.	1,2	0,0	1,1	2,0	0,0
Heves	0,2	5,7	0,0	0,0	0,6
Komárom-E.	1,0	4,0	0,0	1,6	3,0
Nógrád	0,0	2,8	0,0	0,0	0,0
Pest	0,0	1,1	0,0	1,4	0,1
Somogy	4,6	0,2	0,7	0,0	0,2
Szabolcs	2,3	0,7	0,0	0,9	0,7
J.-Nk.-Szolnok	2,2	2,9	0,0	0,7	0,2
Tolna	4,2	2,0	0,0	0,0	0,0
Vas	2,7	0,9	0,0	0,0	0,0
Veszprém	6,9	0,8	0,0	0,0	0,7
Zala	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Országos	2,8	2,1	0,1	1,3	1,6

Forrás: OM

4.2. A szakközépiskolai képzés

Az 1993-ban a gépészeti szakmacsoportba tartozó szakmák oktatása volt a legnépesebb országosan. Hat évvel később csaknem a felére esett vissza esett vissza ezeknek a szakmáknak az oktatása. Valamivel kisebb mértékben a többi ipari szakma is visszaszorult, a szolgáltatások közül pedig az egészségügyi és a szociális szolgáltatások körébe sorolt szakmák részesedése esett vissza. Az ipari szakmák közül egyedül a könnyűipar lépett előre valamelyest a második hároméves időszak alatt. A sikerárazatok: az informatika, amely csaknem ötszörösére növelte a tanulói létszámát, s ezzel a negyedik legfontosabb területté lépett elő, megközelítve a gépészeti képzést. A kereskedelem-vendéglátás növekedése kevésbé látványos ugyan, de az évtized végére már a legfontosabb szakterületté vált: minden ötödik szakközépiskolás tanulót érint. A közgazdasági és ügyviteli szakterület – kissé emelve a részesedését – megőrizte második helyét a szakmacsoportok rangsorában. Lassú fejlődése azt jelzi, hogy ez a terület már túl jutott fejlődése csúcspontján. A munkaerő-piaci tapasztalatok is azt jelzik, hogy sok térségben már túlkínálat van az ilyen végzettségű szakemberekből. Mindemellett a szakközépiskolákban végzetteknek a tanfolyami képzésben részt vettekkel is konkurálniuk kell a munkaerőpiacon.

A szakközépiskolában tanulók megoszlása szakmacsoportonként, 1993-2001

	Egészségügy	Szociális szolgáltatások	Oktatás	Művészet	Gépészet	Elektrotechnika-elektronika	Informatika (szoftver)	Vegyipar	Építőipar	Könnyűipar	Faipar	Nyomdaipar	Közlekedés	Környezetvédelem-vízgazd.	Közgazdaság	Ügyvitel	Kereskedelem-marketing, adminisztráció	Vendéglátás-idegenforgalom	Biztonság, egyéb szolgáltató	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
1993	8,6	0,1	2,5	1,7	19,3	10,3	2,1	1,8	3,1	4,3	1,1	0,3	3,9	1,3	11,5	4,8	9,8	4,4	0,0	6,5	1,6
1996	7,3	0,3	1,7	1,7	14,3	8,4	4,9	1,1	2,5	3,7	1,0	0,3	3,8	1,6	12,1	3,6	10,6	5,1	0,5	5,2	1,3
1999	5,2	0,3	1,6	3,1	9,4	6,2	8,4	0,8	1,7	3,0	1,2	0,2	3,2	1,8	12,2	3,4	11,4	6,5	2,1	3,7	1,1
2001	5,2	0,5	1,1	2,2	8,6	5,6	9,6	0,5	1,6	1,8	0,9	0,2	2,7	1,2	13,0	1,7	11,5	6,6	2,3	3,2	1,2

Forrás: OM

1993-ban a szakmaszerkezet területi megoszlása nehezen áttekinthető. A képzésben vezető szerepet játszó gépészeti terület a dunántúli megyék egy részében ugyanúgy kiemelkedik, mint az észak-alföldi megyékben, de

míg az előbbieken a szakmunkásképző iskolák helyett inkább a szakközépiskolákban folyt, az utóbbi térségben mindkét iskolatípusban kiemelkedő volt részesedése. Más szakterületen ilyen regionális sajátossággal nem találkozunk, inkább az a jellemző, hogy minden régió egy-egy megyéjében kiemelkedik egy-egy, a későbbiek során országos mértékben fejlődésnek indult szakmacsoport.

A következő vizsgált időpontban a gépészeti képzésben nem történt jelentősebb átrendeződés. A könnyűipari képzés azonban előtérbe került néhány dunántúli megyében, sejtetően a munkaerő-piaci igények hatására. Meg kell említeni a kereskedelem-vendéglátás területén történő előrelépést Heves és Nógrád megyében. Az előbbiben a szakmunkásképzésben hasonlóan magas az aránya, ami arra utal, hogy az itteni iskolák tudatosan igyekeztek a megye jelentős idegenforgalma által gerjesztett munkaerő-piaci lehetőségekhez alkalmazkodni. Nógrád megyében viszont inkább arról beszélhetünk, hogy a képzés a szakmunkás szintről a szakközépiskolai szintre került át. Az informatika jelentőségét jó néhány megye iskolája felfedezte, köztük olyanok is, amelyekben a gazdaság még nem indult fejlődésnek. Kevésbé mondható el ugyanez a közgazdasági-üzleti szakterületről, amelyben a képzés inkább a főváros körzetében jelentős, máshol átlag körüli vagy inkább alacsony. Úgy tűnik, hogy itt a konkrét munkaerő-piaci igények döntenek, míg az informatika területén a szakterület iránti tanulói érdeklődésre és a jövőbeli igényekre alapozva indult el a fejlődés.

Ami a két időpont közötti változások irányát, illetve a mértékében lévő különbséget illeti, óriási az eltérés a megyék között. Ezek az eltérések elsősorban azokon a szakterületeken jelentkeznek, amelyek összességükben kisebb jelentőségűek, s így a képzési szerkezetet összességükben alig befolyásolják. Gondolunk itt elsősorban az informatikai területen folyó képzésre, amelyben (az átlagos 2,3-szoros arányemelkedés mellett) találkozunk olyan megyével, ahol semmi sem történt (Pest), s olyannal is, amelyben a szakmacsoport részesedése 14-szeresére nőtt (Vas). Ekkora különbség természetesen már a végeredményt tekintve is éreztette a hatását: Pest megye az informatikai oktatást tekintve az élmezőnyből a közepes megyék közé csúszott vissza, Vas pedig a lemaradók közül az élbolyba került.

Az évtized végére az előző időponthoz képest kisebb változások történtek. A gépészeti szakterületen a korábban kiemelkedő megyék továbbra is az átlagosnál magasabb arányban képeznek. A közép-és dél-dunántúli megyékben visszaszorult a többi nehézipari szakma, s néhány megye az informatikai képzését fejlesztette az átlagosnál magasabb mértékben. Az adatok azonban azt tükrözik, hogy az átrendeződés kisebb mértékű volt, mint a szakmunkásképzés esetében. Ezt három tényezővel magyarázzuk:

- A szakmunkásképzés területén a kilencvenes évek közepén több kényszermegoldás született, mert a képzési szerkezetet erőteljesen befolyásolta a rendelkezésre álló gyakorlati képzőhely-választék. A

szakközépiskolai képzésben nem volt szükség ilyen átmeneti megoldásra, s ennek a későbbi korrekciójára.

- A szakközépiskolai képzésben kisebb jelentőségű a szakmaválasztás, mert a felsőfokú továbbtanulás lehetősége is befolyásolja a jelentkezőket.
- A szakközépiskolai képzés rendszerének átalakulása miatt, az 1999/2000-es tanévre vonatkozó adatok a két ill. három évvel korábbiak szakmaválasztási szerkezetét mutatják, a később belépők a *pályaaorientáció* kategóriába kerültek.

Az észak-magyarországi három megyében az ipari képzés alig jelenik meg, ami azt is jelenti, hogy az ilyen jellegű képzés inkább a szakmunkásképzésben maradt meg. A nyugat-dunántúli és az alföldi megyékben találkozunk egy, legfeljebb két ipari szakterület átlagosnál magasabb arányával. A dél-dunántúli megyékben a tercier szektor szakterületein történő képzés jelenik meg nagyobb súllyal, s ugyanez jellemző, de kevésbé karakteresen a közép-dunántúli megyékre is.

A szakmaszerkezet arra utal, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlődő, de a korábban kisebb sokkhatást ért alföldi megyékben a tanulói kereslet kevésbé csökkent a nehézipari képzés iránt, mint az ország más térségeiben. A nyugat-dunántúli megyékben részben a gazdasági fellendülésnek tulajdonítható, hogy a nehézipari képzés megmaradt, részben annak, hogy ezeken a szakterületeken a szakmai képzésből nagyobb szeletet hasít ki a szakközépiskola, míg máshol (pl. Észak-Magyarországon) inkább a szakmunkásképzés vállalja fel ezt a szakmacsoportot.

Van azonban néhány megye, amely a tipikushoz képest eltérő utat járt be. Baranya megyében például lényegesen többen tanulnak közgazdasági-üzleti szakterületen, mint korábban, Fejér, Somogy és Bács-Kiskun megyében pedig az informatikaoktatás fejlődött sokat. E fejlődések háttere eltérő volt az egyes megyékben: míg Fejér megyében a korábban is kiemelkedő helyzet megőrzését eredményezték, Somogy megyében a középszintre való felzárkózást, Bács-Kiskun megyében viszont csak a lemaradás csökkenését eredményezte.

A szakképzési irányok vizsgálatát megnehezíti, hogy az évtizedben több olyan változás történt, amely érintette ezt a szférát. Itt csupán azt emeljük ki, hogy az Országos Szakképzési Jegyzék követelményeinek általánossá válása nyomán a korábban oktatott és az új nomenklátúra szerint oktatott szakmákat egymással meg kellett feleltetnünk. Ez éppúgy vonatkozott a szakmunkásképzésen belül, mint a szakközépiskolában oktatott szakmákra. (A megfeleltetést szakértői közreműködéssel végeztük.)

4.3 Az új szakképzési szerkezet az ezredfordulón

Az 1999/2000-es tanévben mind a szakközépiskolai, mind a szakmunkásképzésben a tanulmányok első két évét az orientációs szakasz képezi, ezért ebben a tanévben a szakközépiskolai tanulók majdnem egyharmada (91 ezer az összesen 242 ezerből), a szakmunkástanulóknak pedig a fele (55 ezer a 110 ezerből) nem sorolható be szakirány szerint. Ennek következtében a legutóbbi vizsgált tanév szakmai szerkezetének alakulása csak korlátozottan vethető össze a korábbi évekkal.

Először azt vizsgáljuk meg, hogyan változott a szakképzési szerkezet azokban a szakirányokban, amelyek 1993-tól a legnagyobb arányokat képviselték a tanulók száma alapján. Ezeket fogjuk aztán területi elrendezésük alapján szemügyre venni.

A tanulók aránya a legnépesebb szakterületeken (százalékban)

Szakközépiskola

	1993	1996	1999	2001
Egészségügy	8,6	7,3	5,2	5,2
Szociális szolgáltatások	0,1	0,3	0,3	0,5
Oktatás	2,5	1,7	1,6	1,1
Művészet	1,7	1,7	3,1	2,2
Gépészet	19,3	14,3	9,4	8,6
Elektrotechnika-elektronika	10,3	8,4	6,2	5,6
Informatika (szoftver)	2,1	4,9	8,4	9,6
Vegyipar	1,8	1,1	0,8	0,5
Építőipar	3,1	2,5	1,7	1,6
Könnyűipar	4,3	3,7	3	1,8
Faipar	1,1	1	1,2	0,9
Nyomdaipar	0,3	0,3	0,2	0,2
Közlekedés	3,9	3,8	3,2	2,7
Környezetvédelem-vízgazd.	1,3	1,6	1,8	1,2
Közgazdaság	11,5	12,1	12,2	13
Ügyvitel	4,8	3,6	3,4	1,7
Kereskedelem-marketing, adminisztráció	9,8	10,6	11,4	11,5
Vendéglátás idegenforgalom	4,4	5,1	6,5	6,6
Biztonság, vegyes- és szolgáltató	0	0,5	2,1	2,3
Mezőgazdaság	6,5	5,2	3,7	3,2
Élelmiszeripar	1,6	1,3	1,1	1,2

Szakképzés

	1993	1996	1999	2001
Egészségügy	0,0	0,0	1,2	1,9
Szociális szolgáltatások	0,0	0,0	0,1	0,8
Oktatás	0,0	0,0	0,2	0,4
Művészet	0,0	0,0	0,5	1,2
Gépészet	25,8	21,0	19,4	16,6
Elektrotechnika-elektronika	5,9	5,2	6,2	4,2
Informatika (szoftver)	0,0	0,0	0,5	2,1
Vegyipar	0,4	0,1	0,2	0,2
Építőipar	12,0	11,4	12,8	10,8
Könnyűipar	13,7	11,6	8,6	7,8
Faipar	5,9	6,6	8,2	7,7
Nyomdaipar	0,7	0,7	0,7	0,4
Közlekedés	0,8	0,2	0,1	0,1
Környezetvédelem-vízgazdálkodás	0,0	0,0	0,1	0,1
Közgazdaság	0,0	0,0	0,4	0,2
Ügyvitel	0,0	0,0	0,5	1,1
Kereskedelem-marketing, adminisztráció	9,3	7,9	11,7	11,0
Vendéglátás-idegenforgalom	5,6	8,1	11,6	12,8
Biztonság, vegyes- és szolgáltatóipar	6,9	8,2	8,5	8,2
Mezőgazdaság	4,0	4,2	3,3	6,4
Élelmiszeripar	4,0	4,0	5,1	4,6
Egyéb megnevezés nélkül	5,0	10,8	0,0	1,4

A legnépesebb szakképzések áttekintése alapján azt az általános következtetést lehet levonni, hogy a hagyományos, ipari termeléshez kötődő képzés volumene a szakközépiskolában nagy mértékben csökkent, de a szakmunkásképzésben megtartotta pozícióit. Növekedett, illetve viszonylag magas maradt a közgazdasági és kereskedelmi képzésben részt vevők aránya az érettségit adó képzésben, s új elemként jelent meg az informatikai szakirány. A szakmunkásképzésben a gépészeti és építőipari képzés nagyságrendileg azonos maradt, növekedett a kereskedelmi képzés és erősödött a biztonsággal és vegyes szolgáltatással kapcsolatos képzés.

Kiemeljük, hogy az érettségit adó iskolákban a nem termeléshez kötődő egyes képzési irányok kaptak nagyobb teret, csak az – amúgy jelentősen visszaszoruló – szakmunkásképzésben maradtak viszonylag terjedelmesek a hagyományos ipari ágazatokhoz kapcsolódó képzések. Azaz a szakképzés szerkezetében bekövetkezett változások elsősorban az érettségit is adó képzés expandálódásának következménye, ugyanakkor a szakmunkásképzés szerkezete – csökkenő részvételi arányok mellett – alapvetően nem változott.

Végeredményben a középfokú szakképzés szerkezetében dominánssá váltak az emberközi kapcsolatokat és a modernebb ismereteket kívánó, elméletigényesebb irányok. Ez a fejlődés minden bizonnyal alapja lehet az

érettségi megszerzése iránti igények növekedésének és a további felsőoktatási expanziónak.

Bár a tendencia pozitív vonását emeltük ki, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a gazdasági háttér bizonytalansága is okozhatja a korábban népszerű szakirányok vonzerejének csökkenését. Ugyanis a kérdés minden helyzetben felvetődhet, amikor egyes képzési irányokba való beiskolázásról, vagy azoknak fenntartásáról/megtelepítéséről van szó: a gazdaság mely területén fogja tudását kamatoztatni az egyén, milyen területhez alkalmazkodják egy-egy térség szakképzése. Ha csökken a termelés, és nincsen a térségben húzó gazdasági ágazat, akkor sürgős megoldást kínálhat a kiterjedő elméleti képzés, az elnyújtott pályaorientáció, egyáltalán a fiatalok minél hosszabb ideig tartó "parkoltatása" az iskolarendszer keretei között. A folyamatot tehát nem lehet egyértelműen kedvezőnek ítélni és láttatni.

Ha most területileg vesszük szemügyre ezeket a szakirányokat, akkor ambivalenciánk megerősödhet.

Észak-Alföld

A régió az 1. sz. térkép tanúsága szerint stagnáló és lemaradó-leszakadó térségeket tömörít – fejlődő, különösen dinamikusan fejlődő nem található közöttük. Korábban jeleztük, hogy a régióhoz tartozó megyék középfokú oktatásában nagy arányú a gimnázium részesedése, kisebb mértékű a szakközépiskola.

A fent kiemelt szakközépiskolai irányok közül 1993-ban a **gépészet** volt az egyetlen, amelyben a tanulók részesedése jelentősen felülmúlta az országos átlagot (24-27), minden más területen jelentős volt az elmaradás. 1996-ban a helyzet annyiban változott, hogy Hajdú-Biharban és Jász-Nagykun-Szolnok megyében az elektrotechnikai szakirányok kis mértékben meghaladták az országos átlagokat. Az évtized végén még mindig a gépészeti szakirányokban folytatott képzés maradt a legnagyobb súlyú, ám az országot kissé meghaladó mértékben növekedett az elektrotechnikai és az informatikai képzés volumene.

A szakmunkásképzést 1993-ban az jellemezte, hogy az országos átlaghoz hasonlóan magas volt a gépipari, építőipari, de jelentősen magasabb a könnyűipari képzés, minden további szakirányban az országosnál valamivel kisebb arányban képeztek. Ez a tendencia az évtized végére annyiban változott, hogy az országosnál jelentősen magasabb a gépészeti és a könnyűipari képzésben résztvevők aránya. Valószínűleg a gazdasági szerkezet gyengeségére és torzulásaira utal, hogy miközben a mezőgazdasági szakképzés meghaladja az országot, az élelmiszeripari jelentősen elmarad tőle.

Észak-Magyarország

A régióra szintén a lemaradó és stagnáló térségek túlsúlya jellemző, itt azonban egyetlen dinamikus kistérség mellett néhány fejlődőt is találunk. Középfokú szakképzési szerkezetét – a hagyományosan mezőgazdasági jellegű Észak-Alfölddel szemben – 1993-ban még nem jellemezte a gépészet dominanciája, az elektronikai képzés Borsodban jelentősen meghaladta az országos átlagot, de a régió többi megyéjében ugyancsak jelentősen elmarad. Mindkét további vizsgált évben – ebben a tekintetben az előbbi térségre hasonlít – a gépészeti képzésben résztvevők aránya már magasabb az átlagosnál, más képzések egy-egy megyei kivétellel követik az országos arányokat, illetve a térség nagy részének képzése elmarad azoktól, különösen feltűnő Heves és Nógrád hátránya az elektrotechnikai, az informatikai, a közgazdasági képzésben, de Borsod megye is éppen csak eléri ezeket az átlagokat ezekben a szakirányokban.

A szakmunkásképzésben is az országos arányokhoz viszonyítva hasonló arányokat találunk. Jellemző a gépészeti képzések növekvő súlya a három vizsgált évben, az országos átlag fölé emelkedik az építőipari, sőt a könnyűipari képzésben résztvevők aránya is. Heves megyében az évtized végén a kereskedelemben és a vendéglátásban képzettek aránya, Nógrádban pedig a biztonsági és szolgáltatóipari képzés aránya emelkedik ki.

Dél-Alföld

A régiót a felzárkózó gazdaságú térségek sűrűsödése jellemzi, és ebben a tekintetben éles határvonal húzódik a rosszabb helyzetű keleti régiók és a Dél-Alföld között. Nézzük, hogyan jelenik meg ez a régió szakképzési szerkezetében!

Az előbb bemutatott két régióban a gépészeti képzés emelkedik ki. Ezekben a térségekben az a szakirány már 1993-ban is csak Békés megyében haladja meg az országos átlagot, de 1999-re ott is az átlagos érték alá csökken. Az elektronika Csongrádban kiemelkedően magas színtről csökken az átlag közelébe, míg az informatikai szakirány is csak Békés megyében fejlődik az átlag szintjére. Bács-Kiskunban a közgazdasági és a kereskedelmi képzés emelkedik ki, egyéb jellegzetes profilt nem találunk a térségben.

A szakmunkásképzés szerkezete a vizsgált szakirányokban az országos átlagokhoz közelít. Azt mondhatnánk, hogy a régió szakképzési szerkezete visszatükrözi az országét – kis iróniával úgy is fogalmazhatunk: egy felzárkózó ország szakképzési szintjeit és szakirányait látjuk viszont a Dél-Alföldön.

Központi régió

A Budapest és Pest megye alkotta régió – a főváros és agglomeráció dinamikus fejlődő területével – szakképzési szerkezetét tekintve is eltér mindhárom keleti térségtől.

A szakközépiskolai szakirányok közül az országos átlagot jelentősebben az elektrotechnikai, az informatikai, valamint a kereskedelmi képzés haladja meg, más szakirányban inkább elmarad attól. Ezek a szakirányok Pest megyében sokkal kevésbé jelentősek, ám más vonatkozásban a megye szakképzése inkább a fővároséhoz hasonlít, mint az eddig bemutatott régiókéhoz.

A szakmunkásképzés szerkezete viszont nem tér el ilyen mértékben más régiókéitól – ám gondoljunk arra, hogy a térség szakmunkásképzése a korábban is alacsony színről még vissza is fejlődött. A megmaradt szakmunkásképzésben különösen feltűnő, hogy az évtized elején a gépészeti képzés csaknem az országos átlagot érte el Budapesten, míg Pest megyében egyike volt az ország legmagasabb arányának. A kereskedelem és vendéglátás a fővárosban már az évtized elején is a legnagyobb súlyú képzések közé tartozott, s jelentőségük tovább növekedett. Az építőipari szakmunkásképzés – szemben a könnyűiparival – az egész évtizedben az országos átlagot közelítette meg.

Közép-Dunántúl

A Dunántúl középső részében egyaránt találunk dinamikus fejlődő és fejlődő térségeket, de néhány stagnálót is. A régióhoz tartozó megyék közép fokú iskolái és továbbtanulóinak megoszlása egyaránt viseli a viszonylagos elmaradottság és a fejlődés jeleit.

A kiemelt szakközépiskolai szakirányok megoszlása is ezt a sokféleséget mutatja. Az átlagnál magasabb volt és maradt a gépészeti szakirány, amelyet 1993-ban még csak a Komárom-Esztergom megyében, az ezredfordulón már Fejér megyében is kiugró súlyú elektronikai képzés egészít ki. Feltűnő, hogy Fejér megyében az évtized végén az országos átlagot jelentősen meghaladó mértékben folyt informatikai képzés.

A szakmunkásképzésben a gépészeti képzés az átlag közeli arányú az évtized végén, bár Komárom-Esztergom megyében még jelentősen meghaladja az országos átlagot. Építőipari képzése is változatlanul kiterjedt, sőt a könnyűipari területen folyó képzés is, az egyetlen, Fejér megye kivételével. Más területeken az országos átlaghoz közeli arányok és tendenciák jellemzik a régiót.

Nyugat-Dunántúl

Az ország legnagyobb összefüggő régiója, amelyet dinamikusan fejlődő és fejlődő térségek alkotnak, s tesznek együttesen – Budapest és térsége után – a legfejlettebb országrésszé. Persze ez a régió sem egynemű, hiszen dél-nyugati területein – Vas és Zala megyében – rosszabb helyzetű térségek sorakoznak.

Várakozásunkkal szemben a szakközépiskolai szakmai szerkezet csak kis mértékben tér el az országos arányoktól, s az eltérés is inkább olyan irányú, amelyet más régiók esetében negatívan minősítettünk. Azaz a gépészet aránya meghaladja, az elektrotechnikai és az informatikai szakirány pedig nem éri el az átlagos méreteket. Ugyanígy kevésbé kiterjedt a kereskedelmi képzés is. Csak a vendéglátási-idegenforgalmi képzés aránya haladja meg Győr-Moson-Sopron megyében csekély mértékben, Zala megyében jelentősen az átlagokat. A szakképzési szerkezetben nem volt nagyobb mértékű elmozdulás az évtized eleje óta.

Ezzel szemben a szakmunkásképzés szakirányainak szerkezete eltér az országos képtől, éspedig feltevésünket legalább részben megerősítve. A gépészeti képzés aránya az országosnál kisebb és az időszak végére nagy mértékben tovább csökkent. Az építőipari képzés részesedése nagyobb és – Zala megye kivételével – növekedett is, itt a kereskedelmi és a vendéglátásra irányuló szakképzésben történt jelentősebb fejlődés.

Dél-Dunántúl

Szemben a Dunántúlról alkotott sztereotípiákkal, az országnak ez a régiója jelentősen elmarad az ország többi részétől: egyedül itt találunk lemaradó kistérségeket, több stagnáló és kevés fejlődő területe van. Tolna inkább fejlődő, Somogy és Baranya nagy része stagnáló és lemaradó, a térségben egyedül Pécs városa az, amely az indikátorok szerint dinamikusan fejlődött.

Szakközépiskolájában 1993-ban magas arányt képviselt az egészségügyi és – Baranya kivételével – a közgazdasági képzés. Az átlagot alig haladta meg a gépészeti képzés, Baranya megyében viszont jelentős arányt képviselt az elektrotechnikai képzés. Az évtized végén a helyzet annyiban változott, hogy az átlagos szint alá csökkent a gépészeti, sőt az elektrotechnikai képzés is, s elmaradt az átlagtól az informatikai képzés. Csak a közgazdasági képzés őrizte meg szerepét.

A szakmunkásképzés talán meglepő módon jobb helyzetre és változásokra utal. A gépészeti képzés 1993-ban még az átlag körüli arányú volt, 7 év múlva már elmaradt az átlagtól. Fordítva történt az építőipar esetében, amely alacsony arányról emelkedett az országos átlag fölé. Figyelemre

méltó még, hogy a kereskedelem területén oktatott szakmai képzésben résztvevők aránya mindhárom megyében meghaladja az országos átlagot. Somogy megyében pedig a vendéglátásban képzettek aránya a legmagasabb az országban. Ez a – nyilván a somogyi Balaton-parttal magyarázható – kevés példák egyike a szakképzés rövid időn belül történt adaptivitására (az évtized elején még a szakképzés 10%-a, a végén már 20%-a történt a vendéglátásban).

4.4 Szakképzési szerkezet a kistérségekben

Láttuk, hogy a megyék szerepe máig is jelentős a szakképzési szerkezet kialakításában, e jogosítvány gyakorlásához végül is kevés a feltételük. Az EU ajánlásainak megfelelően alapvetően a régiók szerepvállalása mellett elsősorban az intézményi szintnek, illetve a kistérségeknek van felelősségük a Nemzeti Fejlesztési Terv és a Foglalkoztatási Terv megvalósításában. Ebből a szempontból a megyének egyáltalán nem jut feladat – ám a magyar gyakorlat ennek nem felel meg. A regionális szint viszont egyelőre semmiféle igazgatási és felelősségi jogkörrel nem rendelkezik. Valójában – kutatásunk másik vonulatában összegyűjtött tapasztalataink alapján is – a megyei szint sok esetben azért kap jelentőséget, mert a helyi szakképzés fenntartása meghaladja az adott település anyagi erejét, illetve összehangolási kompetenciáját. A főváros önállóan fejlesztett ki szakképzési tervet, nem pedig Pest megye, kiváltképpen nem a központi régió. Csongrád megye viszont például döntési jogkörrel rendelkezik abban a tekintetben, hogy a térség melyik városában vonjon össze szakképző iskolákat. Megint másik példa lehet Baranya megye, ahol a megyei szint nem kapcsolódott be a komlói szakképzés intézményeinek profilmódosítással kapcsolatos nehézségeinek megoldásába, ez egyedül a fenntartó város felelősségi körébe tartozik.

A fenntartó és a konkrét iskola vezetésének mérlegelési, döntési körébe tartozó szakmaválaszték kialakítása ezért – nemcsak a kutató és a szakértő dolgát nehezíti meg – nehezen áttekinthetővé teszi a rendszert, és egyelőre illuzórikussá azokat a központi elképzeléseket, amelyek az egész szakképzési hálózatot áttekinteni és racionalizálni kívánják.

A szakképzési rendszer és hálózat kistérségi szintű bemutatása átmenetet képez a megyei és a helyi (intézményi) szintű megközelítés között. Jóllehet a kistérség igazgatási szintet egyáltalán nem jelent, olyan területi egységnek fogható fel, amelyben az egyes intézmények elsődlegesen tájékozódni és alkalmazkodni tudnak, amikor kínálatukat törekednek kialakítani, hogy megfeleljen a tanulói igényeknek és a környező gazdaság munkaerő iránti igényeinek egyaránt. Amint erről már korábban részletesen

szóltunk, ez nagyon gyakran az intézmények menedzsmentjének kompetenciáját messze meghaladó feladat, hiszen jellemző annak a gazdasági környezetnek a hiánya, amely irányítaná az intézményvezetést a döntésekben.

Racionalitása sokszor csak az olyan döntéseknek látszik – ez egyébként az országos elképzelésekkel összhangban van –, amelyek vagy a szélesebb körben konvertálható szakképzéseknek juttatnak elsőbbséget vagy pedig olyan képzést alakítanak ki, amely a környéken más oktatási intézményben nem szerezhető meg.

A következőkben elemzett térképek a függelékben találhatók, ezek kistérségi szinten ábrázolják a szakképzést, a középfokú képzés szerkezetét, illetve annak néhány kiragadott szegmentumát. Jelen füzetbe helyszűke miatt csak a térképek egy része került, amelyeket a tanulmány megértéséhez legfontosabbnak vélünk. Valamennyi térkép és bővebb elemzés megtalálható az Felsőoktatási Kutatóintézet könyvtárában "A szakképzési intézményhálózat területi elhelyezkedése" című tanulmányban (Forray-Híves 2002.)

Ez esetben a kistérségi ábrázolás sokszor intézményi szintet jelöl, mivel a nagy központtal rendelkező kistérség (pl. megyeszékhelyek) kivételével a legtöbbjükben csak egy van a különböző középfokú intézménytípusból. Fokozottan igaz ez, ha a szakképzést részletesen szakmacsoportonként és kistérségenként elemezzük, illetve ilyen térképeket készítünk, ekkor a kistérségek túlnyomó többségében adott szakmacsoportot (pl. informatika) egy vizsgált intézménytípusban (pl. szakközépiskola) egy intézményben képeznek. Ezért, és a jó kezelhetősége (statisztikailag megfoghatók, összevethetők, az országot teljesen lefedik, jól láthatóan ábrázolhatók) miatt választottuk a kistérségeket a térképek alapjául.

A 2. térképen országosan kistérségenként lehet nyomon követni a gimnáziumban és a szakképzésben tanulók egymáshoz viszonyított arányát. A térképen 3 kategória látható. A gimnáziumi tanulók dominanciája elsősorban Budapest (főleg Buda) környéki kistérségekben dominál. A túlnyomóan szakképző iskolába járók (több mint kétszer annyian, mint a térség gimnáziumába) elsősorban Dél- és Nyugat-Dunántúl kistérségeiben találhatók. A térképről az is leolvasható, hogy a 150 statisztikai kistérség közül 14-ben nincs gimnázium, ebből 9 a Dunántúlon található, 3 Észak-Magyarországon. 7 kistérségben nincs szakképző intézmény (5 a Dunántúlon). Fontos megemlíteni, hogy három kistérségben viszont semmilyen középfokú intézmény sincs (Óriszentpéter, Sümeg, Lengyeltóti) Ez megkérdőjelezi a települések valódi kistérségi centrum jellegét. Elvárható lenne, hogy valamennyi kistérség legalább egy középiskolával rendelkezzen.

A 3. térkép a szakközépiskolában és szakiskolában tanulók arányát mutatja. Azok a térségek, ahol a tanulók többsége szakiskolába jár, elsősorban az ország északkeleti és délnyugati területén találhatók. Ezek sok-

szor a legelmaradottabb kistérségek (pl. Encs, Siklós, Letenye, Heves) de az összefüggés nem egyértelmű, mert olyan fejlettek is ide tartoznak, mint Szentendre. A szakközépiskolával jellemezhető kistérségek, Budapest környékén, és a Dél-Alföldön fordulnak elő a legnagyobb arányban. Feltűnő két megye (Csongrád és Fejér) ahol igen kevesen járnak szakiskolába a szakközépiskolai tanulókhoz viszonyítva, Fejér megyében 3 kistérségben nincs is ilyen iskolatípus. Bár értelemszerűen a nagy városközpontokban járnak sokan ezekbe az iskolákba, mégis jelentős eltérés mutatkozik. Az Alföld középső részén kifejezetten sokan tanulnak minkét szakképző intézménytípusban, szemben Dunántúl egyes térségeivel, ahol viszonylag kevesen (pl. Fejér megye). Kimutatható Budapest elszívó hatása is, az agglomerációban kevesen járnak szakközépiskolába, ez a jelenség a szakiskoláknál kevésbé figyelhető meg.

A 4-15. térképek a szakképzés szerkezetét mutatják be kistérségenként és iskolatípusonként a következő módon: iskolatípusonként szétválasztottuk a jelentősebb szakmacsoportok tanulóinak arányát az adott szakmát tanulókhoz viszonyítva (ez a szakma koncentráltságát jelenti) minden egyes kistérségben. Vagyis egy adott szakmát tanulók országos számát 100%-nak véve mutatják be a térképek, hogy ez a 100% hogyan oszlik meg a kistérségek között. A térképen ábrázolt kategóriák a könnyebb áttekinthetőség és elemezhetőség miatt a legtöbb esetben a következők: sok, közepes, kevés, nincs ilyen tanuló, azonban a százalékos értékek is ott szerepelnek a jelmagyarázatban zárójelben.

A *gépészet* még ma is a legjelentősebb szakmacsoport, a tanulólétszámot tekintve, bár a tanulók aránya fokozatosan csökken, 10 év alatt országosan 26-ról 17%-ra a szakiskolában és 19-ről 9%-ra a szakközépiskolában, ahol 2001-ben elvesztette az első helyét, ma már az informatikát tanulók többen vannak.

A gépészetet tanuló szakközépiskolás tanulók aránya főleg az Alföldön, az ország keleti részében a legmagasabb. Sok kistérségben a tanulók közül 50%-nál is többen tanulnak ilyen szakmát (pl. Balmazújvárosban 100%). Ezzel szemben Dél-Dunántúlon és Budapest környékén alacsony az arányuk. A 4. térkép megmutatja, hogyan koncentrálódnak a gépészeti szakmacsoportot tanulók a szakközépiskolákban. Ennek a szakmacsoportnak koncentrációja nem nagy, ami azt jelenti, hogy nagyon sok helyen oktatnak jelentősebb számban ilyen szakmát tanulókat. Ha egy adott kistérségben jár iskolába az összes gépészetet tanulók 5%-a akkor ez már a sok kategóriába tartozik (Budapest, Székesfehérvár, Debrecen, Szombathely) Ennek ellentéte pl. a kereskedelem-marketing oktatása (10. térkép) ahol a tanulók 34%-a Budapestre koncentrálódik.

A szakiskolákban a gépészetet tanulók aránya magasabb, mint a szakközépiskolában. Sok kistérségben az összes szakiskolás tanuló 35-75%-a

tanul ilyen iskolatípusban. Magas az arány az Alföldön és Észak-Dunántúlon. Alacsony Dél-, Nyugat-Dunántúl és Budapest környékén sok kistérségben. A szakiskolában a gépészetet tanulóknak szintén kicsi a területi koncentrálódása. A legtöbb kistérségben csak 1-2%-a tanul az összes gépészetet tanulóknak (5. térkép). Területi megoszlása igen hasonló a szakközépiskolához, Budapest mellett, csak Debrecen és Székesfehérvár ugrik ki magas aránnyal. Egyértelműen látszik a magas arányuk az ország keleti, főleg északkeleti térségeiben, ezzel szemben alacsony Dunántúlon, főleg a déli és a nyugati kistérségekben.

A gépészeti szakirány elemzéseink szerint azokat a képzéseket nyújtja az évezred fordulóján, amelyeket a szakiskolák legszívesebben választanak, részint meglévő kapacitásaikhoz, részint tanulói igényeihez igazodva. Meglepő lehet, hogy főként az iparilag kevésbé fejlett Alföldön, főként Északkelet-Magyarország kistérségeiben domináns ez a szakirány. Ennek magyarázatát nyilván nem a környező gazdaságban, hanem a meglévő intézmények infrastrukturális és beiskolázási hagyományaiban, a környező gazdasághoz való igazodásuk lehetetlenségében kell keresnünk. Legfeljebb ennek kiegészítéseként kell gondolnunk a szakirányhoz tartozó lakossági szolgáltatásra. E probléma "állatorvosi lova" az encsi térség, ahol az összes tanuló túlnyomó többsége ebben a szakirányban tanul, jöllehet közel és távol nincsen olyan dinamikus gazdaság, amely felszívna a képzeteket.

A modern, elmélet- és eszközigényes szakképzések elvileg olyan területekre képesítenek, amelyek széles területen konvertálhatók, tehát kevésbé függenek a környék gazdasági fejlettségétől. Ám – nem meglepő módon – ezek pontszerű elhelyezkedését figyelhetjük meg.

Az *elektrotechnikai érettség*it adó képzésben csak a nagyvárosi térségekben, még szűkebben az egyetemi városokban van jelentős mértékű koncentráció (6. térkép), ezt a képet bővíti, ha a szakiskolai képzés egészének megoszlását is áttekintjük. Ám az is jól látható, hogy az ország nagy területein hiányzik vagy alig van jelen ez a képzési típus. Feltűnő, hogy az elektrotechnikai szakirányban tanulók az ország középső részén koncentrálódnak, s szinte egyáltalán nincsenek jelen a Dél-Dunántúl térségeiben és a Dél-Alföldön – Szeged kivételével – szintén jelentéktelen az arányuk. (6-7. térképek)

Az *informatikai* szakképzésre azonban más megoszlások jellemzők. Jellemzően érettségít adó iskolákban szerveződik ilyen irányú szakképzés. Egyrészt az összes informatikát tanuló szakközépiskolások 32%-a Budapestre koncentrálódik. Másrészt az informatikai szakirányban képző középiskolák a tanulólétszámokat tekintve viszonylag egyenletesen helyezkednek el az országban (kivételt a dél-dunántúli régió határmenti térségei jelentenek, ahol van ugyan szakközépiskola, ám informatikai képzés nem

folyik bennük. (8. térkép) A kivételektől eltekintve úgy tűnik, az informatikai szakirány – bár egyelőre alacsony tanulói részesedéssel – az ország csaknem minden kistérségben jelen van, illetve onnan elérhető. A legtöbb kistérségben a tanulóknak csak néhány százaléka tanul szakmát. Kivételt – meglepő módon – a Duna mente középső részén találtunk. Ettől eltekintve úgy látjuk, hogy ez a szakirány tág értelemben általános képzési funkciót képvisel, amelynek nincsen okvetlenül közvetlen kapcsolata a helyi gazdasági fejlettséggel. Szakiskolában viszonylag kevés helyen folyik informatikai képzés, a fővárosban koncentrálódásuk még nagyobb, közel a felük itt tanul (9. térkép). Másik jelentős központ Gyöngyös, ahol a 9%-uk tanul, másol igen kevesen vannak ilyen szakmát tanulók, ezek zöme is az ország északi felében található, pl. Jászberény, Győr, Miskolc, Tatabánya, Fehérgyarmat. Teljesen hiányzik az informatikai szakiskolai képzés sok megyében, az ország déli, keleti részén, még olyan nagyvárosokban, mint Szeged és Debrecen is.

A *kereskedelem-marketing, üzleti adminisztráció* szakirány jellegzetes koncentrálódási helyei a határ menti kistérségek, Budapest nyugati és északi agglomerációja és a Balaton környéke. Emellett feltűnően nagy súlyal van jelen az Alföld középső, a Dél-Alföld északi részén és Kalocsán. (10-11. térképek) Elsősorban azok a kistérségek preferálják, ahol a kereskedelemhez – mint látni fogjuk az idegenforgalomhoz – kívánnak alkalmazkodni. Bár ezt a szakirányt deklaráltan preferálják a szakképző intézmények, inkább az érettségit adó iskolák szakmaválasztékára jellemző, mint a rövidebb idejű szakképzésre. Erre a szakmacsoportra is jellemző a Budapest központúság, a szakközépiskolás tanulók 34%-a, a szakiskolai tanulók 19%-a található Budapesten. A szakiskolában ezt a szakmacsoportot – az informatikával ellentétben – az ország legtöbb kistérségében oktatják, viszonylag egyenletes eloszlásban. (11. térkép). Kiugrik Jászberény magas arányával és Nógrád megye, valamint Tolna megye nyugati fele az alacsonnyal.

Hasonló jellemzőket figyelhetünk meg a *vendéglátás-idegenforgalom* irányú szakképzés területi szerkezetében is (12-13. térképek). A már ma is jelentős idegenforgalmat lebonyolító térségekben van jelen nagyobb súlyal: határ menti térségekben és a Balaton környezetében. Talán a fejlődésbe vetett hit, talán valódi környezeti feltételek képezik annak magyarázatát, hogy a középső Tisza-vidék elmaradott – más szempontból azonban viszonylag érintetlen természeti környezetet őrző – térségeiben is jelentős az ilyen képzésben részt vevők aránya (Vásárosnamény és Kisvárd). Másfelől itt ismét feltűnik, hogy a Dél-Dunántúl határ menti térségeiben hiányzik a vendégforgalomra és turizmusra felkészítő szakképzés. Ugyancsak feltűnő hiány mutatkozik a Dél-Alföld határ menti térségeiben is. A szakközépiskolai képzésben résztvevő hallgatók jelentős arányban Buda-

pesten koncentrálnak (34%), ez az arány nem meglepő egyezést mutat az előző két szakmacsoporttal. Hasonló a tendencia a szakiskolai képzésben, ahol ilyen nagy a Budapest központúság. Budapest mellett szakközépiskolában Székesfehérváron, szakiskolában Egerben, Veszprémben és Kaposváron a legjelentősebb a tanulók száma.

Az *építőipari szakmákat* tanulók, hagyomány szerint zömmel szakiskolába járnak (közel 70%). Ilyen szakmákat nyújtó szakiskola az országban a legtöbb helyen viszonylag egyenletes eloszlásban megtalálható (14-15. térképek). Koncentráldásuk Dél-Dunántúlon, különösen Tolna megyében, az Alföld középső részén (Szolnok, Cegléd, Kecskemét) valamint a nagyvárosok közül Miskolcon, Debrecenben, Pécsen, Győrben és Szombathelyen figyelhető meg. A vizsgált szakmacsoportot tanulók aránya alacsony Budapesten, a Dél-Alföld egyes térségeiben (pl. Szeged), Fejér és Somogy megye legtöbb kistérségében. A szakközépiskolákban más a helyzet, itt ilyen szakmacsoportot sokkal kevesebben tanulnak, mint szakiskolában, de megoszlásuk nagyon egyenetlen. Az országban csak néhány helyen folyik ilyen típusú oktatás. Elsősorban Budapesten, ahol a tanulók harmada tanul. Ezenkívül Szegeden, Debrecenben, Nyíregyházán, Szolnokon, Székesfehérváron, Győrben, Veszprémben és Dunaújvárosban folyik nagyobb létszámban építőipari szakközépiskolai képzés.

4.5 Az oktatási expanzió területi hatásai

Az elmúlt évtized iskolázási adatainak áttekintésével azt a célt tűztük ki, hogy megvizsgáljuk a középiskolai expanzió területi elemeit, a középiskolázás terjedésének térségi sajátosságait.

Az évtized egyik legsodróbb jelenségét, a középiskolai expanzió létezését aligha kell bizonygatni, ismerjük alapvető irányát is: a szakmunkásképzésből az érettségit adó középiskolába. Annál kevesebbet tudunk e folyamat feltételeiről, belső viszonyairól, térbeliségéről. A jelen tanulmány megközelítően sem térhetett ki minden fontosabb kérdésre, ám néhány főbb következtetését érdemes kiemelni.

Az expanzió eddigi szakaszának három típusa volt:

- Az egyik olyan helyzetben történik, amikor a megfelelő korúak közel teljes körűen már korábban középfokon folytatták tanulmányaikat. Itt a szakmunkásképzésben részt vevők számának radikális csökkenése történt és pedig elsősorban oly módon, hogy a szakközépiskolát hódították meg a korábbi potenciális szakmunkástanulók, ennek következtében a szakközépiskolások aránya jelentősen megnőtt, de

a gimnazistáké stagnált. Ennek a típusnak legtisztább modellje Budapest, de hasonló jellegű expanzió mutatkozott például Győr-Moson-Sopron megyében is, ahol viszont – nem utolsósorban a korábbi oktatáspolitikai hagyományok miatt – a jelen szakaszban a gimnáziumba (is) átglyűrűzött az expanzió.

- A másik az a területi-társadalmi típus, ahol még vannak jelentős tartalékai a középfokú továbbtanulásnak. A szakmunkásképzés e területeken nem csökkent hasonló ütemben, viszont rendkívül dinamikusan nőtt mindkét érettségit adó középiskola tanulóinak száma (ilyen például Jász-Nagykun-Szolnok megye).
- A harmadik típust azon területek alkotják, ahol valójában még el sem kezdődött az expandálódó szakasz, amelyet a viszonylag lassú terjeszkedés jellemez. Ilyen terület például Szabolcs-Szatmár-Bereg, esetleg Baranya megye.

A középiskolai expanzió másik dimenzióját jelenthetné a szakképzési szerkezet átalakulása: a lokális vagy térségi gazdasági viszonyokhoz jobban alkalmazkodó, egyáltalán rugalmas képzési formák terjedése. Ennek egyelőre statisztikailag megragadható jelenlétét nem tapasztaltuk.

Bár igyekeztünk több szempontból mérlegelni, mégis azt kellett megállapítanunk minden egyes régió szakmasztruktúrájának elemzése alapján, hogy **alig van kimutatható eltérés az igen különböző adottságú régiók között**. Ebből az egyik levonható következtetés az, hogy a szakképzés rendszerének mindmáig nem sikerült kialakítania olyan magatartást, hogy alkalmazkodni tudjon a változó gazdasági környezetekhez. A másik lehetséges következtetés pedig az lehet, hogy amíg nem látszanak vagy nem léteznek a lokális vagy regionális gazdasági szerkezet szükségletei, addig nem lehet adaptív viselkedést várni a gazdaság és a társadalom egyetlen szereplőjétől, így a szakképzéstől sem.

5. A szakképzési szervezetre ható tényezők

Kérdésünk az, hogy amennyiben a szakképzésben vannak markáns regionális, illetve megyei szintű eltérések, ezek az adott területi egység térségfejlesztési stratégiájának a részei lehetnek-e, vagy pedig csak valamilyen rövid távú, esetleg kifejezetten a kényszer hatására született megoldások. A kérdés illetve a megválaszolása két elemre bontható:

- Vannak-e jellegzetes regionális eltérések?
- Ha vannak, milyen természetűek?

Az első kérdéssel kapcsolatban már utaltunk arra, hogy a regionális szint nem artikulálódik, s legfeljebb a hasonló háttérű problémákra adott hasonló típusú válaszok eredményezhetnek regionális jellegzetességeket. Mint láttuk, ezek mind az iskolaszervezet, mind a szakmaszervezet szintjén nagyon halványan jelennek meg. Az iskolaszervezetet tekintve a fővárosi (központi) régió tér el alapvetően az ország más térségeitől, az utóbbiak között nagyon jellegzetes különbség nincs.

Ennek magyarázataként utalnunk kell arra, hogy azokat a változásokat, amelyek a szakképzést a kilencvenes években jellemezték, alapvetően olyan tényezők indukálták, amelyek **országosan egységesek**, vagy közel egységesek voltak. Ezek sorában ki kell emelnünk a **jogszabályi** feltételeket illetve a **finanszírozás** rendszerét. Ez utóbbi ugyan nem egészen egységes reakcióra készítette a helyi önkormányzatokat, de hatása egyrészt a vizsgált területi osztályozás szerint, vagyis az ország egyes térségeiben nem eredményezett eltérő megoldást, másrészt az ezzel összefüggő döntések a szakképzést kevésbé érintik, inkább csak a fenntartói szervezetben hoztak változást.

A **demográfiai viszonyok** döntő módon alakították, módosították az oktatási szervezetet az iskolarendszerű oktatásban. Az iskolák és a fenntartók lépéseit jelentős mértékben meghatározta a középiskolás korba érő fiatalok számának alakulása. Igaz ugyan, hogy mind számukban, mind az oktatás iránti igényeiket tekintve tapasztalhatók regionális eltérések, de ezek sokkal **kisebb hatásúak** voltak, mint a létszámváltozás országos tendenciái. A kilencvenes évek elején a nagy létszámú korosztályok beiskolázási igénye ugyanúgy hasonló lépésekre készítette a helyi döntéshozókat, mint a későbbi létszámcsökkenés. Ez nem jelenti azt, hogy például az iskolaszervezetben a régiók teljesen egyformák lettek volna, de azt igen, **hogy a folyamatok iránya** nagyon is **hasonló** volt. A folyamatok irányának egységességét nagy mértékben elősegítették azok a jogszabályi változá-

sok, amelyek a középfokú oktatás expanzióját tűzték ki célul, s amelyek megvalósulásában mind a fenntartók, mind az iskolák alapvetően érdekeltek voltak. Ugyanez mondható el a képzés iránti **keresletről** is, amely a **magasabb szintű oktatás irányába** tolódott el országszerte.

Előzetesen a **gazdaság** oldaláról vártunk erős regionális hatásokat. A legkülönbözőbb vizsgálatok jelzik, hogy a gazdasági vállalkozások a szakmákat tekintve igen, de az iskolarendszert érintő kérdésekben nem fogalmaznak meg térségenként eltérő igényeket. Sem közvetlenül, sem közvetve. Ez utóbbi alatt azt érjük, hogy többé-kevésbé egységesen a legalább középfokú végzettségűek alkalmazására törekednek, s könnyebben lemondanak a konkrét szakmai végzettségről. A tanulói igények is felértékeltek a középiskolát, s ezen belül is a szakközépiskolát. A gimnázium, bár jelentősen kiterjedt, nem tudott komolyabban teret hódítani egyetlen régióban sem, sőt, ahol – mint néhány kelet-magyarországi megyében – kényszerűségből előre tört a kilencvenes évek közepén, ott is megtorpant a fejlődés.

Mindezek alapján beszélhetünk a főváros és környéke, vagy Nyugat-Dunántúl előnyösebb helyzetéről, a gazdaság igényeit inkább kielégítő szakképzésről, de nincsenek olyan jelek, amelyek arra utalnának, hogy az ország keleti, esetleg déli régiója alapvetően más úton indult volna el a középfokú oktatásban, illetve ezen belül a szakképzésben.

Az iskolaszervezetet tekintve az egyes megyék között sincs – ugyan csak a fenti okokra visszavezethetően – egyértelműen kirajzolódó sajátos út. Megítélésünk szerint szerepet játszik ebben az is, hogy a megyék többsége nem rendelkezik igazi oktatásfejlesztési koncepcióval, illetve az, hogy talán az utóbbi néhány évet leszámítva, a gazdaság fejlődési útjait tekintve teljes volt a bizonytalanság. Formális koncepciója természetesen minden megyének van, de ezek gyenge lábakon állnak, jövőképüket inkább csak a pillanatnyi tanulói igények extrapolálása illetve az országos koncepciókban megfogalmazott elvárások alakítják.

Hogy mégis vannak eltérések az egyes megyék között az leginkább a kiinduló állapotra vezethető vissza, vagyis arra, hogy a tanulói igényeket illetően mások a hagyományok az ország megyéiben. A tendencia azonban egyértelmű: a szakközépiskolai oktatás erősödése, a képzési időszak megnyújtása. Ami nagyon hiányzik: nem igazán rajzolódik ki az iskolarendszeren kívüli oktatás beépülése a képzési rendszer egészébe. Akár az élethosszig tartó tanulás eszméjéből indulunk ki, akár azokból a praktikus megfontolásokból, ami a munkaerőpiacon való érvényesülés szempontjából értékeli fel ezt a képzési formát, nem rajzolódnak ki jellegzetes, s valamilyen koncepcióra utaló eltérések.

A **szakképzés szakmai szerkezetét** illetően némileg más kép rajzolódik ki. Egyrészt megfigyelhető néhány szakterület általános felértékelődése, másrészt, elsősorban a kilencvenes évek végén, a hagyományos szakterületek jelentek meg ismét karakteresebben. Ez arra utal, hogy a

gazdaság szakmai igényei domináns tényezők. Ebben az időszakban ugyanis már sem a tanulók, sem az iskolák nem mozogtak olyan erős kényszerpályákon mint korábban, ami befolyásolhatta a szakmaválasztásban, illetve a szakmai kínálat alakításában őket.

Hogy az iskolarendszer mennyire tudja figyelembe venni a munkaerő-piac igényeit, az minden bizonnyal függ attól, hogy a munkaerő-piacnak mekkora a felvevőképessége: a végzett tanulók mekkora része tud egyáltalán elhelyezkedni. Azokban a megyékben, amelyekben a munkanélküliség kisebb, a szakképzés szakmai szerkezete nyilván jobban tükrözi ezeket az igényeket. Erre utal az is, hogy ezekben a megyékben gyakran megerősödtek (vagy kevésbé szorultak vissza) a korábban kevésbé népszerű szakterületek. Másutt viszont találkozunk olyan megoldásokkal, amelyek arra utalnak, hogy még mindig jelentős az "alibi képzés". Ilyennek véljük például egy komoly idegenforgalommal nem rendelkező, csekély vásárlóerejű lakosságú megyében a kereskedelmi-vendéglátóipari képzés magas arányát. Talán okkal gyanakodhatunk arra is, hogy az elköltözés, a nyugati országrész (netán a fejlett országok) "agyelszívására" készítik fel ezek az iskolák a tanulóikat.

Az iskolarendszeren kívüli képzés finanszírozása ma olyan forrásból történik, amelyben erőteljesen megjelenik egy-egy térség gazdasági ereje. Az állami támogatás alapvetően a munkanélküliek képzésére szorítkozik, de még ezen a területen sem képes kompenzálni a térségi hátrányokat. Tudjuk, hogy ez jelenleg a munkaerő-piac igényeit is tükrözi, ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy amennyiben hosszabban megmarad ez a tendencia (már pedig a munkanélküliség tekintetében a három legrosszabb helyzetben levő megyében alig csökkent a munkanélküliség az utóbbi években, a gazdaság általános fejlődése ellenére), akkor ezek a térségek a lakosság képzettségét tekintve elmaradnak az országos szinttől. A legfőbb gond megítélésünk szerint, hogy e lemaradás statisztikai számbavétele még csak nem is lehetséges. A jelenlegi statisztikai rendszer csak a formális végzettséget tartja nyilván, holott – éppen a középfokú képzés horizontális szerkezetének átalakulásával párhuzamosan – meg kell, hogy nőjön az iskolarendszeren kívüli képzés szerepe.

A tanfolyami képzésnek látható egyfajta puffer szerepe. Ez alatt azt értjük, hogy igyekszik betömni azokat a réseket, amelyek a munkaerő-piac igényei és a szakképző iskolarendszer által kibocsátott munkaerő-kínálat között keletkezett. Ez részben természetes dolog, hiszen az iskolarendszernek, amellet, hogy egyre kevésbé vállal érdemi szakképzést, mindig is van egyfajta tehetetlensége, a tanfolyami képzésre pedig éppen a rugalmasság jellemző. Ha nagy az eltérés az iskolarendszerű illetve az azon kívüli képzés belső, szakterületek szerinti szerkezetében, az utal arra, hogy – az adott térségben – az iskolaszervezet túlon túl merev, illetve a képzés irányát illetően bizonytalan.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a kilencvenes évek folyamán olyan folyamatok zajlottak le, nagyrészt helyi szintű döntésekre épülve, amelyek a szakképzést a korábbinál rugalmasabbá, a munkaerő-piaci igényekre a korábbinál gyorsabban reagáló rendszerré tették. Hiányoznak ugyanakkor a rendszernek azok az elemei, amelyek – legalább megyei szinten – tényleges jövőképet vázolnának fel a szakképző intézmények illetve fenntartóik számára, s amelyek valamilyen módon ösztönözni is tudnák a résztvevőket az ilyen irányú kínálatbővítésre. Egy másik hiányérzetünk szintén a koncepció deficitjére utal: az iskolarendszerű és az azon kívüli képzés összehangolásának gyengeségére. Úgy gondoljuk, hogy egyik esetben sem szükséges konkrét elvárásokat megfogalmazni, hanem egyrészt támogatandó szakmai irányokat érdemes kiemelni, s az ezen a területen történő képzés infrastrukturális feltételeinek megteremtését lehetne támogatni. Bizonyos esetekben, s természetesen csak az iskola-rendszeren kívüli képzésben a részvételt pénzügyileg is segíteni. Ha kormányzati beavatkozásra van szükség, akkor megítélésünk szerint egy-egy ilyen tartalmú, vagyis nemcsak főbb szakmai irányokat kijelölő, de az ezek térnyerését elő is segítő mechanizmus felvázolását tartalmazó, nagytérsgégi intézmények által kialakítandó koncepciók elkészíttetése, s az abban foglaltak támogatása lehet ez a terület.

Források

- A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei közoktatás feladatellátási, intézményhálózat-működtetési és fejlesztési terve 2001-2006. 2001. Nyíregyháza.
- Az 1990. évi népszámlálás 4-23. kötet. 1992. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- ESDP (European Spatial Development Perspectives). 1999. Brussels, European Communities.
- Magyar Statisztikai Évkönyvek 1994 – 2000 Központi Statisztikai Hivatal Budapest.
- Magyarország nemzetiségi adatai megyénként, az 1990. évi népszámlálás. 1992. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Megyei Statisztikai Évkönyvek 1990 és 2000 Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Mikrocenzus, 1996. 1996. A népesség és a lakások jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Munkaerő-piaci információk. 1999/6.
- Nógrád megye önkormányzatának közlönye, XI. évfolyam, különszám/8., 2001. november
- OECD, 1997. Regional Competitiveness and Skiels. Paris.
- OECD, 1999. Globalisation of Industrial R&D. Policy Issues. Paris.
- OM Közoktatási statisztikák 1993, 1996, 1999, 2001
- Országos területfejlesztési koncepció. 1997.
- OSAP – Iskolarendszeren kívüli szakképzések statisztikai rendszere. Oktatási Minisztérium.
- Sixth periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. 1999. Brussels, European Communities.
- Statisztikai tájékoztatók Középfokú oktatás 1990/1991 – 1999/2000 Budapest. MKM és OM
- Szakképzés Magyarországon 1993-1997 Munkaügyi Minisztérium
- Szakképzés Magyarországon 1998 OM
- Területi statisztikai évkönyvek 1998, 1999 és 2000 Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Irodalom

- Beluszky P. – Győri R. 1999. A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1. sz. 1–30. p.
- Beluszky P. 1999. *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Benedek A. 2000: Szakképzés 1999-2000. In: Szakképzési Szemle 1999/3
- Csatári B. 1999. *A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata, I–II*. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja. (Kézirat).
- Enyedi Gy. 1996. *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Bp., Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Enyedi Gy. 1997. A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 4. sz. 1–7. p.
- Enyedi Gy. 2000. Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 1. sz. 1–10. p.
- Erdész T.-né – Tímár J. 1967. A családi környezet szerepe a fiatalok továbbtanulásában, pályaválasztásában és az oktatás tervezése. Akadémiai, Budapest.
- Faluvégi A. 2000. Magyarország kistérségeinek fejlettségi különbsége. In: *Magyarország kistérségei*. KSH. 6-16. p.
- Forgács András 1998 Az EU strukturális alapok felhasználása az oktatás fejlesztésére Görögországban. Kézirat. ISM Oktatás, képzés, tudomány munkacsoport.
- Forray R. K 1988. *Társadalmunk és középiskolája*. Akadémiai, Budapest.
- Forray R. K. – Kozma T. 1992. *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Forray R. K. – Kozma T. 1999. Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitikai. Oktatáskutató Intézet. *Educatio* füzetek 225.
- Györgyi Z. – Imre A. 1997. *Az alap- és a középfokú oktatás közötti átmenet kérdései*. (Kézirat). Oktatáskutató Intézet.
- Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.) 2000. *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Kozma T. – Forray R. K. 1999. Az oktatáspolitikai regionális hatásai. *Magyar Pedagógia*, 4. sz.
- Kozma T. 1998. Expanzió. *Educatio*, 1.sz. 5-18. p.
- Liskó I. 1996. A szerkezetváltás első hulláma. *Educatio*, 2. sz. 260-273. p.
- Mártonfi Gy. 1996. A szakképzés állapotáról. In *Tanulmányok a közoktatásról*. Országos Közoktatási Intézet. Budapest.
- Nemes Nagy J. 1996. Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, CXX. kötet 1. sz. 31-48. p.

- Nemes Nagy J. 2000. A területi fejlődés "állami" és piaci útjai a 90-es években. *Területi Statisztika*, 3. sz. 203–220. p.
- Pálné Kovács I. 1999. *Regionális politika és közigazgatás*. Bp. – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Rechnitzer J. 1999. Területi Stratégiák.. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó 117-123
- Szép Zs. 1998. Az oktatás és képzés támogatása az EU-ban OM. Bp. 19.p.
- Vámos D. 1998. A szakképzés mint közszolgáltatás Nemzetközi szakképzés-fejlesztési konferencia tanulmánykötete. NSZI, Bp.

Háttér tanulmányok

- Forray R. Katalin 2002. Területi különbségek a középiskolázásban. Dokumentum, 13 p. Oktatókutató Intézet D5441.
- Györgyi Zoltán 2002. Területi sajátosságok a középfokú képzésben. Dokumentum, 48 p. Oktatókutató Intézet D5430.
- Györgyi Zoltán 2002. A szakképzés regionális problémái. Dokumentum, 36 p. Oktatókutató Intézet D5512.
- Híves Tamás 2002. A leszakadás regionális dimenziói. Dokumentum, 180 p. Oktatókutató Intézet D5467.
- Híves Tamás 2002. A szakképzési intézményhálózat területi elhelyezkedése. Dokumentum, 115 p. Oktatókutató Intézet D5544.
- Híves Tamás 2002. A Szakképzési intézményhálózat és a szakmastruktúra fejlődésének regionális összefüggései. Dokumentum, 137 p. Oktatókutató Intézet D5557.
- Radácsi Imre 2002 A szakképző intézményhálózat regionális összefüggései - európai esettanulmány. Dokumentum, 31 p. Oktatókutató Intézet D5487.
- Vámos Dóra 2002. Elgondolás a szakképzési rendszer jövőjére. Dokumentum, 63 p. Oktatókutató Intézet D5491.

Függelék

2. táblázat

Középfokú oktatásban résztvevők közül gimnáziumban tanul (%)

	1985/86	1993/94	1996/97	1999/00	2001/02
kiugróan magas 30% felett	Szabolcs-Sz-B. 30,3 Hajdú-B. 30,1	Budapest 32,8 Hajdú-B. 31,8 Szabolcs-Sz 30,1	Hajdú-B. 33,9 Budapest 31,8 Baranya 31,7 Szabolcs-Sz 31,1 Pest 30,3	Baranya 34,3 Budapest 34,1 Pest 33,4 Hajdú-B. 33,4 Békés 30,6 Győr-M.-S 30,6 Szabolcs-Sz 30,4	Pest 35,6 Budapest 33,7 Baranya 33,1 Szabolcs-Sz 32,4
magas 26-30% között	Pest 29,5 Tolna 27,6 Budapest 26,6	Baranya 29,6 Pest 29,0 Csongrád 27,0 Borsod-A-Z. 26,4 Nógrád 26,0	Békés 27,9 Csongrád 27,6 Győr-M.-S 26,8 Szolnok 26,7 Bács-Kiskun 26,1	Csongrád 28,5 Komárom-E. 28,1 Szolnok 26,6 Tolna 26,5 Nógrád 26,4 Bács-Kiskun 26,2	Győr-M.-S 30,0 Komárom-E. 28,9 Bács-Kiskun 27,9 Békés 27,9 Veszprém 27,7 Borsod-A-Z 26,7 Tolna 26,6 Heves 26,2
alacsony 22-26% között	Komárom-E. 25,1 Békés 25,0 Nógrád 25,0 Bács-Kiskun 25,0 Borsod-A-Z. 24,9 Szolnok 24,5 Veszprém 24,3 Győr-M.-S 24,3 Somogy 24,0 Baranya 24,0 Heves 23,8 Zala 22,9 Csongrád 22,2 Vas 22,2	Veszprém 25,8 Békés 25,3 Komárom-E. 25,2 Tolna 25,0 Bács-Kiskun 25,0 Győr-M.-S 23,7 Heves 23,5 Szolnok 22,8 Somogy 22,3	Komárom-E. 25,9 Tolna 25,6 Borsod-A-Z. 25,5 Nógrád 24,9 Veszprém 24,4 Vas 23,3 Heves 22,8	Veszprém 25,8 Vas 25,6 Borsod-A-Z. 25,3 Heves 24,6 Somogy 23,5 Zala 22,2	Nógrád 26,0 Hajdú-B. 25,7 Csongrád 24,8 Vas 24,0 Fejér 22,3 Zala 22,3
kiugróan alacsony 22% alatt	Fejér 21,8	Zala 21,5 Vas 20,9 Fejér 20,4	Somogy 21,8 Fejér 21,4 Zala 20,8	Fejér 21,8	Szolnok 20,7 Somogy 18,9

3. táblázat

Középfokú oktatásban résztvevők közül szakközépiskolában tanul (%)

	1985/86	1993/94	1996/97	1999/00	2001/02
kiugróan magas 50% felett			Zala 50,2	Zala 57,6 Fejér 55,6 Budapest 53,7 Csongrád 52,6 Borsod-A-Z. 51,9 Heves 51,0	Fejér 57,5 Zala 56,5 Csongrád 55,6 Budapest 53,4 Nógrád 53,2 Somogy 51,5 Vas 51,4 Borsod-A.-Z. 50,8 Hajdú-B. 50,8
magas 43-50% között		Fejér 43,5 Budapest 43,0	Budapest 49,5 Fejér 49,5 Heves 47,0 Nógrád 46,8 Csongrád 45,9 Borsod-A-Z. 45,6 Somogy 43,8 Győr-M.-S 43,6	Szolnok 48,1 Somogy 47,8 Vas 47,7 Nógrád 47,2 Komárom-E. 46,8 Bács-Kiskun 46,6 Tolna 46,4 Veszprém 45,6 Győr-M.-S 45,1 Baranya 44,2	Heves 49,5 Bács-Kiskun 48,5 Győr-M.-S 46,7 Szabolcs-Sz 46,4 Szolnok 46,3 Komárom-E. 46,0 Baranya 45,6 Veszprém 44,7 Békés 43,6
alacsony 37-43% között	Csongrád 38,9 Győr-M.-S 38,6	Győr-M.-S 42,9 Zala 42,3 Csongrád 42,0 Nógrád 41,4 Vas 40,4 Jász-N.-S 39,1 Szolnok 39,1 Heves 38,2 Borsod-A-Z. 37,4 Somogy 37,0	Szolnok 42,9 Vas 42,1 Veszprém 40,7 Tolna 40,3 Komárom-E. 39,9	Békés 42,3 Hajdú-B. 42,2 Szabolcs-Sz. 42,2 Pest 40,7	Tolna 42,8 Pest 42,4
kiugróan alacsony 37% alatt	Budapest 36,8 Zala 36,1 Szolnok 33,5 Vas 33,5 Heves 32,8 Fejér 31,6 Borsod-A-Z. 31,5 Nógrád 30,2 Baranya 30,0 Komárom-E. 28,6 Békés 28,2 Hajdú-B. 27,9 Somogy 27,1 Tolna 26,5 Veszprém 26,3 Szabolcs-Sz. 24,2 Bács-Kiskun 23,1 Pest 23,1	Tolna 35,7 Hajdú-B. 35,3 Komárom-E. 34,2 Békés 34,1 Veszprém 33,6 Pest 32,0 Baranya 32,0 Bács-Kiskun 31,8 Szabolcs-Sz. 30,1	Pest 36,8 Baranya 36,8 Szabolcs-Sz. 36,3		

4. táblázat

Középfokú oktatásban résztvevők közül szakiskolában* tanul (%)

	1985/86	1993/94	1996/97	1999/00	2001/02
kiugróan magas 40% felett	Bács-Kiskun 51,9 Veszprém 49,4 Somogy 48,9 Pest 47,4 Békés 46,8 Fejér 46,6 Komárom 46,3 Baranya 46,0 Tolna 46,0 Szabolcs-Sz 45,5 Nógrád 44,8 Vas 44,3 Borsod-A-Z. 43,5 Heves 43,4 Hajdú-B. 42,1 Szolnok 42,0 Zala 41,0	Bács-Kiskun 43,2 Somogy 40,7 Veszprém 40,6 Békés 39,6 Komárom- 40,5			
magas 34-40% között	Csongrád 38,9 Győr-M.-S 37,2 Budapest 36,6	Szabolcs-Sz 39,8 Tolna 39,3 Pest 39,0 Vas 38,8 Baranya 38,4 Heves 38,3 Szolnok 38,2 Zala 36,2 Borsod-A-Z. 36,2 Fejér 36,1	Bács-Kiskun 35,8 Veszprém 35,0 Vas 34,6 Somogy 34,4 Komárom 34,2 Tolna 34,0		
alacsony 28-34% között		Győr-M.-S 33,4 Hajdú-B. 33,0 Nógrád 32,6 Csongrád 31,0	Pest 32,9 Békés 32,8 Szabolcs-Sz 32,6 Baranya 31,6 Szolnok 30,5 Heves 30,1 Győr-M.-S 29,5 Fejér 29,2 Zala 29,0 Borsod-A-Z. 28,9 Hajdú-B. 28,6 Nógrád 28,4	Somogy 28,7 Veszprém 28,5	Szolnok 33,0 Tolna 30,6 Somogy 29,6 Békés 28,6

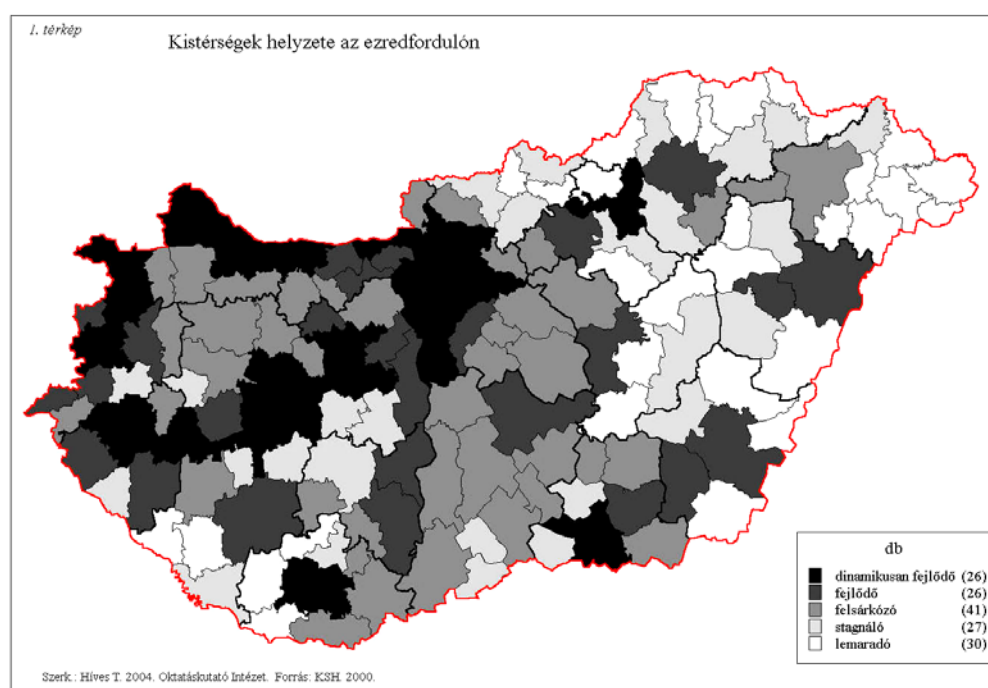
4. táblázat

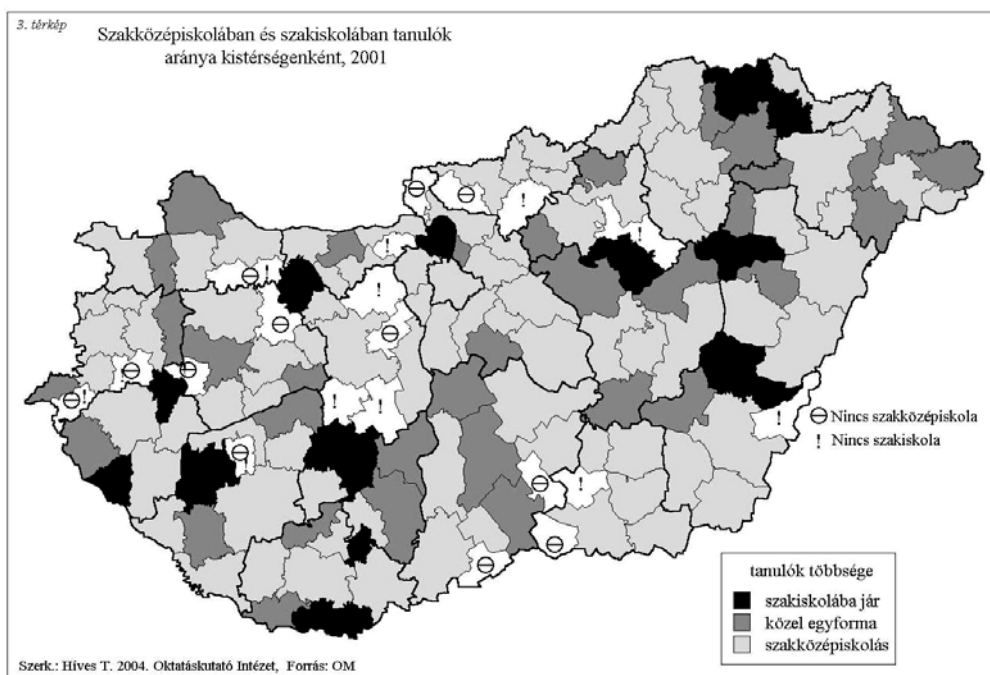
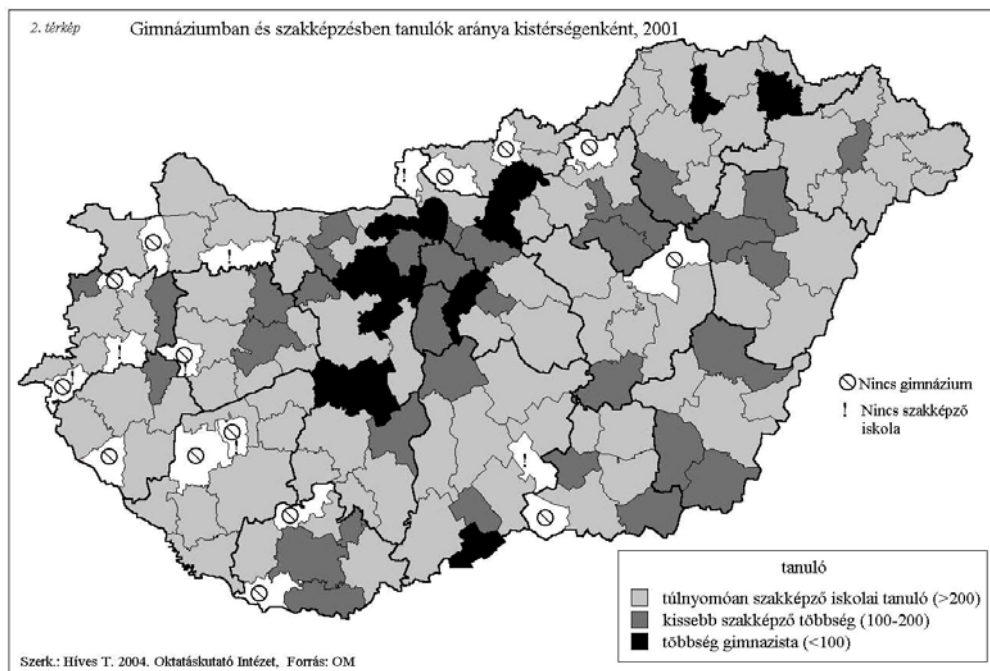
Középfokú oktatásban résztvevők közül szakiskolában* tanul (%)

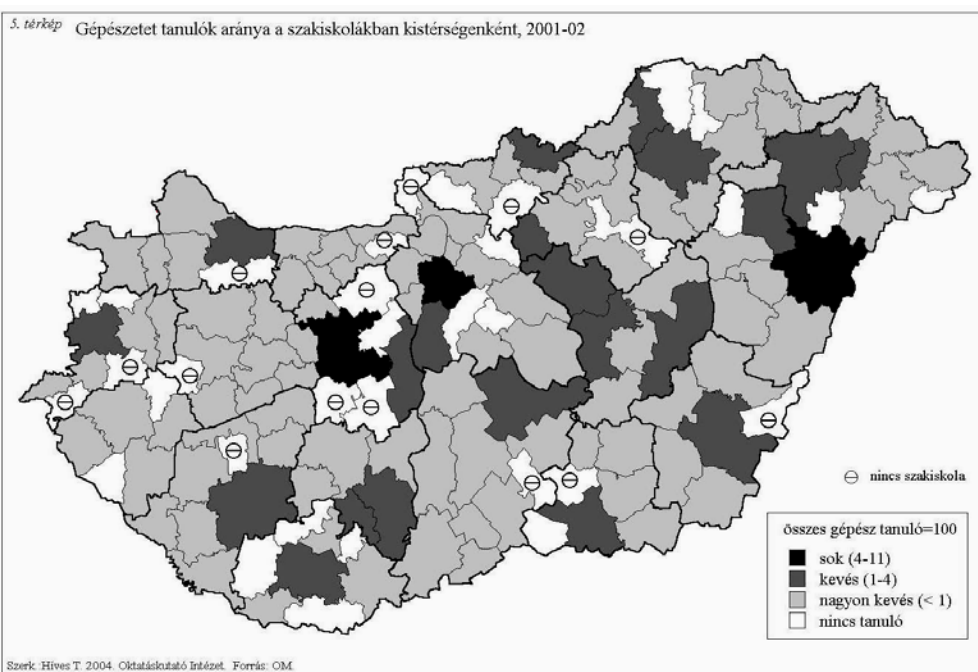
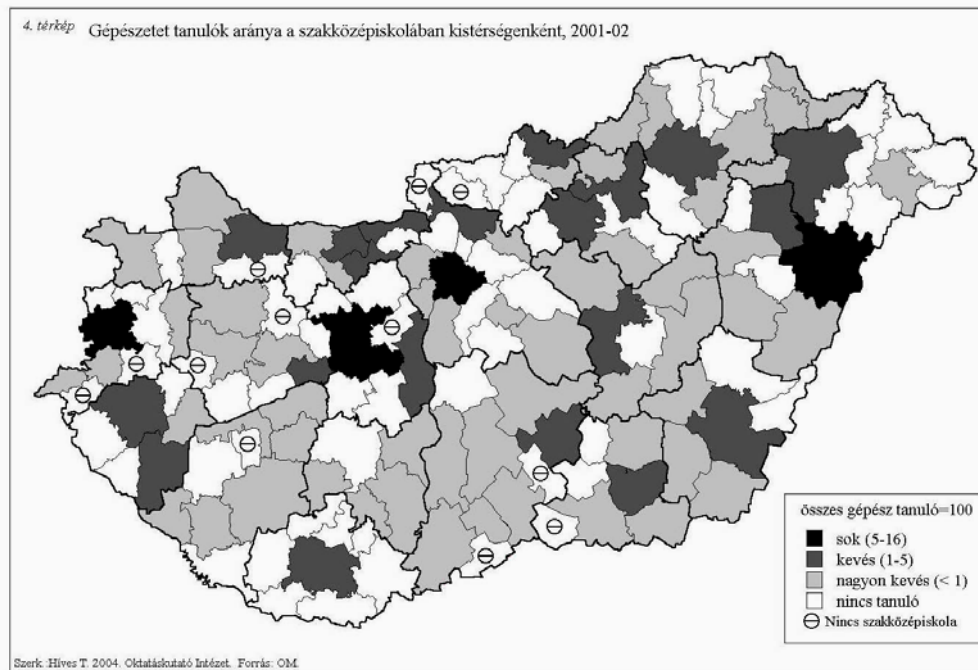
	1985/86	1993/94	1996/97	1999/00	2001/02
kiürőan alacsony 28% alatt		Budapest 24,1	Csongrád 26,4 Budapest 18,6	Szabolcs-Sz 27,3 Bács-Kiskun 27,2 Tolna 27,2 Békés 27,0 Vas 26,7 Nógrád 26,3 Pest 25,9 Szolnok 25,4 Komárom. 25,1 Hajdú-B. 24,4 Heves 24,4 Győr-M.-S 24,3 Borsod-A-Z. 22,9 Fejér 22,7 Baranya 21,4 Zala 20,3 Csongrád 18,9 Budapest 12,3	folytatás Veszprém 27,6 Komárom 25,1 Vas 24,6 Heves 24,3 Bács-Kiskun 23,6 Hajdú-B. 23,5 Győr-M.-S 23,3 Borsod-A.- 22,6 Pest 22,0 Baranya 21,3 Zala 21,2 Szabolcs-Sz 21,2 Nógrád 20,7 Fejér 20,2 Csongrád 19,7 Budapest 12,9

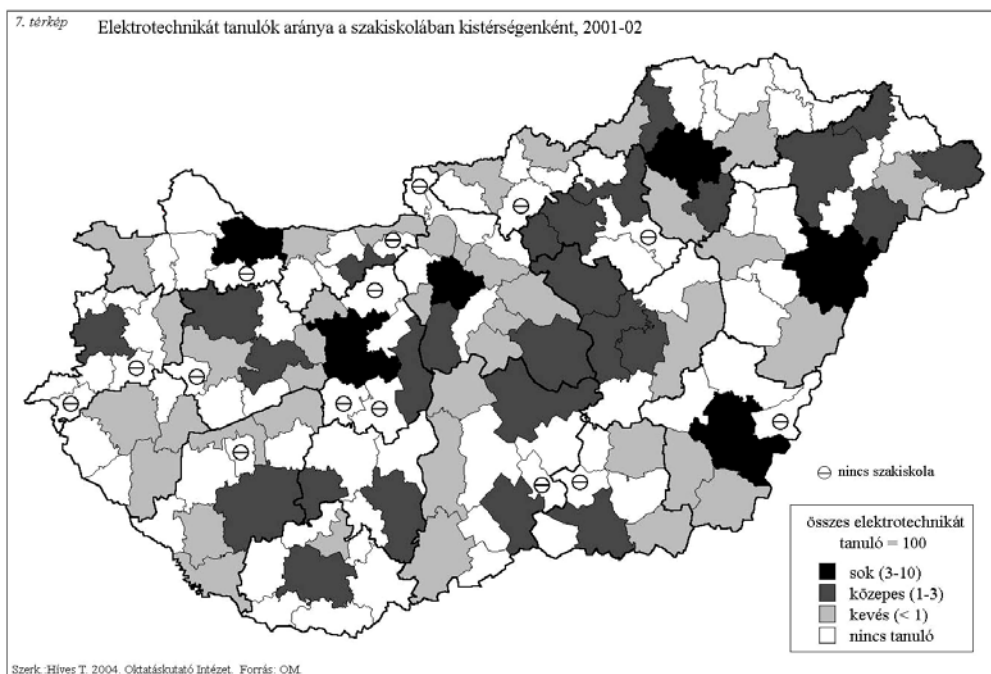
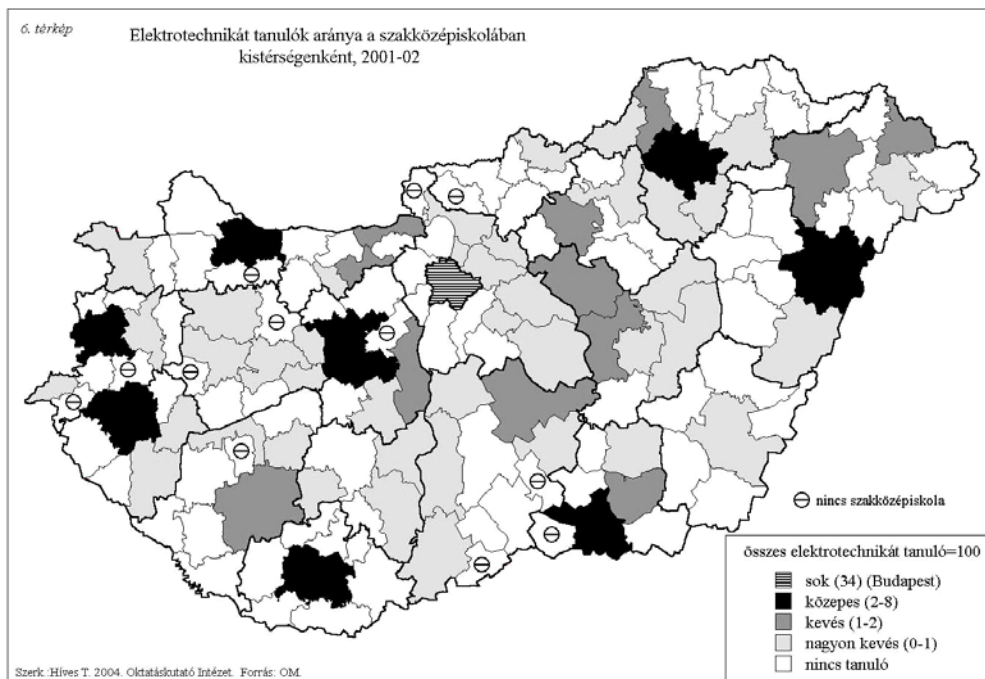
* 1999-ig csak szakmunkásképzőben

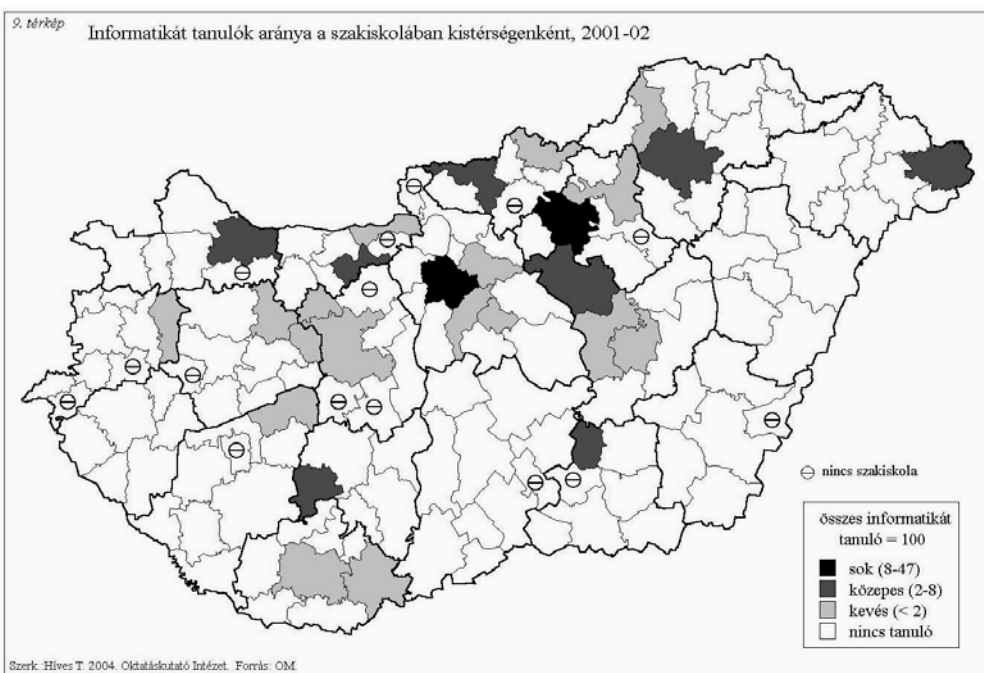
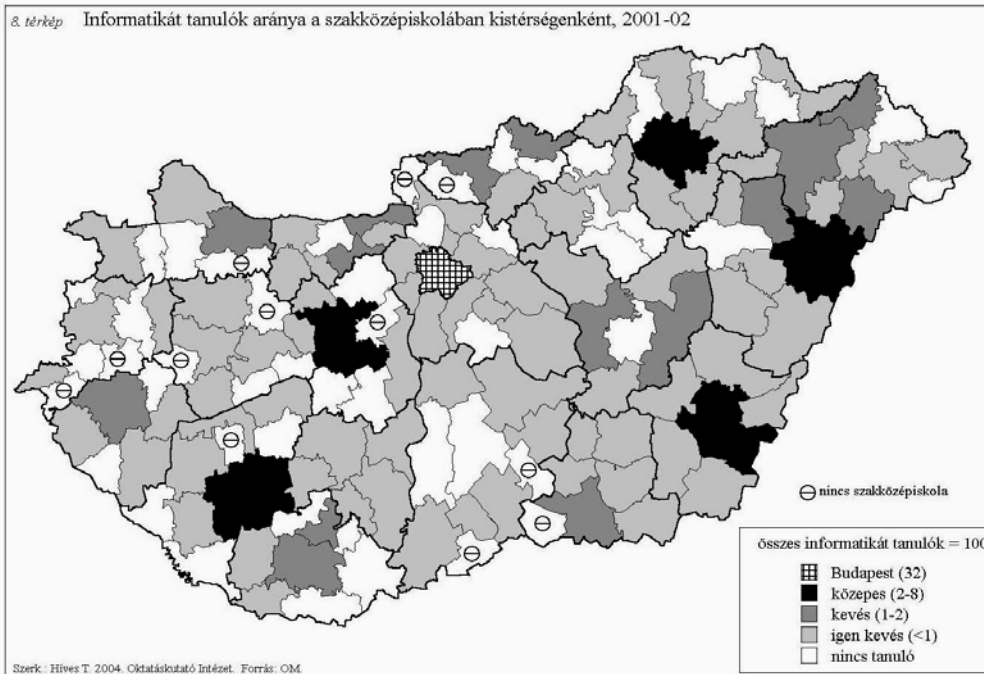
Térképek

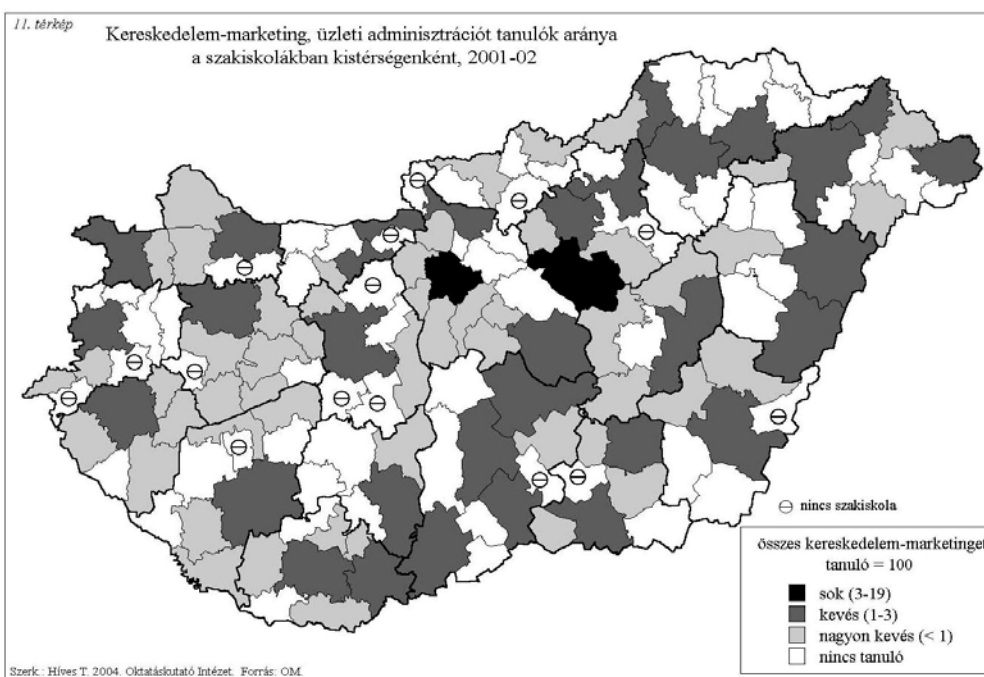
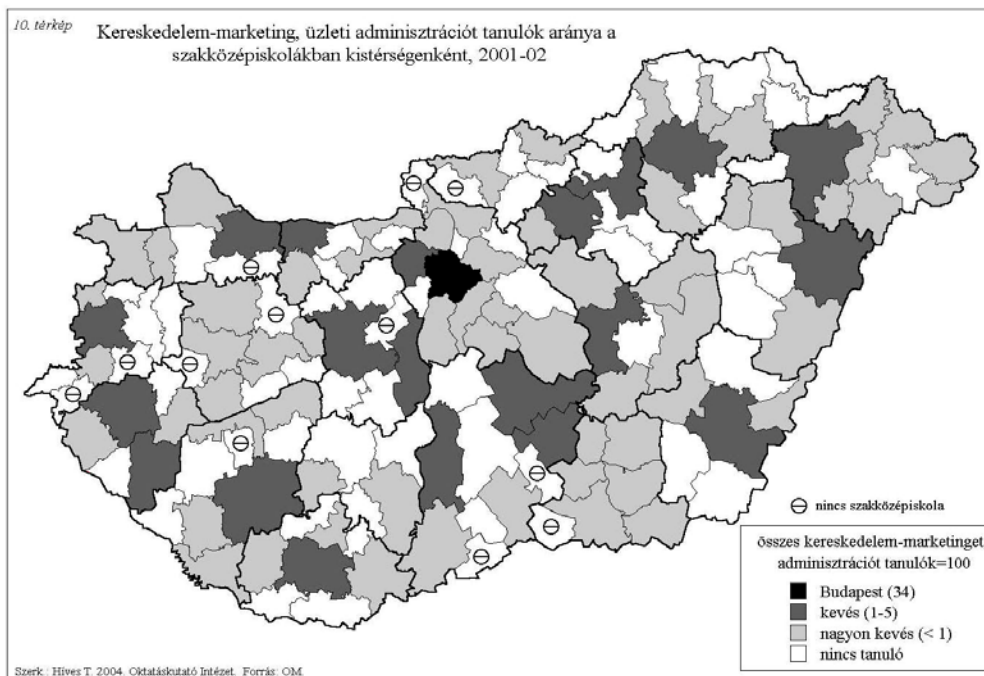

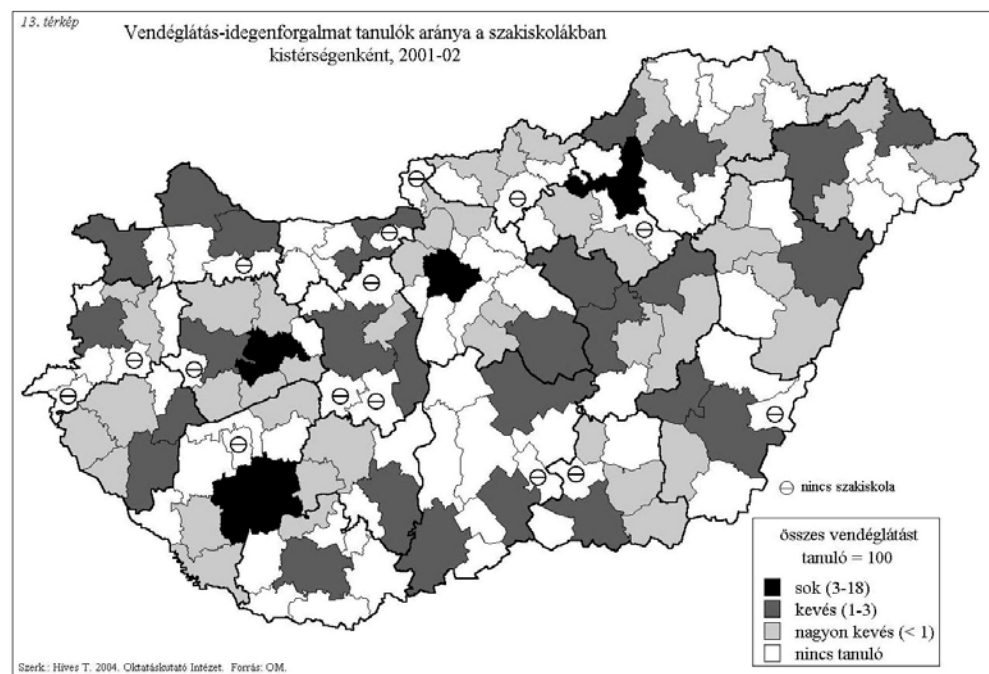
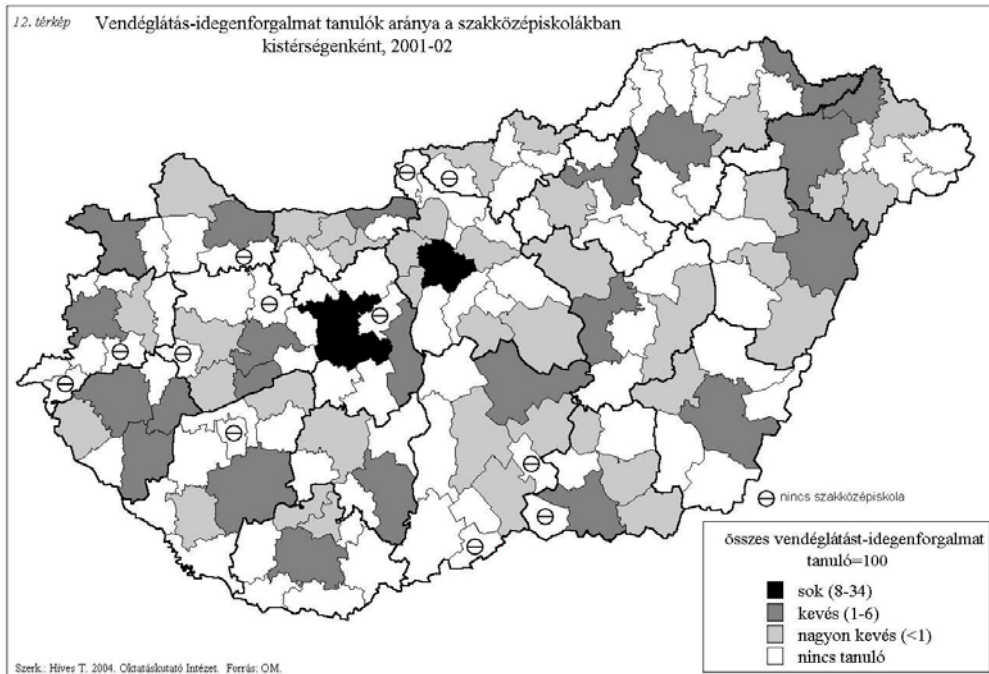

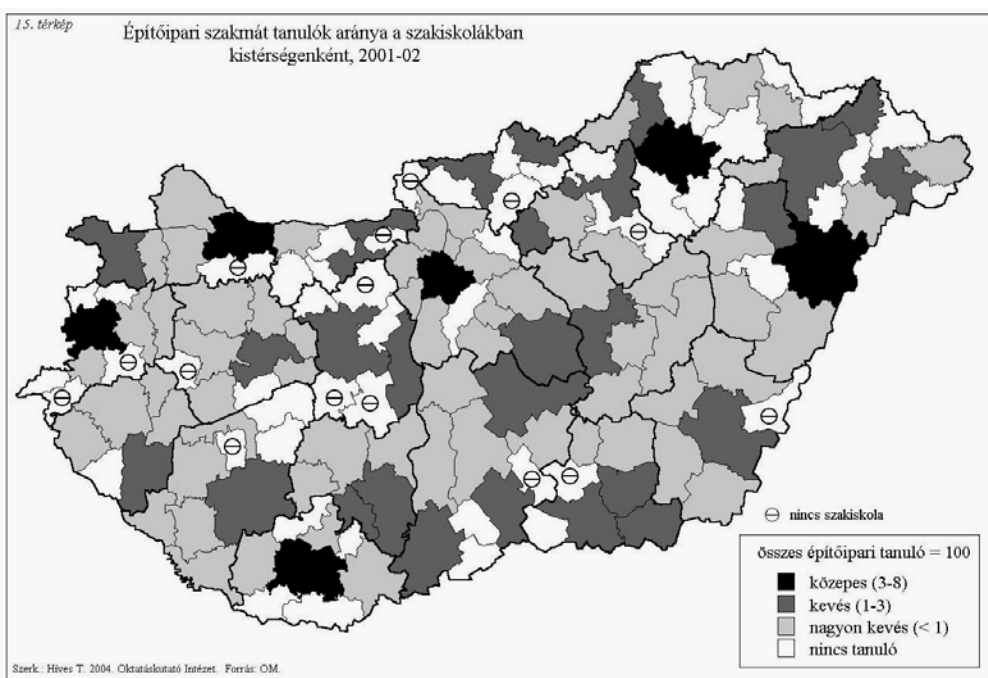
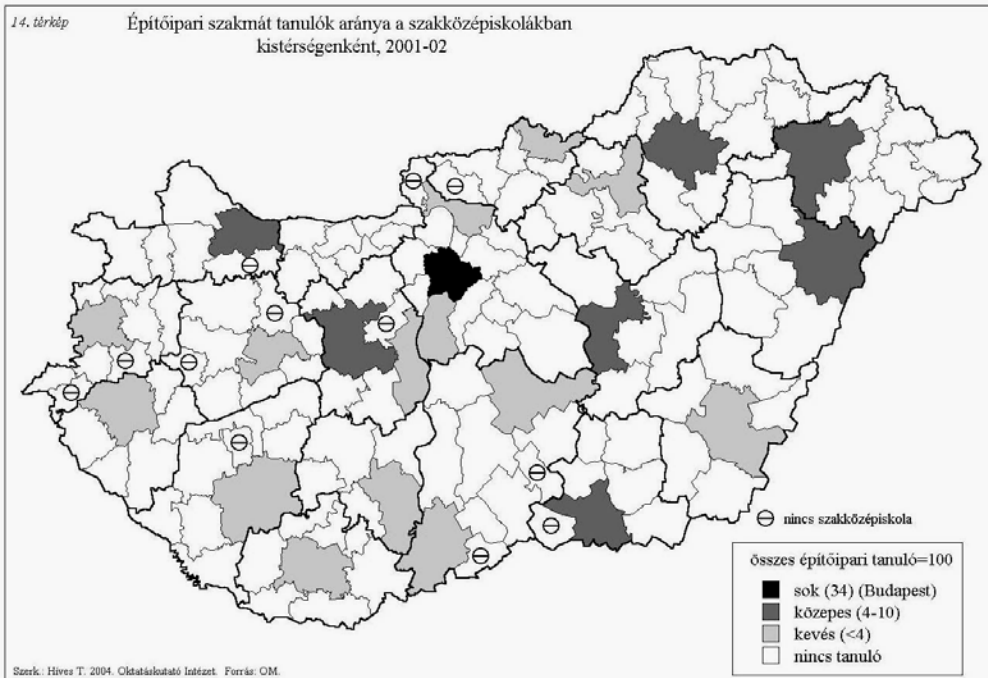

Summary

Katalin R. Forray – Tamás Híves: The structural and regional changes in the vocational training system

*Institute for Higher Educational Research, Budapest, 2004.
Research Papers 254.*

In the paper the development of the network of vocational training is described and analysed. The analysis of the network includes the study of institutions, the kinds of training they offer and access to training of various vocations, i.e. an area based analysis is required. The processes are also analysed in time, which adds new aspects to the analysis. Over the past decade not only the network but also the structure of vocations has undergone significant changes.

Optimally, changes in the school system, the structure and network of vocations should follow the restructuring of society and economy, and should support and facilitate positive processes. While this has been so in certain areas, in the larger part of the country, where there is not prospective economic growth, the system and network of vocational training faces serious uncertainties too.

An important aspect of the paper is the relevant goals and priorities of the European Union, the criteria of the operation of structural funds as well as the efforts to develop human resources.

In chapters 1 and 2 changes in the regional structure of Hungary are presented based on the data from the technical literature, and types of regions are discussed that can be easily delineated as a result of social and economic changes; in conjunction with the regional development policy, changes in competencies of counties are examined.

In chapter 3 the main characteristics of modifications of the structure of vocations and schools between 1990 and 2002 are summarized; in chapter 4 the regional characteristics of the network of vocational training including the impacts of educational expansion on sub-regions with various social conditions are discussed in detail.

Finally, the main factors impacting the network and structure of vocational training are summarized. Attached to the paper are detailed spreadsheets and maps to help visualise the situation of sub-regions in the country in terms of degree of supply and development, or underdevelopment compared to dynamic areas.

Az **Felsőoktatási Kutatóintézet** a magyar oktatásügy átfogó problémáinak tudományos kutatóhelye.

Vizsgálatai a felsőoktatáson túl a közoktatásra, a szakképzésre és az ifjúsági korosztályokra is vonatkoznak, ezek problémáit összefüggéseikben elemzik és így elősegítik az oktatásügy egészére vonatkozó döntések hosszú távú tudományos megalapozását, előkészítését.

Elemzése a rendszerváltás oktatási következményeire éppúgy irányulnak, mint az ezredforduló globalizációs kihívásainak és az Európai Unió csatlakozás követelményeihez történő társadalmi alkalmazkodásnak az oktatáspolitikai feltételeire.

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási helyettes államtitkára által felügyelt intézet kutatási profilja – eltérően a más hasonló intézményekétől –, stratégiai jellegű, vagyis a felsőoktatási-, a köz- és szakoktatási rendszernek a strukturális, szerkezeti, politikai, finanszírozási, fejlesztési problémáira irányul, ezeket országos, regionális, területi és helyi, illetve intézményi szinten egyaránt vizsgálja.

Empirikus szociológiai kutatásaival, statisztikai és oktatás-gazdaságtani elemzéseivel, politikai esettanulmányaival az Felsőoktatási Kutatóintézet hozzájárul a felsőoktatás, és a középfokú iskolahálózat fejlesztéséhez, az iskolázási létszámok és a pedagógusszükséglet előrejelzéséhez, az oktatásfinanszírozási alternatívák kimunkálásához, a felsőoktatási és tudományos kutatás Európai Unió és nemzetközi integrációjához.

Eredményeit a kormányzati oktatáspolitikai formálói közvetlenül is felhasználják, de munkatársai szakértőként a helyi önkormányzatok, a parlamenti bizottságok oktatási koncepcióinak kialakításához is hozzájárulnak.

Az intézet fenntartója az Oktatási Minisztérium, de kutatási költségeinek jelentős részét pályázati úton (OTKA, OKTK, külföldi és nemzetközi szervezetek, stb.) nyeri el, illetve külső megrendelésre (önkormányzatok, kormányzati és érdekszervezetek, felsőoktatási intézmények, nagyvállalatok, alapítványok, stb.) megbízásából is végez vizsgálatokat, közvélemény-kutatásokat, szakképzési és felsőoktatási intézmények, intézményhálózatok átvilágítását.

Kialakult kapcsolatrendszere sokrétű: az intézet, illetve vezető munkatársai éppúgy tagjai számos nemzetközi kutatási szervezet, folyóirat és intézmény irányító testületének, mint ahogyan a hazai tudományos és közélet testületeinek is – az MTA Pedagógiai Bizottságától a Magyar Akkreditációs Bizottságig.

Az Felsőoktatási Kutatóintézet a Debreceni Egyetemmel együttműködve a felsőoktatás-kutatók posztgraduális képzésének egyik országos központja, és közös Kutatási Központot működtet az ELTE Szociológiai- és Szociálpolitikai Intézetével is. Az intézet munkatársai e mellett tanítanak az ELTE, a DE, a SZTE, a PTE, BKÁE stb. egyetemi kurzusain és több főiskolán, illetve a pedagógus továbbképzés területi intézményeiben is.

Az Felsőoktatási Kutatóintézet legújabb kiadványai

Kutatás közben füzet sorozat: A jelen kiadvány hátoldalán

Educatio folyóirat

Eddig megjelent kilenc évfolyam.

Legújabb számaink:

Nyelvtudás
Oktatás – Politika – Kutatás
Fogyatékos fiatalok
Értékek
Ezredforduló
Mérlegen 1990-2002.
Diplomások
Család
Taneszköz-politika

Sajtó alatt:

Felsőoktatási reformok
Felvételi
E-learning
Felsőoktatás-politika Európában

Társadalom és oktatás könyvsorozat

11. Kozma Tamás – Lukács Péter (szerk.): Szabad legyen vagy kötelező?
12. Kozma Tamás: Reformvitáink
13. Sáska Géza: Ciklikusság és centralizáció
14. Halász Gábor (szerk.): Az oktatás jövője és az európai kihívás
15. Andor Mihály – Liskó Ilona: Az utolsó igazgatóválasztás
16. Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban
17. Hrubos Ildikó (szerk.): Az ismeretlen szakképzés
18. Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség
19. Nagy Péter Tibor: Hajszálcsovek és nyomáscsoportok
20. Kozma Tamás: Határokon innen, határokon túl
21. Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában
22. Hrubos Ildikó: A "bolognai folyamat"
23. Forray R. Katalin – Hegedüs András: Cigányok, iskola, oktatás-politika

**Az Felsőoktatási Kutatóintézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.
1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106**

Ára: 670,- Ft

A Kutatás Közben sorozat újabb füzetei:

- 221 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1994-es kutatási támogatása
- 222 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Fenntartói társulások
- 223 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1995-ös kutatási támogatása
- 224 Hrubos Ildikó:** A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában
- 225 Forray R. Katalin – Kozma Tamás:** Regionális folyamatok és térségi oktatás-politika
- 226 Hrubos Ildikó:** A japán felsőoktatási modell
- 227 Kozma Tamás:** Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben
- 228 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Az alap- és középfok közötti átmenet
- 229 Tót Éva:** Számítógépek az iskolában
- 230 Fehérvári Anikó:** Párhuzamos szakképzési rendszerek az iskolarendszeren kívüli képzésben
- 231 Havas Gábor–Kemény István–Liskó Ilona:** Cigány gyerekek az általános iskolákban
- 232 Györgyi Zoltán – Mártonfi György:** Vissza a munkaerőpiacra
- 233 Kozma Tamás:** Regionális egyetem
- 234 Liskó Ilona:** Cigány tanulók a középfokú iskolákban
- 235 Hrubos Ildikó:** A "bolognai folyamat"
- 236 Mátay Melinda:** Fiatal, budapesti elit értelmiségiek szocializációja
- 237 Czeizer Zoltán:** Az oktatási intézmények informatikai helyzete és a fejlesztés lehetőségei Magyarországon
- 238 Török Balázs:** Távoktatás a határon túli magyarok képzésében
- 239 Liskó Ilona:** A közoktatás és a szakképzés illeszkedése
- 240 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A leszakadás regionális dimenziói
- 241 Györgyi Zoltán:** Tanulás felnőttkorban
- 242 Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.):** Felsőoktatási akkreditáció Európában
- 243 Venter György:** A tanári mesterség alapozása I.
- 244 Venter György:** A tanári mesterség alapozása II.
- 245 Radácsi Imre:** Regionális oktatáspolitikai és területfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon
- 246 Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna:** A gazdálkodási filozófia és gyakorlat érvényesülése az egyetemeken
- 247 Liskó Ilona:** A szakmai előkészítő oktatás bevezetése
- 248 Kozma Tamás:** Kisebbségi oktatás Közép-Európában
- 249 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A szakképző intézmények alkalmazkodása a társadalmi-gazdasági feltételekhez (1990-2000)
- 250 Liskó Ilona:** Kudarcok a középfokú iskolákban
- 251 Tót Éva:** A Socrates program értékelésének tanulságai
- 252 Victor Karady – Peter Tibor Nagy:** Educational Inequalities and Denominations – Database for Transdanubia, 1910 I.
- 253 Victor Karady – Peter Tibor Nagy:** Educational Inequalities and Denominations – Database for Transdanubia, 1910 II.

Az Felsőoktatási Kutatóintézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.
1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106